

ГЕОГРАФСКИ ИНСТИТУТ „ЈОВАН ЦВИЈЕЋ“
СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

Власта Кокотовић Каназир

МАЛИ ГРАДОВИ - ДЕМОГРАФСКИ ПОТЕНЦИЈАЛ СРБИЈЕ

Београд 2016

Власта Кокотовић Каназир

МАЛИ ГРАДОВИ – ДЕМОГРАФСКИ ПОТЕНЦИЈАЛ СРБИЈЕ

БЕОГРАД, 2016.

GEOGRAPHICAL INSTITUTE „JOVAN CVIJIĆ”
SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

SPECIAL ISSUES
No 90

Vlasta Kokotović Kanazir

SMALL CITIES – DEMOGRAPHIC POTENTIAL OF SERBIA

BELGRADE, 2016

ГЕОГРАФСКИ ИНСТИТУТ „ЈОВАН ЦВИЈИЋ”
СРПСКЕ АКАДЕМИЈЕ НАУКА И УМЕТНОСТИ

ПОСЕБНА ИЗДАЊА
КЊИГА 90

Власта Кокотовић Каназир

МАЛИ ГРАДОВИ – ДЕМОГРАФСКИ ПОТЕНЦИЈАЛ СРБИЈЕ

БЕОГРАД, 2016.

ИЗДАВАЧ / PUBLISHER

Географски институт „Јован Цвијић” САНУ
Ђуре Јакшића 9, 11000 Београд, Република Србија
Geographical institute “Jovan Cvijić” SASA
Djуре Јакшића 9, 11000 Belgrade, Republic of Serbia
Tel/fax: + 381 11 2637 597; e-mail: general@gi.sanu.ac.rs

ЗА ИЗДАВАЧА / ACTING PUBLISHER

Милан Радовановић / Milan Radovanović

УРЕДНИК / EDITOR

Жељко Бјељац / Željko Vjeljac

РЕЦЕНЗЕНТИ / RECENZENTI

Проф. др Гордана Војковић / Prof. dr Gordana Vojković
Др Весна Лукић / Dr Vesna Lukić
Проф. др Милка Бубало-Живковић / Prof. dr Milka Bubalo-Živković

ЛЕКТУРА / LANGUAGE EDITING

Катарина Урошевић / Katarina Urošević

ПРЕВОД / TRANSLATION

Милена Панић / Milena Panić

ТЕХНИЧКИ УРЕДНИК / TECHNICAL EDITOR

Небојша Ћосић / Nebojša Ćosić

ДИЗАЈН КОРИЦА / COVER DESIGN

Милош Жеж / Miloš Jež

КАРТОГРАФСКА ОБРАДА / MAP DESIGN

Александра Спалевић / Aleksandra Spalević
Марија Дробњаковић / Marija Drobňaković

ТИРАЖ / CIRCULATION

300

ШТАМПА / PRINTED BY

ДЦ Графички центар / DC Grafički centar

ШТАМПАЊЕ ПУБЛИКАЦИЈЕ ОМОГУЋИЛО ЈЕ

Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије

PRINTING OF THE PUBLICATION WAS SUPPORTED BY

Ministry of education, science and technological development of the Republic of Serbia

Захвалност

Захваљујем се својој матичној кући, Географском институту „Јован Цвијић” САНУ, директору др Милану Радовановићу, на указаној прилици и подрици приликом израде ове Монографије.

Захвалност уреднику др Жељку Бјељцу, уваженим рецензентима књиге проф. др Гордани Војковић, проф. др Милки Бубало – Живковић и др Весни Лукић на корисним сугестијама и стручним саветима.

Захвалност Републичком заводу за статистику, Љиљани Ђорђевић, без чије помоћи приликом прикупљања и обраде података многе анализе не би било могуће извести. Њени савети и велика стручна помоћ били су од непроцењивог значаја.

Захвалност свим драгим колегама који су дали свој допринос, уложили своју креативност и идеје. Хвала, Милени Панић, Александри Спалевић, Марији Дробњаковић, Марку В. Милошевићу, Јасни Стојановић, Драгољубу Штрци, Петру Јокићу, Добрили Стајић и др.

Захвалност мом супругу, родитељима и пријатељима на подрици, стрпљењу и поверењу.

Захвалност свим становницима Малих градова у Србији, на инспирацији и мотивацији.

Аутор.

САДРЖАЈ

УВОДНА РАЗМАТРАЊА	9
МАЛИ ГРАДОВИ У ФОКУСУ ИСТРАЖИВАЊА	12
Теоријски оквир	15
<i>Појам градских насеља</i>	16
<i>Критеријуми за одређивање градских насеља</i>	20
<i>Дефинисање малих градова</i>	21
Методолошки оквир	24
<i>Градска насеља у пописима становништва</i>	26
ДЕМОГРАФСКИ РАЗВИТАК МАЛИХ ГРАДОВА	30
Промена броја становника у периоду 1948-2011. године	32
Природно кретање становништва у малим градовима	41
<i>Карактеристике природног кретања становништва</i>	43
<i>Компоненте кретања становништва</i>	52
Демографске структуре	58
<i>Старосна структура становништва</i>	59
<i>Стадијуми демографског старења</i>	62
<i>Функционални контигенти становништва малих градова</i>	64
<i>Полна структура</i>	67
ДЕМОГРАФСКИ ПОТЕНЦИЈАЛ МАЛИХ ГРАДОВА У СРБИЈИ	71
Резултати анализе	74
<i>Типологија малих градова на основу индекса демографског потенцијала</i>	75
Евалуација малих градова према одабраним демографским показатељима	77
ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА	81
SUMMARY	85
ПРИЛОГ	87
ЛИТЕРАТУРА	115
СПИСАК ТАБЕЛА И СКИЦА	121

УВОДНА РАЗМАТРАЊА

Научна знања о насељима Србије су опсежна, разноврсна и вишеструко корисна. Она су од посебне важности у науци уопште. Тачније, од непроцењиве су вредности за одређена подручја друштвене праксе (просторно планирање, урбанистичко планирање, државна администрација, државна статистика и др.) и служе за задовољавање културних потреба људи у смислу разумевања и унапређивања друштвеног живота у насељима. Јован Цвијић насеље објашњава као место које оно заузима са обрађеним и уопште привредно употребљеним земљиштем око њега, уз напомену да седиште насеља увек има географско име. У савременој географији под насељем се подразумева индивидуализована стално или привремено насељена, континуирана (збијена) или дисконтинуирана (разбијена) просторна јединица омеђена границама – планским и формалним, која има посебно географско име, са свим међусобно интегрисаним физиономским, демографским и функционалним садржајима, укључујући и географски и економски користан простор који јој административно (катастарски и урбанистички) и гравитационо припада, где већи број људи остварују биолошку и економску егзистенцију (Бан, 1970). Извесно је да просторно-функционалну организацију мреже насеља у Србији оптерећују многобројни проблеми, чијим решавањем би се временом, створиле основне просторне и друштвене претпоставке за уравнотежен одрживи развој свих делова територије и свих просторно-функционалних подручја, како градских тако и сеоских, али и функционалних подручја великих, средњих и малих градова или макрорегионалних, субрегионалних и локалних центара.

У сваком простору егзистира веома сложен систем или мрежа насеља. Посебну улогу у тој мрежи имају градска насеља са централним функцијама. Сва досадашња проучавања узајамних деловања појединих насеља слажу се у једном, да градско насеље има двоструко деловање, на сопствени развој, али и на развој околног простора (Мацура, 1991). Колико је његов подстицај развоју свог окружења већи, толико он више значи као активни субјект равномерног развоја. У научној, али и стручној пракси, насеља делимо на градска и остала, која опет по величини делимо на велика, средња и мала насеља. Улога малих градских насеља у функцији равномерног развоја је веома значајна, а нарочито у развоју урбанизације (Спасић, 1984).

Према једној од неколико познатих категоризација градова, данас у Републици Србији без територије Косова и Метохије, постоји један велики град (Београд), око двадесет средњих и стотинак малих градова и насеља градског

карактера. Овај податак сам по себи довољан је разлог да се анализи малих градских насеља посвети значајна пажња. Осим тога, један део малих градова има услов за прелазак у категорију средњих који, по многим теоретичарима савременог урбанизма, могу да понуде највиши „квалитет” живљења. Мали градови су значајни и по томе што у великом броју случајева представљају административне, привредне, културне и просветне центре општина. (Спасић, 1984). Град као насеобински облик има дугу историју. Сматра се да су први градови настали пре пет хиљада година. Проблем дефинисања града присутан је од појаве првих градова до данас. Због тога је питање броја и величине градова у свету отворено све до првих пописа становништва и развоја модерних статистичких служби (Вреск, 1979). Простор Србије, као и великог дела југоисточне Европе, није довољно урбанизован. Србија је захваћена интензивном урбанизацијом тек у другој половини двадесетог века. Све до четрдесетих година она је по привредној структури имала искључиво пољопривредни карактер, а по структури насељености била је рурална средина. У последњем међупописном периоду процес урбанизације у Србији је у стагнацији. Процес демографске поларизације у Србији, који се манифестовао у популационом расту градова, и то првенствено досељавањем становништва, резултирао је формирањем зона демографске експанзије и зона константне депопулације. Демографска ситуација у малим градовима Србије и узроци таквог стања, веома су комплексни и међусобно условљени. Демографским истраживањима ове категорије градова, имајући у виду њихову улогу и значај у полицентричном развоју Србије, није до сада посвећена довољна пажња.

Преглед доступне литературе у нашој земљи, допушта закључак да градови мале величине нису били чест предмет истраживања и научних полемика. Чак и у иностраним радовима приметна је знатно већа заступљеност радова који се односе на велике градове, а у новије време метрополе, урбане агломерације итд. Тако, услед све веће пажње коју привлаче велики градови, градови средње величине, као и мали градови, релативно су занемарени или чак игнорисани, како од интернационалних организација које се баве овом проблематиком, тако и у академским круговима, односно научној и стручној јавности. И урбанистичке студије су углавном концентрисане на велике градове или чак само на метрополе. Постојећи статистички и информациони материјал доступан на европском нивоу веома је штур и оскудева било каквом врстом концептуалне упоредивости, што доказују и резултати ESPON-овог пројекта „*The Role of Small and Medium-Sized Towns*” као новијег документа који се бави улогом малих и средњих градова у неким европским националним урбаним системима.

Демографски развитак становништва Србије одликује константна депопулација (смањење укупног броја становника) као и стопа фертилитета испод нивоа потребног за обнављање становништва (Ђурђевић и Арсенић, 2015). На основу пројекција становништва Републичког завода за статистику (2014), према варијанти константног фертилитета, укупан број становника Србије до 2041. године смањиће се за око 14 одсто (РЗС, 2014). Интензивна депопулација је последица дугогодишњег негативног природног прираштаја (константан вишак умрлих у односу на живорођене) и процеса старења становништва (висока просечна старост). У домаћој литератури спорадично се јављају истраживања која се односе појединачно на градска насеља. Чешћа су истраживања која третирају мрежу насеља одређених географских или административних целина. Малобројни научни радови, монографије и друге стручне публикације које врше поделу скупа урбаних насеља по категоријама, углавном их дефинишу, односно разврставају искључиво на основу популационе величине. Међутим, ни тако одређена група која представља мале градове није била предмет посебне анализе већ у најбољем случају део истраживања које се односи на комплетну мрежу насеља (пример Градови Србије– центри развоја у мрежи насеља; Систем градова и регионални развој Србије итд). Драгутин Тошић се у својим радовима бави проблематиком просторне структуре града као и савременим тенденцијама развоја мреже насеља, урбаним агломерацијама (Дневни урбани систем у функцији просторне организације Србије, Мрежа насеља општине Нови Пазар, истраживања просторне структуре одрживог града, Нодална регија– инструмент просторно-функционалне организације Србије и др.). Новија публикација која третира ову проблематику, аутора: Спасић, Н., Петрић, Ј. и Филиповић, М. (2007): „*Small and Medium Towns of Central Serbia–Stand Points and Assumptionson Development Perspectives*” односи се на две категорије урбаних ентитета: мале и средње градове, који су дефинисани *apriori*, такође искључиво на основу броја становника. Зора Живановић у својој докторској дисертацији (2012) под називом „*Улога градова средње величине у равномерном регионалном развоју централне Србије*” бави се односом великих градова и градова средње величине, демографским карактеристикама градова средње величине и њиховом значају у регионалном развоју централне Србије као и класификацијом поменуте категорије градова. Када су у питању досадашња истраживања посвећена малим градским насељима, Ненад Спасић (1984) у публикацији „*Мали градови Србије*” указује на значај и улогу малих градова у структури градова Србије, истиче обележја досадашњег планирања за потребе малих градских насеља, потом на могућа унапређења урбанистичког планирања за потребе уређења и планирања малих градова.

МАЛИ ГРАДОВИ У ФОКУСУ ИСТРАЖИВАЊА

Позната је чињеница о неуједначеном и диференцираном демографском развоју Србије, која је била и једна од основних премиса у опредељењу за политику полицентричног развоја Србије и њеном истицању као стратешком императиву у *Стратегији просторног развоја Републике Србије* из 2009. године. Неопходност децентрализације Србије, у циљу успостављања уравнотеженог регионалног развоја, намеће за потребу подстицање развоја и очување идентитета малих градова Србије. Управо зато питање развојних потенцијала малих градова Србије је изузетно актуелно, а истраживање демографских ресурса и демографских потенцијала, оцена демографских токова и будућег кретања становништва у њима изузетно значајна.

Анализирајући досадашњу истраженост ове проблематике, поље истраживања отвара се у неколико праваца:

- ✓ Из теоријског угла питање критеријума за дефинисање градског насеља посебно критеријума за разграничење различитих типова градских насеља, отворено је у научној и стручној пракси. На основу тога може се претпоставити да ће детаљна анализа демографских обележја и процеса у насељима која су издвојена као градска, према усвојеној подели Републичког завода за статистику, у великој мери допринети адекватнијем одабиру критеријума за дефинисање града, посебно критеријума за издвајање одређених категорија градских насеља.
- ✓ Из апликативног, развојног, научно-стручног и демографског угла неопходно је сагледати савремене развојне демографске токове у градовима Србије и дати оцену будућих тенденција у функцији ширих друштвено-економских мера њиховог развоја. Досадашња истраживања су управо због позитивних демографских трендова истицала улогу и значај малих градова Србије, посебно оних на главним развојним коридорима (осовинама) као полова могуће демографске ревитализације Србије.

Наиме, без обзира на ефекте демографске и социо-економске транзиције остваривао се сигнификантан раст градског становништва. Међутим, истраживање показује да су у последњем међупописном периоду од укупног броја малих градова централне Србије и Војводине, негативни трендови забележени у више од половине малих градова. У градским насељима услед смањења

рађања, старења становништва и исељавања све више долазе до изражаја неповољне тенденције демографског развоја, које доводе до интензивне депопулације у овим срединама.

У највећем броју научно-истраживачких радова¹ који се односе на мрежу насеља, пажња је, пре свега, посвећена оним насељима која носе епитет градских. Дефинисањем званичне развојне политике Европске уније, која је у први план истакла полицентричан развој као један од циљева посебне важности: у циљу смањења разлике развијености, како на националном, тако и на регионалном нивоу, фаворизује се развој малих и средњих градских насеља.

Ова монографија има за циљ да пружи увид у демографско „стање” у градским насељима Србије, и при томе се опредељује за градове демографске величине до 20.000 становника. Анализирајући демографске показатеље, као што су популациона динамика и промене у броју становника, виталне показатеље, карактеристике старосно-полне структуре и миграциона обележја, кроз свеобухватна истраживања, утврди моделе развоја и потенцијале поменутих насеља. Монографија у свом аналитичком делу обухвата основне демографске и функцијске индикаторе стања развијености, као и промене у процесу развоја градских насеља. За приказивање нивоа достигнутог демографског развоја, као посебног сегмента истраживања, циљ је да се утврде промене које су настале у прерасподели становништва по насељима, првенствено преко удела становништва насељеног у малим градским насељима, као индикаторима степена постигнуте концентрације у датим градским насељима. Током истраживања приступило се детаљној анализи свих градских насеља Србије (*de facto* се мисли на простор централне Србије и Војводине због недостатка статистичких података за простор Косова и Метохије) демографске величине до 20.000 становника, а према њиховом одређењу у пописима становништва, које се заснива на административно-правном критеријуму. Основни задатак је да се утврде демографски потенцијали и значај и улога малих градова Србије у њеном укупном демографском развоју. Такође, да се анализом демографских, социо-економских, просторних и функционалних показатеља укаже на евентуалне разлике које се јављају у малим

¹ Вељковић, А., Јовановић, Б., Р., Тошић, Б. (1995). Градови Србије – центри развоја у мрежи насеља, САНУ и Географски институт „Јован Цвијић”, Београд. Тошић, Д., Крунић, Н., и Милијић, С. (2009). Истраживање просторне организације мреже насеља у функцији израде просторног плана општина Јужног Поморавља. Демографија, књ. 6, Београд. Тошић, Д., и Невенић, М. (2005). Просторно планерске основе развоја мреже насеља општине Тутин. Демографија, књ.2, Београд, стр. 163-181.

градовима Србије. За потпунију оцену демографских потенцијала, свакако је најбитнија детаљнија анализа старосно-полне структуре становништва по појединим старосним групама, нивоа репродукције и величине и структуре фертилног контингента. Од значаја су и подаци о заступљености фертилног контингента (жене 15–49 год.) у укупној популацији који указују на демографску виталност градског становништва. Значајан аспект у разматрању проблематике малих градских насеља и њиховог развоја је свакако узајаман утицај самог града и његовог непосредног окружења. За потпуније сагледавање малих градских насеља у структури насеља Републике Србије неопходно је анализирати упоредне показатеље за општине чији је центар мали град и за општине чији центар нема градски карактер. Мала градска насеља нису јединствена група па је самим тим немогуће изводити универзалне закључке за сва градска насеља која имају мање од 20.000 становника и која се у овој монографији условно сврставају у категорију „малих градова”.

Мала градска насеља представљају веома важну карику између великих градова и руралних области (Pirisi и Trócsányi, 2014). По својим функцијама мали градови су врло различити и чине хетерогене скупове. Хетерогеност се огледа и по морфолошким обележјима, али и по степену урбанизованости самих градова. Они представљају у развојном, социо-економском и демографском погледу разноврстан скуп: почев од градских насеља која по својој величини, развијености функција и положају представљају потенцијалне субрегионалне центре (Неготин, Лозница, Прибој), преко општинских центара чији утицај не прелази општинске границе, до мањих градских насеља чије су функције развијене на нивоу центара заједнице села. У ту категорију спадају и монофункционална развијена насеља попут бања (Сокобања, Врњачка Бања, Бања Ковиљача), индустријских и рударских насеља (Мајданпек, Ресавица, Костолац, Севојно).

Мали градови би требало да одиграју важну улогу у валоризацији потенцијала локалне средине и остварењу већег степена територијалне кохезије, што би умањило и негативне демографске и миграционе токове у тим срединама. Резултати указују на проблеме развоја и трансформације становништва и простора Србије, а практична примена резултата огледа се кроз могућност конципирања даљих теоријских и примењених истраживања, коришћења добијених резултата у демографској и просторно планерској пракси.

Тема „Мали градови – Демографски потенцијал Србије” има за циљ да укаже на то, који су демографски „перспективни” градови до 20.000 становника у Србији, у ком правцу би требало усмеравати мере популационе политике

и политике према миграцијама, као и који су то градови који у будућности могу бити окосница политике полицентричног развоја.

Теоријски оквир

У развоју града непосредно залеђе, из кога град црпи своје ресурсе, игра значајну улогу, као што и град у повратној спрези снажно утиче на мењање свог непосредног и ширег окружења у зависности од динамике померања граница самог града. Данас је човек кључни учесник свих процеса који се дешавају у простору. Зато је, желимо ли ближе упознати неки простор, укључујући и градска насеља, потребно проучити и упознати демографске прилике, обележја и процесе. Демографско „вредновање” насеља се темељи на истовременом праћењу различитих демографских феномена и процеса, поређењу више изабраних, карактеристичних, демографских показатеља, међусобно узрочно повезаних, како би заједнички дали одређену слику демографских прилика сваког градског насеља.

Последњих деценија Републику Србију карактерише изразито демографско назадовање (демографска регресија). У последњем међупописном периоду, од 2002. до 2011. године, развој становништва Републике Србије бележи врло неповољне тенденције, које се огледају у продубљивању три глобална демографска процеса: (1) депопулација– пад броја становника; (2) негативан природни прираштај– број умрлих становника превазилази број живорођене деце и (3) демографско старење (Група аутора, 2015). Наведени процеси су посебно изражени на нивоу насеља. У великом броју градских насеља ситуација је повољнија, како у погледу природног прираштаја, тако и старосне структуре становништва. То је посебно случај у градским насељима на развојним осовинама (коридорима). Истраживања показују² да мала и средња градска насеља у Србији још увек имају повољније предиспозиције, у демографском смислу, и да би могла да одиграју важну улогу у валоризацији потенцијала локалне средине и остварењу већег степена територијалне кохезије, што би умањило и негативне демографске и миграционе токове у тим срединама.

За урбанизацију се често каже да је светски и историјски процес, који је почео пре пет хиљада година, настанком првих градова и да је у сталном

² Zavodnik, L., A., Drobne, S., Žaucer, T. (2008). Small and medium-size towns as the basis of polycentric urban development. *Geodetski vestnik* 52/2008 – 2. Ljubljana., Bell, D., Jayne, M. (2009). Small Cities Towards a Research Agenda, *International Journal of Urban and Regional Research*. ESPON Project 1.4.1 (2005). The Role of Small and Medium-Sized Towns.

јачању. Градови и њихова окружења се стално мењају, урбанизација је током последња два века трансформисала већину руралних у урбане средине. Посматрајући ток овог процеса само у протеклих педесет година, број градских житеља порастао је са трећине на готово половину светског укупног становништва (Спасић и Крунић, 2005). Србија је захваћена интензивном урбанизацијом тек у другој половини XX века. Улога урбаних центара нижег реда, на националном и регионалном нивоу представља важан предмет стручних расправа.

Појам градског насеља

Разматрање проблематике развоја, места и улоге малих градова у мрежи центара захтева претходно разјашњење питања категоризације градова и других насеља, као и уважавање специфичности појединих регионалних целина и мреже насеља у њима (Спасић, 1995). Једно од дискутабилних питања је и дефинисање појма града, односно шта се под тим термином сматра градом.

Многобројне дефиниције термина град сагласне су ипак у једном: да је он веома сложен друштвени феномен који се просторно, а посебно временски, манифестује у различитим облицима и различитим функцијама (Малобабић, 1997). Општа дефиниција града гласи: „Град је веће насеље људи, организовано у више или мање повезану, диференцирану друштвену заједницу.” По М. Вреску (1965): „град је компактно изграђено веће насеље у чијим секундарним и терцијарним делатностима ради већи део активног становништва, и то не само за властите потребе него и за потребе становништва ширег простора.” У нашој научној и стручној литератури и пракси дуго се употребљавала дефиниција Милоша Маџуре, чији је предлог у виду шеме за диференцијацију насеља био примењен у пописима становништва 1953, 1961. и 1971. године. У његовој предложеној подели доминирају два параметра: величина насеља и проценат пољопривредног становништва. По његовом мишљењу најмањи град може бити насеље од 2.000 становника, а за насеље са преко 15.000 становника се не поставља услов учешћа пољопривредног становништва.

У контексту ових разматрања, и у циљу појашњења појмова, овде треба скренути пажњу на чињеницу да је према новом Закону о територијалној организацији (2007.), у Србији уведен појам **града** за територијалну јединицу која представља економски, административни, географски и културни центар ширег подручја и има више од 100.000 становника. На тај начин су поједине јединице локалне самоуправе, које су претходно биле општине, добиле

статус града, с тим да су неке територијалне јединице, због посебних економских, географских или историјских разлога, проглашене градовима иако имају мање од 100.000 становника. Овај управно-административни појам града не би требало мешати са појмом **градског насеља** (у урбано-функцијском смислу) као сложеније врсте насеља већег просторно-функционалног значаја дефинисаног одговарајућим критеријумима (Стратегија просторног развоја републике Србије, 2009).

Савремену мрежу градских насеља, данас, чини 204 градска насеља. Регионално посматрано, на територији Региона Београд регистровано је 25 градских насеља од којих је популационо најмање Руцка (316 становника), а највеће Борча (46.086 становника). У региону Шумадије и Западне Србије постоји 53 насеља од којих је најмање Дивчибаре (141 становник), а највеће насеље је град Крагујевац (150.835 становника). У региону Војводине налази се 52 градска насеља, највеће градско насеље представља регионални центар Нови Сад (231.798 становника), а најмање насеље је Јаша Томић (2.373). Регион Јужне и Источне Србије бележи 48 градских насеља од којих је највеће град Ниш (183.164 становника), а популационо најмање насеље Куршумлијска бања (106 становника), уједно и најмање насеље посматрано у односу на укупан број градских насеља у Србији (Дробњаковић и Спалевић, 2016).

Табела 1. Класификација градских насеља према популационој величини, 2011

Број становника градских насеља	Укупно градских насеља		Просечна популациона величина
	број	%	
< 2.000	16	9,7	934,5
2.001-5.000	34	20,6	3217,1
5.001-10.000	45	27,2	7401,2
10.001-20.000	31	18,7	15278,2
20.001-50.000	23	13,9	31764,4
50.001-100.000	13	7,8	66038,4
100.001-200.000	2	1,2	166999,5
200.001-500.000	1	0,6	231798
500.001-1.000.000	0	0,0	0
Више од 1.000.000	1	0,6	1166763

Елаборација аутора: Александра Спалевић

Разврставање становништва према типу насеља представља један од најсложенијих проблема, не само у нашој земљи него и у међународној статистичкој пракси. Према међународним препорукама за пописе становништва и станова у земљама европског региона препоручује се расподела насеља на 13 величинских категорија, с тим што се за насеља најмање популационе величине (испод 2.000 становника) врши даље рангирање на мање величинске категорије (ESPON, 2005).

Из досадашњег излагања намеће се више кључних питања:

- Да ли треба дати предност административно-правном или статистичко-демографском критеријуму за класификовање насеља?
- Да ли је довољна само двојна подела, на градска и сеоска насеља или је неопходно укључивање и тзв. „мешовитих” насеља, као прелазне категорије?
- Да ли је развијање комплексних типологија насеља, на бази више додатних критеријума, оправдано са аспекта њихове практичне примене у обради и табеларној презентацији података из пописа и других статистичких истраживања?

Два су разлога зашто се у овом истраживању приступило детаљној анализи градских насеља која броје до 20.000 становника. Први је, што се пошло од претпоставке да би детаљна анализа демографских обележја и процеса у насељима која су издвојена као градска према усвојеној подели Републичког завода за статистику могла допринети у одабиру критеријума за дефинисање града, и посебно критеријума за издвајање одређених категорија градских насеља. Други је, што у просторно–структурној и функционалној организацији мреже насеља Србије, према броју доминирају мала градска насеља. Наиме, од 204 градска насеља, 50 има испод 5.000 становника и 45 броји од 5.000 до 10.000 становника. У 25 општина Србије (без података за Косово и Метохију) нема градских насеља нити градског становништва. То значи, да према демографској величини (демографском критеријуму) данас у Србији можемо издвојити око 126 малих градских насеља. Већ овај податак довољан је разлог да се анализи малих градских насеља посвети значајнија пажња. Многи савремени теоретичари сматрају да управо мали градови могу да понуде највиши „квалитет живљења” због компаративних предности које имају у односу на друге градове (Стојановић, 1990). Мали градови значајни су и по томе што у великом броју случајева представљају административне, привредне и културне центре општина.

Претходна истраживања (Стојановић и Војковић, 2005, Ранчић, 1990) указивала су на то да се већ почетком седамдесетих година тежиште основних демографских процеса померило са сеоске на градску популацију. Проблеми са којима се мала градска насеља у Србији данас суочавају су резултат недовољно контролисаних и усмераваних процеса урбанизације, субурбанизације, концентрације становника у градовима и недовољне искоришћености постојеће мреже насеља, развојне стагнације у контексту регионалне стагнације или назадовања, угрожености еколошког природног и урбаног окружења, као и угроженост природних и културних вредности. Основни проблем малих градских насеља у Србији је стагнирање и опадање демографске виталности становништва, што изазива бројне појединачне проблеме у односу на већа урбана подручја. Депопулација подручја, нижи ниво техничке и социјалне инфраструктурне опремљености, поремећаји у просторној и насељској структури су само неки од њих.

С обзиром на то да се визијом *Стратегије просторног развоја Републике Србије* подржава већи степен територијалне кохезије, који би се остварио политиком децентрализације и полицентризма, као и ангажованом политиком регионалног развоја, у погледу демографских предиспозиција, мали градови су још увек демографски у бољој позицији и могу представљати центре демографске ревитализације. Политика полицентризма је начин за решавање проблема везаних за изразиту поларизацију демографског развоја на локалном и регионалном нивоу (која се испољава кроз концентрацију становништва у општинским центрима у депопулационом окружењу) заснованом на подршци функционалног повезивања градова и села у окружењу (*Стратегија просторног развоја Републике Србије*, 2009).

Приликом формирања система малих градских насеља Србије значајну улогу имао је процес индустријализације, прелазак са примарних на секундарне делатности, што је условило миграције на релацији село – град. Данас, по својим развојним карактеристикама, мали град представља значајну карику, која доприноси равномерном развоју простора. Подстицаје за своју развојну функцију добија из великог града, које потом преноси на своје окружење. Мала градска насеља представљају веома хетерогену групу, у смислу њихових развојних, социо-економских, демографских, функционалних и просторно-физичких карактеристика. Ова група обухвата градове, који, с обзиром на величину, функцију и локацију, представљају потенцијалне субрегионалне центре или нове средње градове (Неготин, Књажевац, Прибој, Лозница), као и мале општинске центре без утицаја ван граница самог насеља. У ову групу градова, такође се убрајају и насеља са једном доминантном функцијом, као што су бање (Врњачка Бања, Сокобања, Бања Ковиљача, Врањска Бања,

Нишка Бања), туристичка насеља (Златибор, Гуча, Дивчибаре) и градови са индустријском и рударском функцијом (Мајданпек, Костолац, Севојно, Велики Црљени, Ресавица, Алексиначки Рудник). У вези са тим, није лако дати јединствену дефиницију за ову категорију градских насеља. Управо зато, питање развојних потенцијала малих градова Србије је изузетно актуелно, а истраживање демографских потенцијала, оцена демографских токова и будућег кретања становништва значајно за будуће развојне стратегије.

Критеријуми за одређивање градских насеља

Проблематика диференцијације насеља у Србији је веома актуелна и за сада представља отворену научну дискусију. Стога, неопходно је осврнути се на проблем издвајања и дефинисања самог градског насеља, а потом ближе одредити мале градове. Новина у административном одређењу градова на простору Србије уведена је *Законом о територијалној организацији из 2007.* Статус града се додељује територијалним јединицама које представљају економски, административни, географски и културни центар ширег подручја и имају више од 100.000 становника. На тај начин су поједине јединице локалне самоуправе, које су претходно биле општине, добиле статус града. Поједине територијалне јединице, због посебних економских, географских или историјских разлога, проглашене су градовима иако имају мању популациону величину од задате од 100.000 становника.

На састанку европских статистичара у Прагу, маја 1969. године, радна група за попис становништва и станова разрадила је и предложила следећи метод за класификацију насеља: градска насеља би била сва она, без изузетка, која имају више од 10.000 становника, као и она између 2.000 и 10.000 становника у којима је мање од 20% активног мушког становништва ангажовано у пољопривреди, а више од 30% активног становништва обавља своју активност у терцијарним делатностима (Павков, 2008).

У Србији не постоји званична категоризација градова, мада се том проблематиком бавило више аутора. Долфе Вогелник (1961) предлагао је својевремено следећу категоризацију градова према броју становника: вароши (5–10.000 становника), варошице (2.000–5.000 становника), мали градови (10.000–20.000 становника), средњи градови (25–50.000 становника), већи градови (50.000–100.000 становника) и велики градови (преко 100.000 становника). Бранислав Којић (1973), полазећи пре свега од функционалних критеријума, односно од улоге и значаја појединих градова у систему насеља, направио је најкомплетнију категоризацију градских насеља Србије нудећи при томе ближу дефиницију појединих категорија, као и прогнозу њиховог будућег

развоја (сеоска варошица, варошица, варош, град, велики град). Број становника експлицитно не одређује којој категорији припада град (насеље), али се подразумева одређен распон у броју становника који одговара свакој категорији. Основне функције опредељују и ранг сваког насеља, односно категорија у систему насеља које би у глобалу, могле да се искажу на следећи начин: сеоске варошице (центар заједнице села), варошице (општински центар), варош (субрегионални центар, регионални центар), град (регионални, надрегионални центар, републички центар).

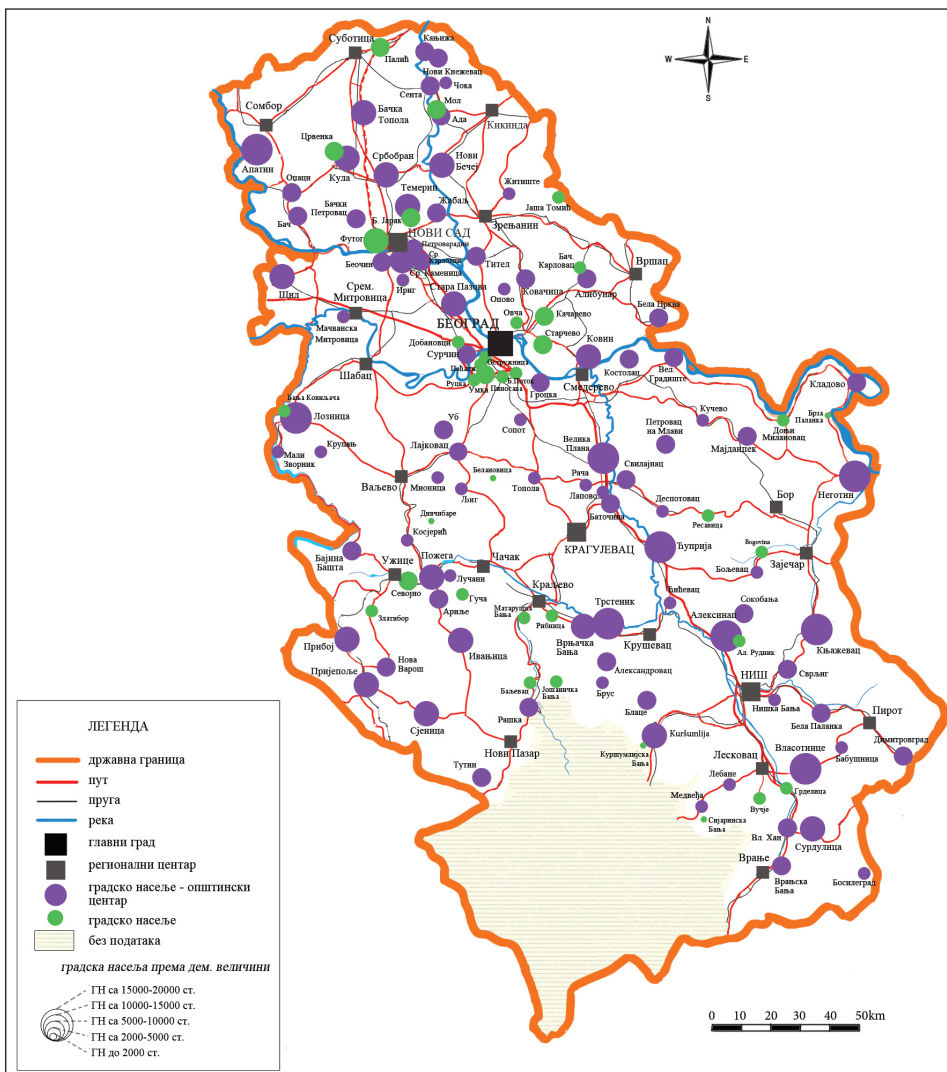
Дефинисање малих градова

Постоје градови са малим бројем становника, али економски развијени. Они често имају водеће индустрије или се налазе у близини већих градова са јаким економијама. Постоје градови са бројем становника већим од 20.000 који деле сличне карактеристике са малим градовима. Иако је тешко идентификовати различите карактеристике које дефинишу стање и процесе у малим градовима, постоји низ показатеља који, када се посматрају заједно, идентификују институционалне и управљачке карактеристике малог града (*Bulgarian strategy of small cities, 2003*). Шта је мали град у Европи? Широко појам који је тешко дефинисати и који се разликује од земље до земље, али и у регијама појединих земаља. Примери многих европских земаља познају градове од свега неколико стотина становника до оних који се сматрају малим градовима са 40 и више хиљада становника. Величина града није одлучујући критеријум за појам малог града. Искуства других земаља показују да је у Немачкој, на пример, гранична вредност за велике градове њихова демографска величина преко 100.000 становника, за средње градове број између 20.000 и 100.000 становника, а једина разлика је у доњој граници категорије малих градова – 5.000 становника. У Русији је горња граница категорије малих градова 5.000 становника, док је у Француској горња граница категорије средњих градова до 200.000 становника (Спасић, Петрић и Филиповић, 2007). У централним европским условима, рурални простор се састоји од микрорегије, које се обично састоје од микрорегионалног центра (по правилу то је мали град) и околних села. Мали град обезбеђује основне услуге, привредне, друштвене, културне и др.

Почетком осамдесетих година у Институту за архитектуру и урбанизам Србије (ИАУС) реализован је истраживачки пројекат који се бавио питањима планирања развоја и уређења малих градова (Спасић, 1984), који је користио следећу категоризацију: мали градови (до 20.000 становника), средњи градови (20.000–100.000 становника), велики градови (100.000 – 1.000.000 становника) и веома велики градови (преко 1.000.000 становника). Ова категори-

зација је заснована на статистичком критеријуму који је примењен у попису становништва 1971. године. Мали градови представљају општинске центре или допунске општинске центре, а ређе субрегионалне центре. Средњи градови су регионални или субрегионални центри, потенцијално велики градови, у функционалном погледу имају надрегионални значај. Према аутору Марјановић–Узелац (1999) „*мали град је урбана агломерација која задовољава минималне услове броја становника, у којој је смањена заступљеност примарног сектора делатности у оквиру урбаног корпуса, и која има минимални гравитацијски утицај на своје окружење.*” Ипак, може се рећи да данас не постоји јединствена дефиниција „малог града”.

У Србији су у периоду после Другог светског рата (пописи становништва од 1948. – 2011. године) званичне статистичке службе користиле два критеријума за диференцијацију насеља, односно поделу насеља на градска и остала (неградска). Административни, по коме се насеља законским прописима проглашавају за градска и демографско-статистички критеријум на основу комбинације двају обележја: величине (броја становника) и процентуалног удела непољопривредног становништва. У једном броју случајева, „правна” класификација показала се као једнострана и не прецизна, па су нека насеља, изразито градског карактера по свом изгледу, броју становника, функционалном капацитету, остала у корпусу „осталих насеља”. Таква насеља су, на пример: Нова Пазова и Варварин. С друге стране, насеља која су ушла у групу градских: Пећани и Руцка (општина Чукарица) појединачно имају мање од 500 становника, а по изгледу се не разликују од суседних села. У групу „осталих” насеља, по важећој подели, убрајају се седишта општина и познате варошице: Барајево, Баточина, Жагубица, Чајетина, Љубовија, Осечина и Прешево. Претпоставка је да су аутори овакве поделе очекивали да ће локалне самоуправе предлагати и проглашавати градским она насеља која су по својој функционалности и другим карактеристикама заиста градска, па би статистика такве промене уврштавала у своју класификацију. Искуства статистичара и других корисника статистичких података већ дуже време указују на то да важећа класификација на градска и сеоска насеља не задовољава потребе и не прати реалност. У овој монографији је употребљен термин мали град за сва градска насеља са мање од 20.000 становника (Скица 1), која такав статус имају према статистичко-правном критеријуму, званичне статистике Републике Србије, не улазећи у проблематику да ли сва та насеља заиста оправдавају статус градског насеља.

Скица 1. Просторна дистрибуција малих градова у Србији

Са концептом демографског потенцијала сусрећемо се у демографској теорији и пракси у новије време, а настао је из различитих потреба за моделовањем, како у области демографије, тако и у сфери регионалног, економског и просторног планирања. Према McNicoll (1999) демографски потенцијал може бити представљен преко синтезног показатеља-индекса, који указује на демографску снагу становништва и његову способност да обезбеди будући раст популације. Перспективе одређене популације зависе од разних фактора, углавном непредвидивих, и како наглашава аутор, *сврха демографског потенцијала није да измери стварне перспективе становништва, већ он има за циљ да прикаже потенцијалну способност становништва да расте под одговарајућим спољним условима* (McNicoll 1999). Упркос актуелности овог термина, али и одређених синтезних показатеља, сама вредност индекса не одређује перспективу становништва (Нејашмић, 2008). Пре свега, то се огледа код разлика у старосној структури становништва, с обзиром на исте вредности и сличне карактеристике репродукције становништва, очекивано је да ће млађа популација расти брже него старо становништво, стога ће насеља са већим уделом младог становништва имати већи демографски потенцијал. Треба нагласити да примена различитих модела доводи до различитих интерпретација и различитих реализација овог концепта. Други приступ појављује се код састављања и мониторинга демографских индекса, јавља се потреба за израдом таквог индекса, који се не би мењао при одсуству спољашњих поремећаја и који би претрпео измене при спољашњем утицају.

Методолошки оквир

Полазећи од претходних теоријских напомена и постојеће међународне праксе да се за одређивање статуса града узимају појединачно обележја као што су величина насеља (број становника), градски начин живота, минимални централитет, компактност насељеног места, просторна затвореност и други (Вреск, 1979). Поставило се питање шта је град „мале” величине у Србији? Популациона величина насеља и градски начин живота јесу она обележја на основу којих се, у највећем броју земаља, одређује статус градских насеља. Мали град се најчешће дефинише бројем становника, те се у овом раду пошло од претпоставке да у ту категорију у Србији се убрајају градска насеља до 20.000 становника. У хијерархији мреже насеља Србије, без територије Косова и Метохије, од 204 градска насеља, мала градска насеља представљају најбројнију категорију 126, стога у свом аналитичком делу монографија обухвата основне демографске и функцијске индикаторе стања развијености, као и истраживање промена у процесу развоја овако издвојених малих градских насеља.

Варијабле за идентификацију, вредновање и пројекцију демографског потенцијала могу се поделити у две групе:

- ✓ варијабле о обиму, саставу и просторном размештају становништва или неких његових делова,
- ✓ варијабле о величини укупног или одређеног контингента становништва и његовом природном и миграционом кретању.

Наведене варијабле, уз могући изостанак неке од њих, због сложености истраживања или недостатка података, основа су за обликовање синтетичких демографских показатеља. Они олакшавају рашчлањење сложених и просторно диференцираних друштвених појава и процеса, а уз то су и поуздана основа за одређивање типологије демографског потенцијала посматраног простора. (Нејашмић и Мишетић, 2010).

Свеобухватно истраживање демографске ситуације и демографских процеса полазна су основа за касније утврђивање модела развоја и демографских потенцијала поменутих насеља, што је крајњи циљ истраживања. Реализацији постављеног циља нужно је претходило разјашњење неких методолошких дилема. Овде су изнесене само важније напомене ради бољег разумевања анализираних материје:

- Раздобље посматраног периода 1963–2011. одређено је по расположивим подацима за временске серије на нивоу насеља;
- У четрдесетогодишњем раздобљу долазило је често до промена, било да су поједина насеља или њихови делови припајани неком другом насељу, било да су се издвајањем формирала нека нова насеља или су насеља прелазила из једне у другу категорију (тип) применом статистичког критеријума за диференцијацију насеља према типу;

Број становника средином године коригован је пописним подацима за раздобље 1963–2011. То је било могуће због чињенице да се стопе рачунају за међупописна раздобља (1961. 1971. 1981. 1991. 2002. 2011) за која је познато стварно кретање укупног становништва по насељима.

Градска насеља у пописима становништва

Полазећи од усвојених критеријума у пописима становништва од 1948–2011. године у Србији су укупно 243 самостална насеља имала статус градског насеља, што је знатно већи број од укупног броја градских насеља у ма којем попису становништва. Статус градских, насеља су добијала испуњењем услова предвиђених усвојеним критеријумима (демографско-статистичким или административно-правним), док су га губила са губитком статуса самосталног насеља (најчешће припајањем већем градском насељу), неиспуњењем једног или оба услова за стицање статуса у оквиру статистичко-демографског критеријума или изменом критеријума (Стевановић, 2004).

Попис 1948. године – након Другог светског рата у Србији су поједина насеља законским прописима проглашавана за градска. Тако су, према административно-правном критеријуму у Србији издвојена 34 градска насеља и то: 21 насеље у централној Србији, 9 у Војводини и 4 на Косову и Метохији. Сва та насеља задржала су градски статус до 2002. године.

Попис 1953. године – применом демографско-статистичког критеријума значајна статистика у попису становништва 1953. године издвојила је 83 градска насеља и то: 51 насеље у централној Србији, 23 у Војводини и 9 на Косову и Метохији.

Попис 1961. године – у овом попису знатно је увећан број насеља. Према демографско-статистичком критеријуму статус градских насеља задобило је још 35 самосталних насеља и то: 21 у централној Србији, 11 у Војводини и 3 на Косову и Метохији.

Попис 1971. године – у овом попису критеријум за статус градског насеља испунило је нових 65 насеља и то: 46 у централној Србији, 13 у Војводини и 6 на Косову и Метохији. Истовремено су тај статус изгубила два насеља (Алексиначки Рудник и Равна Река).

Попис 1981. године – промењен је критеријум за одређивање статуса градских насеља, а као последица те промене, дошло је до значајне измене у систематском списку градских насеља (РЗС, 1982). Статус градских задржало је 134 насеља, док је 47 насеља тај статус изгубило.

Попис 1991. године – до пописа 1991. године број градских насеља у Србији је повећан са 191 на 194, односно за три нова насеља. Градским насељима проглашена су седишта истоимених општина: Брус, Мионица и Ћићевац.

Попис 2002. године – до пописа 2002. године број градских насеља, на подручју Србије, овог пута без података за територију Косова и Метохије, повећан је за још једно насеље. Из самог града Сурдулице издвојено је насеље Бело Поље, које је проглашено градским насељем. Тако је укупан број градских насеља у централној Србији са 116 према попису 1991. повећан на 117 до пописа 2002.

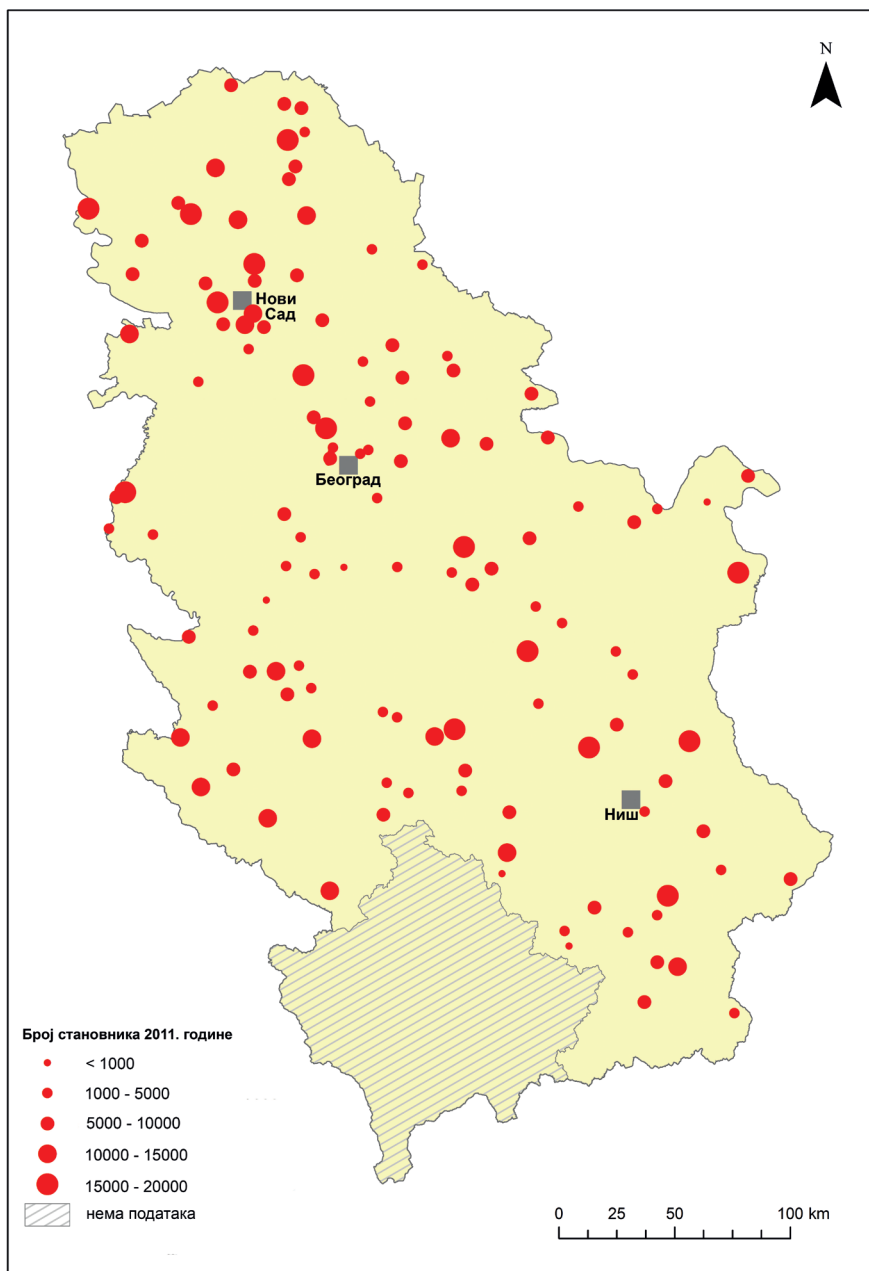
Попис 2011. године – у последњем попису из 2011. године, нису забележене промене у броју градских насеља. Укупан број градских насеља износи 204.

На простору Војводине, као и у претходним међупописним периодима, није било промене ни у броју ни у систематском списку градских насеља. По Конвенцији европских статистичара за пописе око 2010. године, за поделу насеља на градска (урбана) и сеоска (рурална) „*препоручује се државама да, у циљу међународне упоредивости, дефинишу урбане области као насеља са 2.000 и више становника, а руралне области као насеља са мање од 2.000 становника и ретко насељене области. Неке државе могу пожелети да на други начин дефинишу урбане области, на пример у смислу административних граница, изграђених области; територије за које су обезбеђене услуге као што су радње, установе за едукацију, рекреациони објекти, предузећа итд, или у смислу функционалности територија. Којигод да је приступ узет, потребно га је јасно описати у прикладном пописном извештају и/или у мета подацима*” (Павков, 2008).

На основу наведеног, може се закључити да с обзиром на то да је питање изведено и да није суштинско, остављена је велика слобода државама за дефинисање градских и сеоских насеља (Павков, 2008). У Србији од укупно 204 градска насеља, 16 насеља има мање од 2.000 становника. По међународним препорукама, овим насељима би требало променити карактер (требало би их сврстати у групу сеоских насеља). По важећој „правној” подели на градска и сеоска насеља, у Републици Србији (попис 2011. године) од укупно 4.721 насеља (без података за Косово и Метохију) 204 је градских (3,77% од укупног броја насеља), а у њима живи 59,44% становника. Као што је претходно напоменуто, у овом раду биће коришћен критеријум поделе градова на основу популационе величине насеља (Спасић и Петрић, 2006). Градови са

100.000 и више становника чине групу великих градова, градови од 20.000 до 100.000 становника чине групу средњих градова, а градови са мање од 20.000 становника чине групу малих градова (Скица 1). Ова група се, на основу броја становника (Скица 2), даље може поделити на пет подгрупа (15 – 20.000, 10 – 15.000, 5 – 10.000, 2 – 5.000 и мање од 2.000 становника).

За категорију малих градова могу се навести следећа заједничка обележја: најпре, то су насеља која имају мање од 20.000 становника по последњем попису 2011. године и карактер градског насеља по статистичком критеријуму (Прилог 1); затим, већина ових насеља има функцију тј. значај општинског центра, налазе се у непосредном контакту са руралним окружењем и представљају најнепосреднији центар урбанизације (оживљавања) руралног подручја.

Скица 2. Мали градови према популационој величини, према попису становништва 2011.

ДЕМОГРАФСКИ РАЗВИТАК МАЛИХ ГРАДОВА СРБИЈЕ

Ширење градова и пораст градског становништва као последица наглог развоја индустрије и са њим миграције село–град, доводе до високе концентрације становништва на ограниченом подручју и утичу да се економски, социјални и психолошки услови живота градског становништва мењају у односу на сеоско. Развитак становништва малих градова детерминишу различити фактори, који утичу како на његов пораст, тако још више на промену његове структуре. Пораст броја становника у посматраним насељима условљен је висином природног прираштаја и салдом миграција. Ове две појаве, са друге стране, зависе од низа елемената, и то, како од појава демографског карактера (старосна, полна, брачна структура), тако и од друштвено-економских збивања и промена (Гинић, 1967). Становништво малих градова Србије, према последњем попису 2011. године, чини 22% градске популације и 13% укупне популације Србије³. Демографски развитак малих градова осликава сложене промене у кретању становништва током друге половине 20. века, али и укупну друштвено-економску ситуацију и развојне повољности или ограничења, који су утицали на развој ових градова и доприносили њиховом бржем или споријем расту, обнављању или слабењу демографских потенцијала. Поменуте прилике утицале су на промене унутар величинских категорија малих градова (Табела 2). Њихов најбржи раст забележен је у периоду 1961–1971. као последица интензивних миграција на релацији село – град (Група аутора, 1995б). Претходна истраживања (Стојановић, Војковић, 2005, Ранчић, 1985) указивала су на то да се већ почетком седамдесетих година 20. века тежиште основних демографских процеса померило са сеоске на градску популацију. Управо у том периоду њихов број достиже максимум. До 1991. њихов број се постепено смањује са паралелним процесом демографског укрупњавања ових насеља. Смањује се број популационо најмањих насеља, а увећава број насеља са више од 5.000 становника. Пораст броја становника у малим градовима у посматраном периоду условљен је висином природног прираштаја и салдом миграција.

Током деведесетих година дошло је до бројних друштвено-економских промена које су утицале и на динамику становништва у малим градовима. Највећи утицај на демографске промене имала су миграциона кретања (Група аутора, 1999). Глобални трендови на прелазу из осамдесетих у деведесете године указивали су да је тада већ наступило смиривање интер регионалних миграција на релацији село–град, између осталог и због испражњености сеоских средина.

³ Изузев насеља са територије Косова и Метохије.

Табела 2. Мали градови према популационој величини, 1961-2011. године

Популациона величина	1961	1971	1981	1991	2002	2011
до 2.000	34	22	16	15	15	16
2.001-5.000	50	39	36	34	33	34
5.001-10.000	33	42	44	42	42	45
10.001-20.000	26	30	32	32	34	31
Укупно	143	133	128	123	124	126

Извор: Попис становништва, домаћинства и станова, књига бр. 20, РЗС, Београд.

Овакав закључак се више односио на регионалне и веће градске центре, док су у мањим градским насељима локална пресељења и даље имала високо учешће (Стевановић, 1995; Војковић, 2005). Међутим, ратна дешавања на простору бивше СФРЈ изазвала су велики прилив избеглог становништва у Републику Србију са једне стране, док је економска и политичка нестабилност допринела великој емиграцији у иностранство са друге стране (Кокотовић и Филиповић, 2013). Сложен биланс ових кретања само је једна компонента укупне динамике, паралелно са природним кретањем становништва које карактерише наставак биолошке депопулације, определио је и бројно стање становништва како на нивоу Републике тако и у малим градским срединама.

Процес урбанизације, као један од чиниоца урбане експлозије, огледа се и у обликовању бројних насеља и стварању све сложенијих урбаних система. Познавање система насеља врло је важно у политици оптималног регионалног развоја, јер омогућава правилно усмеравање процеса урбанизације и складан развој насеља. Сам процес урбанизације најчешће је схваћен као процес концентрације становништва које се досељава из руралних крајева и запошљава у непољопривредним делатностима града (Вреск, 2002). Неповољни демографски процеси, заступљена депопулација и процес старења становништва у великој мери утичу на слабљење демографске основе и смањење укупног броја популационог потенцијала посматраних градских насеља. Ширење депопулационих простора, уз велику концентрацију становништва у урбаним средиштима и њиховом окружењу, отежава равномерну насељеност и урбанизацију, што је једно од основних карактеристика неједнаког регионалног развоја у земљи.

Људски потенцијал има важну улогу у укупном развоју и валоризацији простора, а промене у његовим обележјима утичу на свеукупне друштве-

не односе и структуру. Истраживања и анализе демографских потенцијала, односно укупних квантитативних и квалитативних, стварних и потенцијалних, друштвених и биолошких обележја становништва у одређеном времену и простору, могу допринети остварењу позитивних промена и резултата, како у демографском развоју малих градова тако и државе у целини (Oliveira Rosa, 1991). Неповољна економска ситуација и аграрна пренасељеност у великој су мери утицали на иселјавање становништва. Бројна неквалификована радна снага тражила је радна места ван пољопривреде, што је условило миграције на релацији село–град. Процес индустријализације узроковао је интензивније процесе деаграризације, дерурализације и урбанизације. Отварањем нових радних места у градским насељима долази до промена у просторном распореду запослених, а са тим и до промена у просторној дистрибуцији становништва (Спасовски, 1996). У послератном периоду у већини градова забележен је пораст броја становника, а као основни узрок наводе се интензивне миграције на релацији село–град. С обзиром на разлике у повољности положаја, природно-географским предиспозицијама, економској и инфраструктурној развијености међу самим градовима, не постоје исте тенденције у кретању броја становника. Ипак, анализа промена у градским насељима према њиховој популационој величини (Скица 2) показује да мали градови имају подједнако динамичан раст као и друга градска насеља.

Промена броја становника у периоду од 1948. до 2011. године

Становништво Србије, уједно и становништво које живи у малим градским насељима данас, карактерише завршна фаза демографске транзиције, ниске репродуктивне норме, односно ниске стопе наталитета и релативно високе стопе смртности. Ниво фертилитета је испод нивоа потребног за обнављање становништва (1,4 детета по жени). У већини малих градова негативни трендови забележени су крајем осамдесетих година (негативан природни прираштај) што је свакако условило и интензивирало депопулацију. Према последњим расположивим подацима, пораст броја становника бележи већина градских насеља у региону Београда и неколико насеља у региону Шумадије и Западне Србије.

Мала градска насеља, категоризована на основу популационе величине, представљају хетерогене скупове социо-економских, демографских и функционалних карактеристика. Већина, такође са свим карактеристикама, представља потенцијалне субрегионалне центре. У анализираном периоду неки од њих су, на пример, Лазаревац, Обреновац, Младеновац, Аранђеловац, прешли у категорију средњих градова (демографске величине од 20.000 до

100.000 становника). У последњем међупописном периоду (2002–2011.), два градска насеља (Ћуприја и Сента) прешла су из категорије средњих у категорију малих градских насеља.

Број градских насеља у Србији се континуирано повећавао, највећи број малих градских насеља забележен је Пописом становништва 1961. године (143), а према попису 2011. године њих је 126⁴.

Табела 3. Градска насеља Србије, према попису 2011. године

Категорија градских насеља	Број насеља	Број становника
Београд	1	1.659.440
Велики градови (Нови Сад, Ниш, Крагујевац)	3	627.002
Средњи градови	26	1.441.177
Мали градови	126	941.220

Извор: Попис становништва, домаћинства и станова 2011. године, књига бр. 2, РЗС, Београд

Први индикатор демографских промена у одређеном временском периоду чине промене у укупном броју становника (Група аутора, 1984). На скици 3 и 4 представљен је индекс промене укупног броја становника у малим градским насељима према међупописним периодима 1971–1981. и 2002–2011. године.

Први попис након Другог светског рата је извршен 1948. године. Попис који је требало да се одржи почетком четрдесетих година двадесетог века није обављен услед ратних дешавања, тако да се слабо располаже подацима за период од 17 година након пописа 1931. године. Чињеница је да је у Србији после Другог светског рата дошло до великог поремећаја у кретању броја становника услед великих ратних губитака и такође смањеног броја рађања. Према првом послератном попису 1948. године Србија је бројала 5.794.837 становника, од чега је 427.964 живело у малим градовима. Удео становништва малих градова у укупном становништву Србије износио је 7,4%.

Између два пописа од 1948. до 1953. депопулациони процес има оазни карактер у Војводини и централној Србији, док се у југоисточној Србији већ тада

⁴ У укупном броју градских насеља у Републици Србији нису уврштена насеља Региона Косова и Метохије, због нерасположивости података.

формира мања зона депопулације у појединим општинама Бабушница, Бела Паланка, Димитровград (Девеџић и Смиљанић, 2003). Највеће просечно годишње опадање броја становника забележено је у општини Димитровград, а то се одразило и на сам град, који је био један од ретких градова централне Србије у коме је у овом периоду смањен број становника, са 2.944 на 2.891. У овој почетној фази управо су насеља Војводине та која бележе стагнацију или смањење броја становника, па је оно забележено у неколико насеља: Ириг (4%), Банатски Карловац (12%), Мол (2%), Старчево (6%), Тител (3%), Кањижа (3%). С друге стране, поједина насеља централне Србије, тадашње варошице, Лучани, Мали Зворник, Златибор, имала су највеће вредности индекса промене, јер се број становника у њима повећао за два и више пута. Динамичан раст и повећање броја становника за преко 50% имала су и насеља Костолац (47%), Севојно (70%), Топола (52%), Лозница (56%).

Наредни попис је одржан 1961. године и тада је у 126 малих градских насеља Србије живело 515.231, што је за 11,2 % становника више него 1953. године. У Војводини се повећао број градских насеља у којима је дошло до опадања броја становника, па су се овој категорији прикључили и Алибунар (4%), Србобран (5%). Занимљиво је, да је током овог периода смањење броја становника забележено у Бајиној Башти (15%), Косјерићу (10%), Малом Зворнику (33%) и Брусу (24%), насељима која су у претходном међупописном периоду имала врло динамичан раст (и која ће у наредном међупописном периоду поново имати интензиван раст своје популације) што указује на етапну емиграцију, прво из сеоског насеља ка општинском средишту, а потом ка већем регионалном центру (Прилог 2). Интензиван пораст становништва у међупописном периоду 1953–1961. бележе Алексинац (30%), Лајковац (59%), Лозница (106%), Мајданпек (66%), Тутин (76%), Футог (38%), Сремска Каменица (49%). Такође, пораст становништва су бележила и градска насеља са развијенијом туристичком функцијом: Врњачка Бања, Бања Ковиљача, Нишка Бања.

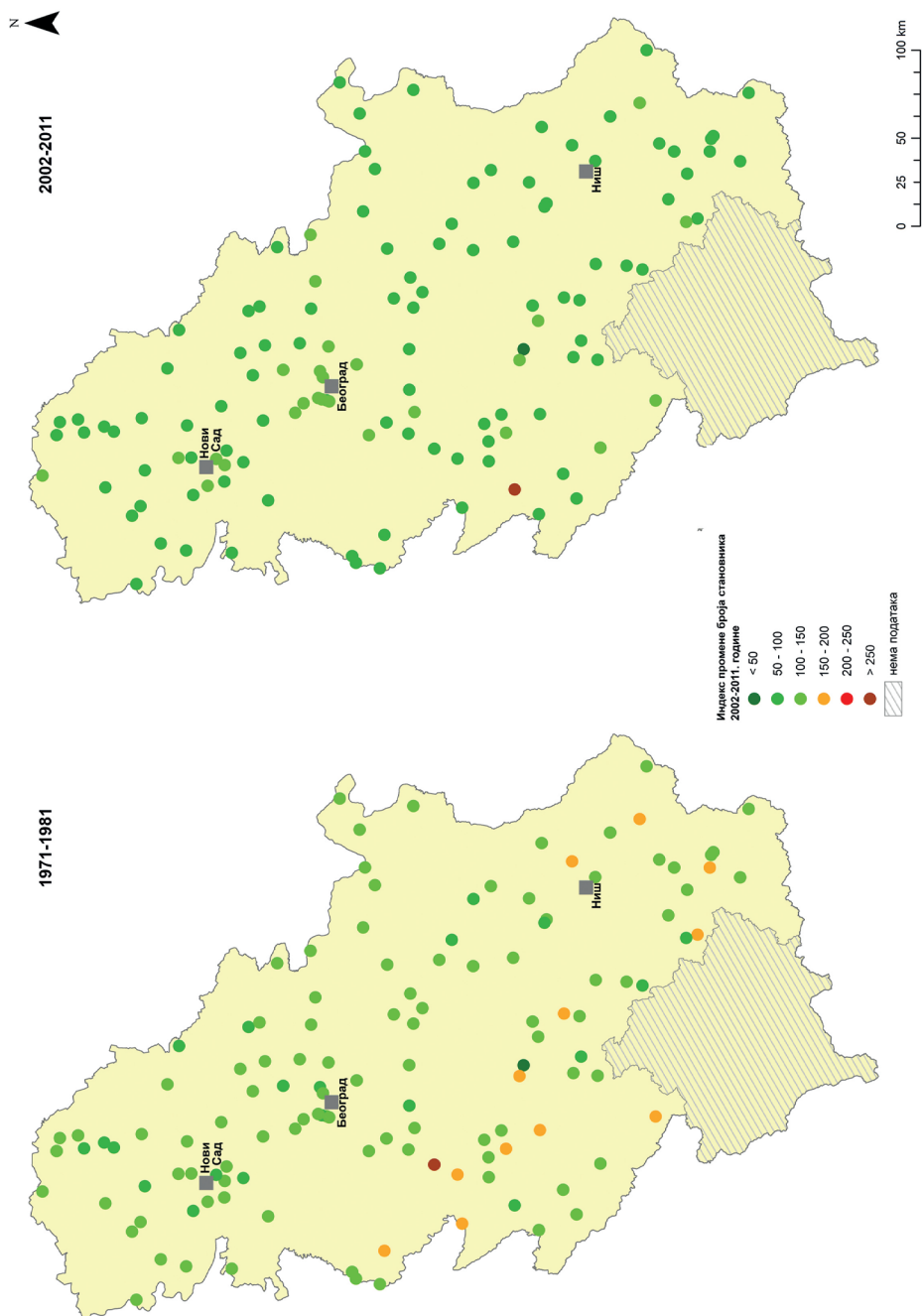
Управо у међупописном периоду 1961–1971. мали градови бележе највећи пораст, где је укупан број становника повећан за 20%, односно за 107.507 лица. Већина градова у овој категорији је повећавала број становника захваљујући интензивном јачању функције рада, која им је омогућила знатан прилив становништва, најчешће из околних руралних насеља. По подацима четвртог послератног пописа 1971. године, у малим градским насељима је живело 622.738 становника. Тренд пораста броја становника се наставио, као што је претходно истакнуто укупан број становника је порастао за 20%. Градови: Александровац (индекс 232), Ариље (232), Бајина Башта (284),

Брус (258), Ивањица (264), Кладово (259), Косјерић (295), Куршумлија (211) су удвостручени или скоро удвостручени (на основу вредности индекса промене). Смањење становништва бележе Брза Паланка (92), Доњи Милановац (97), Куршумлијска Бања (72), Велики Црљени (91), Банатски Карловац (93), Мол (92), Тител (94).

По попису из 1981. број малих градова Србије у којима број становника опада се није променио (Скица 3). Смањење је забележено у Боговини (86), Овчи (74), Умки (89), Јаши Томићу (94). Укупно у малим градским насељима је 1981. године живело 719.275 становника, што је за 10% више него у претходном попису. Током овог периода највећи пораст забележила су нека градска насеља источне Србије: Бабушница (индекс 174), Сурдулица (172), Сврљиг (209), Власотинце (196), град Тутин (251) и у Војводини, Палић (136).

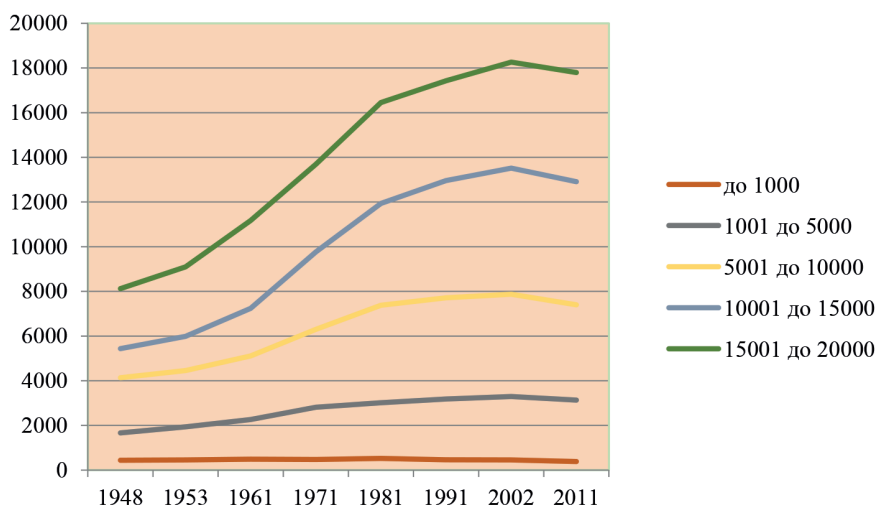
Године 1991. у малим градовима Србије долази до успоравања раста. Тада је у овим градовима забележено 785.615 становника, што је за 9% становника више него у попису из 1981. године. Иако се на нивоу Републике Србије бележи смањење броја становника у међупописном периоду 1981–1991, као и у бројним градовима у Србији, ситуација је била нешто другачија када су у питању мали градови. Наиме, већина малих градова је у овом периоду и даље одржала пораст броја становника, а највећи пораст забележен је у Бајиној Башти (151), Брусу (132), Ивањици (125), Златибору (134). Занимљиво је да се Бабушница (индекс 146), већ од 1960. стално издваја по већем просечном годишњем порасту становништва, а да се то догађа у време када општина и цело залеђе овог малог градског насеља постају изразито депопулациони, што најбоље осликава карактеристике процеса примарне урбанизације у Србији.

Променом методологије у последњем попису 2002. године поређење резултата са ранијим пописима становништва донекле је отежано. Ипак, показатељи промене броја „сталних становника” у малим градским насељима 2002. године у односу на „укупан број становника” 1991, одражавају наставак дотадашњих тенденција (Кокотовић et al., 2016). Према попису из 2002. године, укупно становништво у малим градовима износило је 900.750. У појединим градовима забележено је смањење броја становника, а као главни узроци наводе се пад наталитета и опадање специфичних стопа фертилитета по старости, као и исељавање становништва (Пенев, 2002). У Војводини је због прилива великог броја избеглица дошло до преокрета у популационој динамици и повећања броја становника. Насеља која бележе пораст су: Апатин (107), Бачки Јарак (114), Петроварадин (126), Сремска Каменица (144), Шид (115) и др (Бубало Живковић, Плавша, 2001).

Скица 3. Индекс промене броја становника, за период 1971-1981 и 2002-2011.

Према резултатима пописа 2011. године у Србији индекс промене броја становника износи 95, што указује да је за око 5% мање становништва него у попису 2002. године. Смањење бележе и мала градска насеља, чији индекс 2011–2002. такође износи 95 (Скица 3). То значи да мала градска насеља почињу да „деле судбину” свог депопулационог залеђа, да пражњење тзв. селских „демографских резервоара”, како је о томе писао Б. Стојановић (1990) коначно зауставља емиграцију из њих (назнаке овог процеса су се приметиле већ од 1990, али је прилив избеглица донекле прикрио праву слику), а да дуготрајно опадање фертилитета и смањена демографска база заједнички доприносе ширењу неповољних демографских тенденција и на мала градска насеља. Пораст становништва, мада врло слаб, бележи само 26 насеља од укупно 126. То су Тутин (110), Сјеница (106), Љиг (108), Велико Градиште (102) и већина насеља у региону Београда – Остружница, Овча, Пиносава, Сопот и др. Смањење броја становника, како је већ поменуто, бележи већина малих градских насеља, а процес је најизраженији у насељима источне и југоисточне Србије: Рибница(58), Сијаринска Бања (66), Куршумлијска Бања (70), Прибој (76), Доњи Милановац (77), Лучани (78), Јаша Томић (84) и др.

Скица 4. Број становника у малим градовима, према популационој величини, 1948-2011.

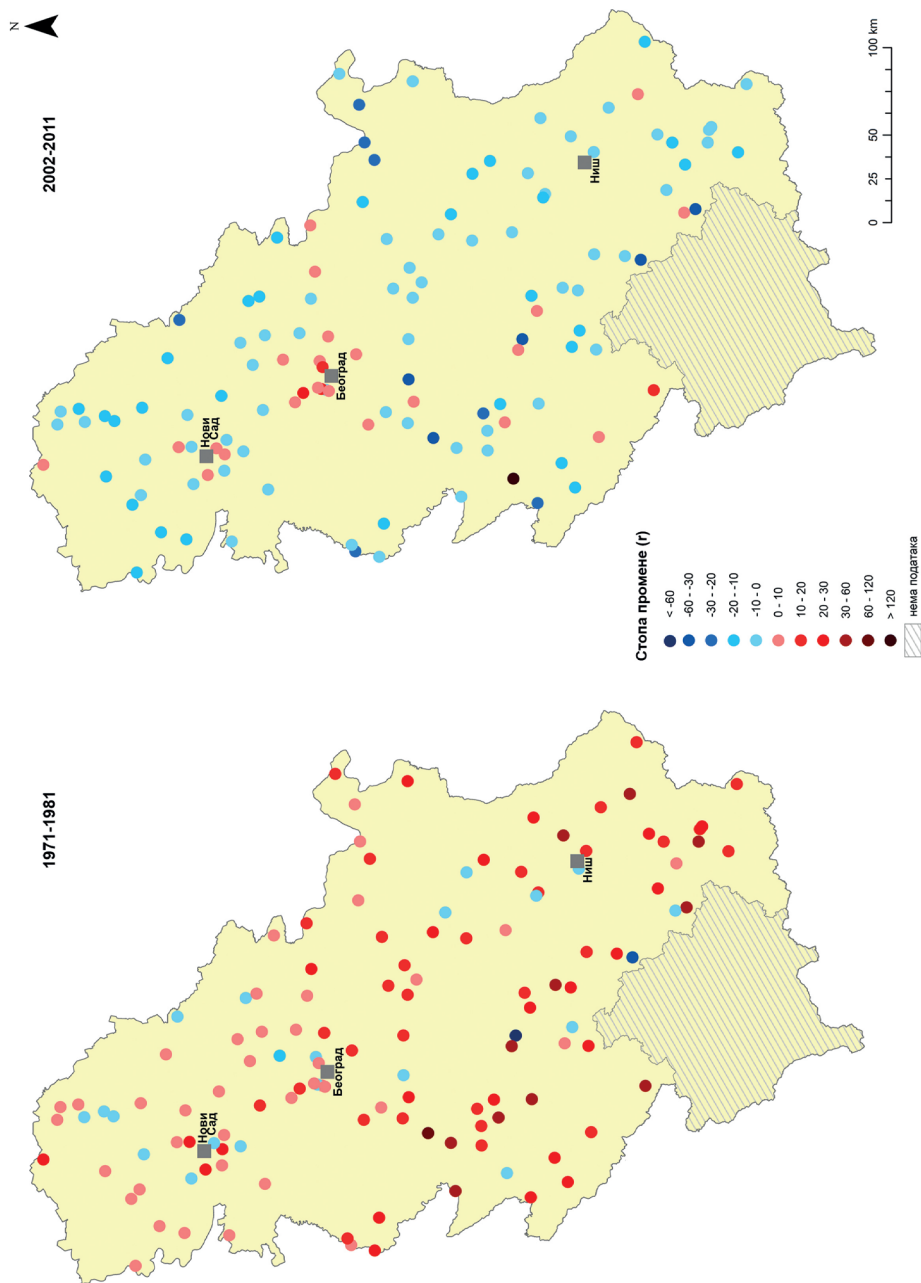
Према величинским категоријама, посматрајући промене броја становника у периоду 1948–2011. година (скица 4) у малим градовима у Србији, најинтензивнији раст имала су градска насеља од 15.000 до 20.000 становника, док су насеља испод 1.000 становника готово стагнирала током посматраног периода. Шта је условило интензиван пораст броја становника код град-

ских насеља од 15.000 до 20.000 хиљада становника? Ради се о градовима који су уједно и центри општина, са развијеним функцијама (привредним, друштвеним, културним и др.), потом, реч је о градовима (Неготин, Лозница, Алексинац) који су седамдесетих и осамдесетих година била привлачна имиграциона насеља, са израженим миграцијама на релацији село–град. Занимљиво је и да се међу градовима величинске категорије 10–15.000 становника јављају одређене специфичности: с једне стране су војвођански градови у којима број становника готово стагнира током целе друге половине 20. века, а с друге стране су градови западне Србије, попут Ивањице или Пожеге, у којима је број становника се повећао за 5–6 пута.

Да депопулација представља једну од основних особености савременог демографског развоја Србије указују и подаци о кретању укупног становништва који се односе на ниже административно-територијалне нивое. Смањење становништва је од 2000. године било присутно на обе макро целине (централна Србија и Војводина), а затим и код већине округа и општина. Према резултатима пописа становништва 2011. године, Србија има 7.186.862 становника, што је за 311.139 мање него 2002. године. Укупан број становника централне Србије је смањен за 590.569 у односу на 2002. годину, а у Војводини за 181.890 становника. Негативан демографски раст је забележен и у 22 од 25 области, као и у 144 од укупно 169 општина. На подручјима на којима је забележено повећање становништва, оно је било мање интензивно, а територијално знатно мање распрострањено од подручја смањења становништва. Да је Србија у погледу демографског раста врло јасно издиференцирана на регион Београда и осталу територију Републике указује и податак да су од укупно 21 општине са позитивном стопом популационог раста, више од половине су београдске (Станојевић, Спалевић, Кокотовић, 2011). Осталих 10 општина припадају Јужнобачкој (Беочин, Нови Сад, Сремски Карловци), Рашкој (Нови Пазар, Тутин), Нишавској (Нишке општине Пантелеј, Палилула и Нишка Бања) и Пчињској области (Бујановац и Прешево). Последњи попис бележи и 11 насеља без становника, а повећан је и број твз. патуљастих насеља са 100 и мање становника, са 707 (колико је евидентирано 2002) на 975 насеља.

На основу анализираних вредности укупног броја становника у периоду од 1948. до 2011. године можемо закључити да је овакав тренд кретања укупног становништва под утицајем како природног кретања становништва, тако и миграција. У централној Србији индекс промене броја становника у периоду од 1948. до 2011. износи 125, у Војводини 116, док је у малим градским насељима индекс за поменути период 200, што говори да се становништво у

малим градским насељима дуплирало. У Војводини стопа је у најмање два међупописна периода одступала од дугорочне тенденције опадања. Разлог томе су, као што је претходно наведено, миграције. У периоду 1953–1961. године реч је о масовном досељавању пољопривредног становништва, колониста, а у периоду 1991–2002. године, на пораст броја становника утицало је досељавање избеглица са простора бивше СФРЈ (Кокотовић и Филиповић, 2013). Таква појава је изражена и у малим градским насељима, у Шиду и Старој Пазови, као и у насељима у региону Београда. Истраживање показује (скица 3), да су у последњем међупописном периоду од 126 малих градских насеља централне Србије и Војводине негативни трендови забележени у више од половине од укупног броја насеља. Као што је претходно истакнуто, међу њима се издваја неколико група насеља: поједина градска насеља Војводине, у којима је прилив избеглица утицао на динамичнији раст, насеља београдског региона, туристичка насеља Бања Ковиљача, Дивчибаре, Златибор и други, и градови са доминацијом становништва муслиманске вероисповести (Тутин, Сјеница). Смиривање имиграције, које је започело 90-их година, уз даље снижавање фертилитета, у условима друштвено-економске транзиције, врло брзо се рефлектовало на промене у броју и структури становништва градских средина (Војковић и Кокотовић, 2009).

Слика 5. Просечна стопа промене броја становника за период 1971-1981 и 2002-2011.

Природно кретање становништва у малим градовима

За оцену демографских потенцијала неког простора неопходно је утврдити јачину деловања обе компоненте, природне и миграционе, на укупно кретање становништва, јер је природна компонента та која, дугорочно гледано, формира демографску базу и осигурава репродукцију становништва (Ранчић, 1979). Пораст градског становништва је условљен двама компонентама – величином природног прираштаја и салдом миграционих кретања према градским насељима. Сматра се да се пораст градског становништва више дугује порасту миграционог него природног кретања становништва. Уобичајено је да, у условима брзе индустријализације земље, у порасту градског становништва већу улогу има позитиван миграциони салдо, нарочито ако се исти јавља као резултат миграција село – град (Гинић, 1967). Како у градове одлази вишак радне снаге са села, коју углавном чине млађе генерације, најчешће долази до поремећаја старосно-полне структуре становништва, што у мноме утиче на смањење наталитета и на повећање опште смртности у руралним насељима.

Основне трендове актуелног демографског развоја Србије показују и структуралне промене динамичних карактеристика становништва овог простора. Утицај и однос природне и миграционе компоненте на популациону динамику у Србији претрпео је значајне промене. У међупописном периоду од 1981–1991. године, када је у Србији у односу на претходне периоде забележен најслабији раст становништва, у централној Србији и Војводини се по први пут у новијој демографској историји исказао негативан миграциони салдо, тако да је компонента биодинамике постала једини фактор пораста становништва. С обзиром на то да је природни прираштај централне Србије био преполовљен у односу на претходно десетогодиште, а у Војводини смањен чак за седам пута, наведени процеси указивали су на преломне промене. Регионалне разлике у популационој динамици указивале су на смањење становништва у 75 општина централне Србије, 34 општине Војводине, док је раст становништва обезбеђивало 39 општина централне Србије и 11 у Војводини (Стратегија просторног развоја републике Србије, 2009). Природни прираштај јесте био позитиван у периоду 1981–1991. године, али је вредност стопе раста (Скица 5) била врло ниска, и при том нижа од вредности стопе природног прираштаја, што значи да је салдо миграција био негативан, односно да је процес иселјавања становништва био интензивнији него процес досељавања становништва.

У међупописном периоду од 1991–2002. године у Србији је процес одсељавања становништва интензивнији. Такође, наглашенија је разлика између

броја умрлих и броја рођених, што је резултирало израженом негативном стопом раста (Бурсаћ, Бјељац и Никитовић, 2001). Ипак, према расположивим пописним подацима и подацима из виталне статистике може се закључити да у структури смањења броја становника, у овом периоду доминантну улогу има биолошка компонента, док је утицај миграционе (негативан миграциони салдо) осетно мањи. Ситуација је донекле различита када се посматра на регионалном нивоу. У централној Србији утицај миграционе компоненте је био доминантан на смањење броја становника, готово три четвртине оставреног смањења резултирало је из негативног миграционог салда, док је удео биолошке компоненте, односно негативног природног прираштаја, износио 26,5%. Негативан предзнак природне компоненте кретања становништва Србије је непосредна последица јасно изражене дугогодишње тенденције смањења броја живорођења и истовременог повећања броја умрлих. Природни прираштај је континуирано негативан од 1992. године, са стално растућом разликом у корист броја умрлих и са практично никаквим шансама да се број живорођених барем изједначи са бројем умрлих (Пенев, 2003).

Посебно обележје променама у кретању становништва насеља даје повећање градских насеља у којима је дошло до смањења укупног броја становника (са 43 у периоду 1981–1991. на 57 у периоду 1991–2002. године) и вишеструког повећања њихове просечне величине. Ова појава је везана искључиво за подручје централне Србије (у Војводини је смањен број градова са негативном стопом раста становништва). Укупан салдо природног кретања становништва Србије умањен је, иако изразито ниским, позитивним природним прираштајем градског становништва Србије. Интересантно је, међутим, да у овом периоду, према истраживањима Стојановић, Војковић (2005) велики градови губе свој примат, односно да и у њима долази до појаве негативног природног прираштаја (Београд -1,4%, Суботица -5,4%, Крагујевац -3,3%, Ниш -3,2%) и да, у ствари, само мали градови обезбеђују природно обнављање становништва.

Према представљеним вредностима показатеља укупног кретања становништва, може се констатовати да је током посматраног периода дошло до смањења вредности свих посматраних компоненти кретања становништва. Мали градови Србије, изузимајући групу од шест градова величинске категорије до 1.000 становника, у међупописном периоду од 1961–1971. године, остварили су најдинамичнији раст. То је период када су природна и миграциона компонента имале највише вредности, али су миграције становништва ипак биле доминантнија компонента и значајније доприносиле демографском расту малих градова. Стопа миграционог салда кретала се и преко 25‰ у градским насељима са преко 5.000 становника.

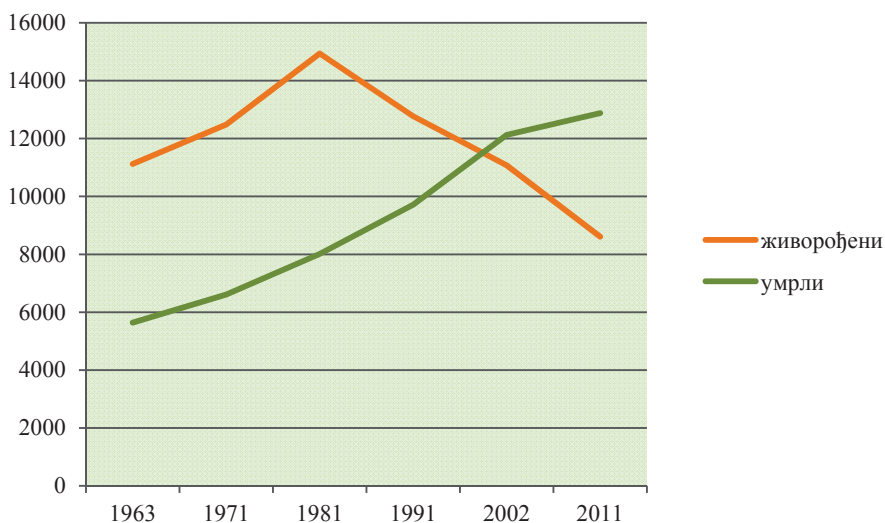
Већ од 1970. утицај миграција на популациони раст малих градова јењава (просечне годишње стопе миграционог салда су двоструко ниже у односу на претходно десетогодиште), мада је и даље то значајнија компонента раста, посебно у категорији градова од 15 – 20.000 становника. Током међупописног периода 1981–1991. године утицај миграција је потпуно ослабио, па је позитиван природни прираштај у већој мери обезбеђивао даљи раст малих градова Србије. Последња деценија двадесетог века је време застоја у природном обнављању популације малих градова и поновном јачању миграционе компоненте. Занимљиво, да је и у групи градова са мање од 1.000 становника у овом периоду иселјавање било слабије од досељавања, што је по први пут у њиховој историји, те је и у њима остварен позитиван миграциони салдо (стопа 9,88%, резултат је позитивне стопе у насељима Руцка, практично предграђу Београда и туристичком насељу Дивчибаре). У последњем посматраном периоду 2002–2011. године, негативне вредности забележене су код свих величинских категорија градова, највеће смањење бележе насеља до 1.000 становника где стопа пораста становништва износи чак -22,1%, док остале категорије бележе нешто веће вредности, али са негативним предзнаком.

Мали градови Србије су успевали да одрже релативно виши природни прираштај до 80-тих година. Током наредне деценије, до почетка 1990. дошло је до значајног смањења стопе природног прираштаја у малим градским насељима свих величинских категорија, да би у последњој деценији 20. века природни прираштај имао практично нулте вредности. У насељима са мање од 1.000 становника природни прираштај је током ове деценије добио и негативне вредности, док су нешто повољнији тренд имала градска насеља величине 15 – 20.000 становника, која су већином општински центри: Алексинац, Књажевац, Лозница, Неготин, Сјеница, Трстеник, Апатин, Темерин, Шид и др. Посматрајући вредности стопа природног прираштаја малих градова у односу на веће градске центре, регионе, али и републички просек, евидентно је да мали градови бележе повољније вредности у односу на републички просек (- 4,9‰). У последњем посматраном периоду (2002–2011) вредност стопе природног прираштаја у малим градовима износи -3,8‰, у региону Србија Север -3,3‰, регион Београда -1,4‰, док је у Војводини забележена најнижа вредност од -5,0‰.

Карактеристике природног кретања становништва

Период друге половине 20. и почетка 21. века, током кога се укупан број становника дуплирао, број рођених у малим градовима Србије се није значајније мењао. Након периода раста до почетка 90-их, када се просечан го-

дишњи број живорођених увећавао за око 10%, уследио је период стагнације и смањења броја живорођених. Тако је у периоду 2002 – 2011. године, просечан годишњи број живорођених био мањи (9.977) од вредности забележених почетком посматраног периода 1963–1971. године (11.850). Током првог периода просечна годишња стопа наталитета у малим градовима износила је 19,4%, али су већ тих година диспропорције биле велике: највећа вредност стопе наталитета 1971. године забележена је у Пријеполју (39%) а најмања у Баљевцу (8%), што је свакако било условљено како постојећим разликама у старосно-полној структури, тако и разликама у репродуктивном понашању њихових популација. Током периода 1971–1981. године, дошло је до пораста апсолутног броја живорођених, као резултат раста укупне популације ових насеља и предности њихове старосно-полне структуре, мада је просечна стопа наталитета за мале градове снижена на 17%. Најнижа стопа забележена је у Белановици (0,99%), а највећа у Тутину (30%). Од средине осамдесетих година следи континуирано опадање наталитета, те је у периоду 1981 – 1991. године, просек за мале градове износио је 16,4%. Претходно наведена градска насеља и даље су представљала екстреме када су у питању максималне и минималне вредности стопа (Група аутора, 1995а). Почетком 2000. просечна стопа наталитета за мале градове је наставила да опада, забележивши вредност од 12,7%, а током последњег посматраног периода (2002 – 2011. године) просечна годишња стопа наталитета износи 10,50%. Увид у податке по посматраним годинама (Скица 6) потврђује претпоставку да се процес смањења броја живорођених одвија константно.

Скица 6. Апсолутан број живорођених и умрлих у малим градовима, 1963-2011.

Разлике у кретању наталитета присутне су у зависности од величинске категорије насеља, рефлектујући сложен процес условљености демографских кретања и социо-економског развоја појединих насеља. У периоду 1963–1971. године највеће вредности стопе бележе градска насеља величинске категорије 10 – 15.000 становника. Вредности стопе су на приближно истом нивоу од око 16‰ све до периода 1991 – 2002. године, када је уочен значајан пад наталитета на око 12‰. И у овом периоду градови у категорији 10–15.000 бележе највеће вредности.

У последњем међупописном интервалу примећује се релативна уједначеност нивоа наталитета и веће разлике у нивоу морталитета, које су у највећој мери условљене старосном структуром становништва малих градова и које одређују разлике у нивоу природног прираштаја. Најмање вредности стопе наталитета у последњем посматраном периоду 2002–2011. године, бележе насеља Бели Поток (5‰), Брус (9‰), Овча (7,4‰) и др., док су највеће вредности стопе присутне у насељима Бајина Башта (20‰), Гроцка (28‰), Тутин (26‰) и друга.

Анализирајући смртност становништва, приметно је да ова компонента природног кретања становништва у већини посматраних насеља бележи пораст, првенствено због одмаклог стадијума старења становништва (Радовановић, 1986). Супротно тренду кретања живорођења, код кретања апсолутног броја умрлих за посматрани период присутан је тренд пораста. Почетком периода 1963–1971. године, апсолутни број умрлих у малим градовима у просеку је износио 47, док је у периоду 2002–2011. године, просечна годишња вредност износила 96 умрлих лица, што је дупло више у односу на почетак посматраног периода. Слично кретању апсолутног броја умрлих, узлазни тренд је присутан и у динамици вредности стопа морталитета као општег показатеља смртности (Радивојевић, 1978). Вредност опште стопе морталитета кретала се од 10,7‰ (1963–1971.) до 14,2‰ (2002–2011.).

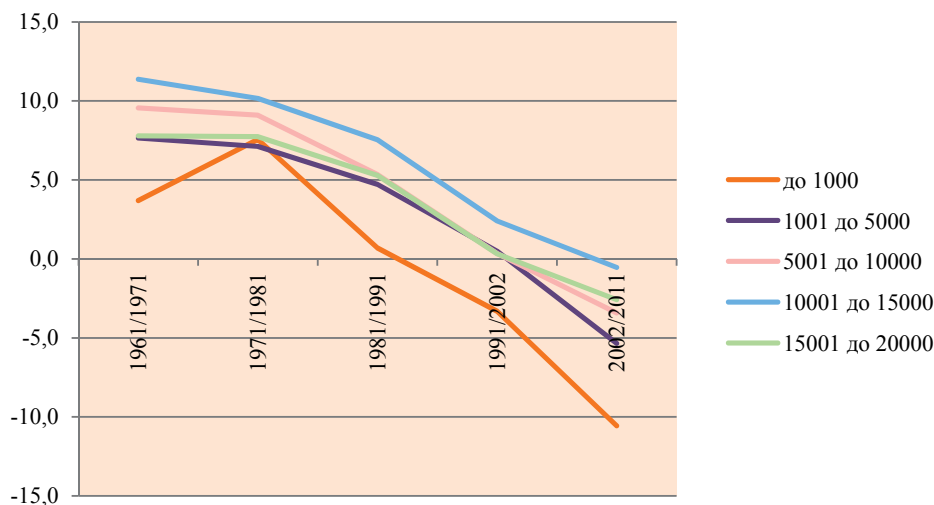
Диференцијална смртност међу малим градским насељима одраз је разлика у степену демографског и економског развоја ових подручја. Највеће вредности опште стопе морталитета у последњем посматраном периоду 2002–2011. године, бележе насеља: Боговина (21,0‰), Лапово (18‰), Лајковац (21,0‰) и др. Ова насеља, данас, представљају подручје емиграције са процесом старења становништва, а социо-економска развијеност ових насеља је на ниском нивоу. Међу свим посматраним малим градовима, најниже стопе морталитета имају насеља: Ариље (7,1‰), Брус (8,9‰), Ивањица (8,1‰), Нова Варош (8,4‰), Сјеница (7,0‰), што је директно условљено старосном структуром становништва.

Тенденције природног кретања становништва у малим градским насељима могле би се, можда назрети у општим цртама и на бази података о токовима ових појава кроз изванредан мањи број година. Миграциона компонента је у порасту становништва малих градова много важнија од компоненте коју чини природни прираштај становништва. Међутим, природни прираштај је веома интересантан као детерминанта развоја градског становништва. Дивергентно кретање основних компоненти природног кретања, тј. снижавање наталитета и пораст морталитета, резултирао је крупним променама у природном прираштају становништва малих градова. Апсолутни број годишњег природног прираштаја био је највећи у периоду 1971–1981. године. Након тога природни прираштај се смањује, а од 1997. године почиње да бележи негативне вредности. Очигледно је да популација малих градова прати републички тренд и налази се у времену у коме се природним путем не може осигурати ни стагнација укупног броја становника.

Негативним природним прираштајем се одликују како велика тако и мала градска насеља. Ипак, становништво малих градских насеља са негативним природним прираштајем је готово двоструко бројније од становништва насеља са позитивним природним прираштајем. Међу малим градовима који бележе највеће позитивне стопе природног прираштаја су насеља са већинским учешћем муслиманског становништва – Сјеница (7,0%) и Тутин (13,9%), и поједини центри западне Србије, која се иначе одликује касније започетом демографском транзицијом, Ивањица (3,3%), Нова Варош (1,0%) и др. Негативан природни прираштај већ неколико деценија једно је од основних обележја демографског развоја већине градских насеља, у последњем међупописном периоду 2002–2011. године, он постаје и одлика великог броја малих градских насеља. То указује да је већина малих градских насеља ушла у зону негативног природног прираштаја (121 насеље) и то са јасном, тенденцијом даљег повећања разлика између броја умрлих и живорођених.

Приказано на Скици 7– јасно је уочљиво да је од седамдесетих година нагли пад природног прираштаја наступио у свим малим градовима независно од њихове популационе величине. Ипак, у градовима са мање од 1.000 становника процес је био динамичнији, а негативне вредности природног кретања забележене су знатно раније. Најспорије промене и најнестабилније кретање свих параметара демографског развоја је у градовима у категорији 10.000–15.000 становника.

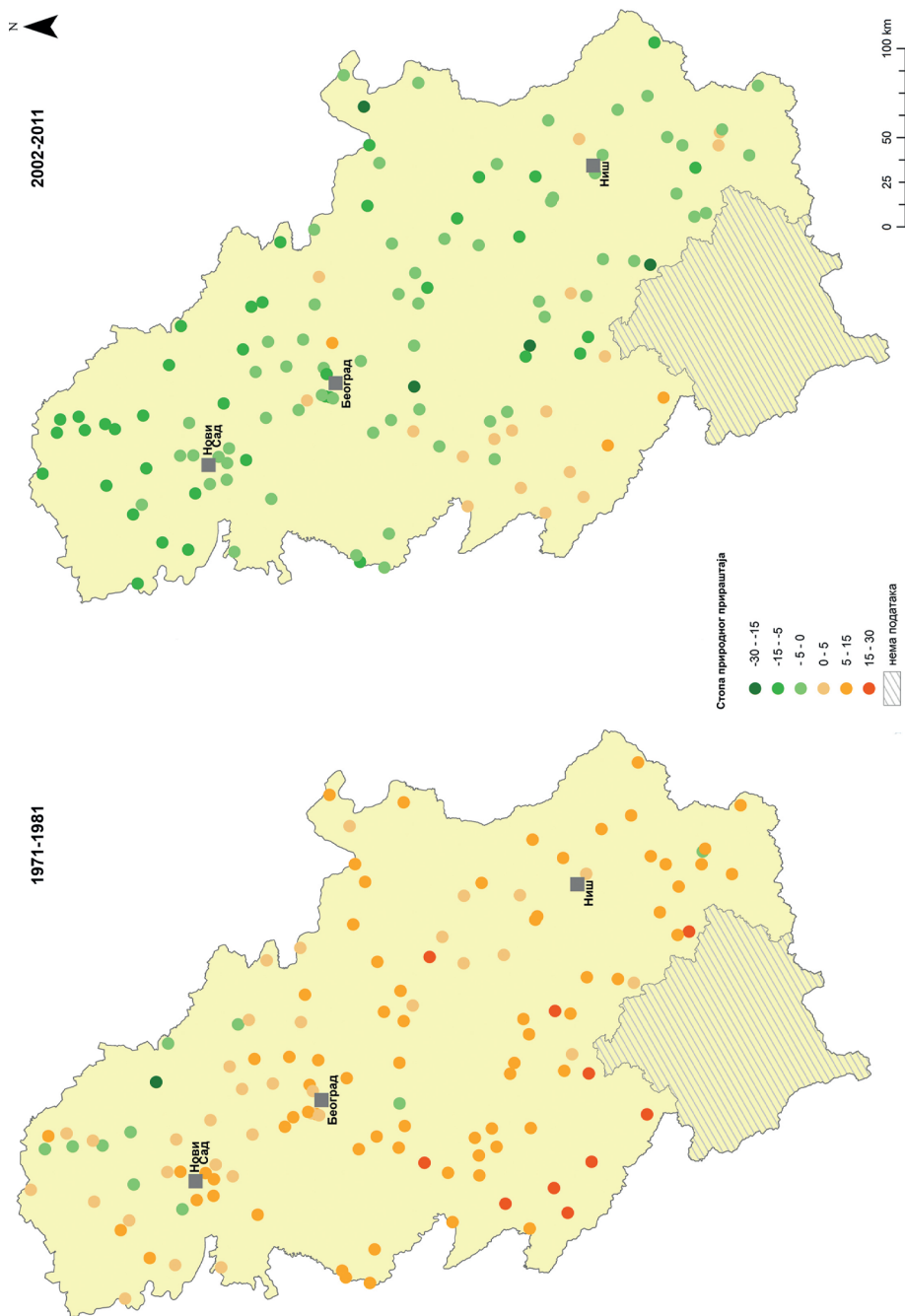
Занимљиво је, да група градова у категорији 15.000–20.000 становника има ниже вредности природног прираштаја, што може указивати на утицаје фактора у вези са стилем живота и променама у репродуктивном понашању у већим градским срединама. На то упућују и разлике у општим стопама фертилитета, о чему ће даље бити више речи, али ове претпоставке свакако захтевају детаљнија истраживања.

Скица 7. Стопе природног прираштаја у малим градовима, према величинским категоријама, 1963-2008.

На смањење стопе природног прираштаја (Скица 7) више је утицала стопа наталитета чије су промене биле интензивније. Услед опадања стопа наталитета, уз релативно стабилне стопе морталитета, средином 60-их долази до опадања стопе природног прираштаја, да би у првој половини 70-их, због повећаног наталитета (али и даље релативно стабилног морталитета) дошло до благог повећања природног прираштаја. Од 80-их година убрзава се пад природног прираштаја, јер је стопа наталитета наставила да се смањује, док је стопа морталитета почела да расте до већ поменуте вредности. На основу прогнозе кретања наталитета и морталитета може се очекивати наставак тренда даљег раста негативних стопа природног прираштаја.

Садашње карактеристике природног кретања становништва у малим градовима представљају дугорочан фактор будућих демографских промена и процеса.

Слика 8. Просечне годишње стопе природног прираштаја, 1971-1981. и 2002 – 2011.

Људски потенцијали нису неограничени и свако промишљање о будућности мора водити рачуна о минимуму становништва које је потребно да одржи постојећу инфраструктуру. Може се рећи да су мали градови у Србији, у погледу пораста свог становништва у повољнијем положају од осталих насеља. До оваквог стања је довело интензивно насељавање током седамдесетих и осамдесетих година становништва са околних руралних подручја. Тај интензиван процес насељавања омогућио је малим градовима да „користе” репродукцију и на конто тога се у њима касније региструју негативне стопе природног прираштаја (Гинић, 1987).

Промене и актуелно стање у домену рађања и смртности становништва Србије могу се сагледати кроз кретање и достигнуте вредности неких прецизнијих показатеља фертилитета. Због нерасположивости података на насељском нивоу, користимо се синтезним индикаторима, стопом укупног фертилитета (СУФ) и очекиваним трајањем живота, на нивоу општина којима припадају посматрана насеља. С обзиром да је током последње две деценије континуирано смањиван обим, како укупног, тако и континента женског фертилног становништва, вредности најважнијих показатеља рађања, као што су стопе фертилитета по старости (специфичне стопе фертилитета) и стопа укупног фертилитета, су у периодима смањења броја живорођења спорије опадале, а у раздобљима пораста броја живорођења интензивније се повећавале (Пенев, 2001). Размере недовољности нивоа фертилитета постају још уочљивије сагледавањем података на нижим територијалним нивоима. Евидентно је смањење специфичних стопа фертилитета у готово свим старосним групама на територији Србије, али то смањење није великог интензитета због и даље високих стопа фертилитета на Косову. Централна Србија и Војводина су већ почетком педесетих година имале низ обележја савременог модела фертилитета (Живановић, 2015). Након 60-их година двадесетог века, периода када процес депопулације узима маха, као изразито депопулациони простори сматрају север и исток Војводине (границе са Мађарском и Румунијом), југоисток Србије до границе са Бугарском, Поморавље и планински делови Западне Србије. Таква места су и београдске општине Савски венац, Стари град и Врачар, где се ниво родности одавно спустио испод вредности од 1,5 детета по жени. На другој страни, општине Нови Пазар, Сјеница, Тутин и Пријепоље где изразито већину чине Бошњаци, као и Бујановац, Прешево и Медвеђа где су Албанци најзаступљенији, представљају оне делове са највећим стопама кумулативног фертилитета. Тако се на основу статистичких података може рећи да 2002. године у Србији највећи број општина, чак 103, без обзира на њихову величину, социо-економски развој и положај, бележи стопу кумулативног фертилитета

(Табела 4) између вредности 1,5 и 1,9, а 41 општина ниво плодности између 1,9 и 2,0. Последњи расположиви подаци указују на то да стопа укупног фертилитета на републичком нивоу износи 1,4 детета по жени и очекује се да ће се надаље смањивати.

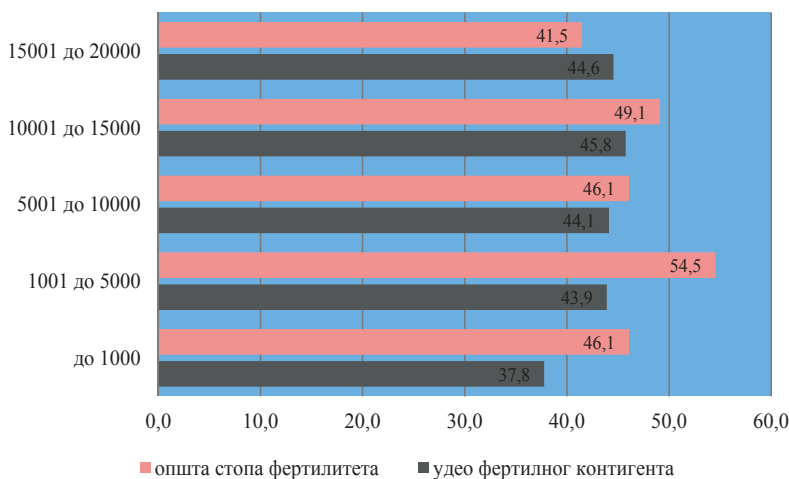
У само 14 општина ниво фертилитета је изнад оног који обезбеђује просту замену генерација, и ту поред горе наведених општина које имају највећи ниво родности где већину становника углавном чине Бошњаци и Албанци, убрајају сеи општине са нешто нижим вредностима, а то су: Мали Зворник, Крупањ, Љубовија, Прибој, Босилеград и Бојник. Оваква диференцијација између појединих области углавном је условљена и различитим етничким саставом тих насеља (Пенев, 2002).

Табела 4. Стопа укупног фертилитета по општинама, 1990-2008.

Општина	Број живорођене деце по жени		
	1990-1992.	2001-2003.	2006-2008.
Гроцка	1,70	1,44	1,37
Мали Иђош	1,92	1,55	1,30
Опово	1,97	1,54	1,72
Мали Зворник	1,69	1,40	1,24
Мионица	1,70	1,68	1,54
Велико Градиште	1,57	1,76	1,17
Кучево	1,86	2,15	0,97
Кладово	1,41	1,93	1,19
Бајина Башта	1,79	1,55	1,37
Сјеница	2,11	2,29	1,96
Тутин	2,75	2,86	2,35
Алексинач	1,69	1,53	1,44
Сврљиг	1,53	1,48	1,10
Димитровград	1,47	1,37	1,07

Извор: Природно кретање становништва 1961-2010, РЗС, Београд

Током осамдесетих година прошлог века дошло је до смањења стопа фертилитета у готово свим старосним групама. Одлагање рађања је феномен који је захватио урбана насеља у којима велики део жена почиње интензивније учешће у репродукцији у периоду између 25–34 године, то је био случај и малим градовима 80-их година двадесетог века.

Скица 9. Удео фертилног контингента и општа стопа фертилитета, у малим градовима, 2011.

Што се тиче Централне Србије, највећи број деце се и даље рађао у кохорти 20–24, а затим 25–29, стим што веће стопе фертилитета бележимо у првој, док је у другој старосној групи случај обрнут. Приказано на Скици 9., по величинским категоријама градова вредности опште стопе фертилитета и удео женског фертилног контингента, према попису 2011. године, високе вредности стопа фертилитета бележе градови у категорији од 10.000 до 15.000 становника (Ивањица, Пријепоље, Сјеница). Ова категорија градова бележи и релативно висок удео фертилног контингента. Ипак, највећи удео фертилног контингента бележи категорија градова популационе величине од 15.000 до 20.000 становника (Неготин, Кула, Стара Пазова и др.), што је на неки начин и очекивано. Недовољно рађање је феномен са којим се суочавају готово сви региони. Као што је већ истакнуто, у другој половини 20 века стопа укупног фертилитета се константно смањивала да би 1971. године, вредност те стопе у централној Србији и Војводини била 15%, односно 20% испод нивоа који обезбеђује просту замену. Иако је почетком 21 века ниво рађања бележио лагани пораст, он недуго затим почиње поново опадати. Према последњим подацима из 2011. године, он је чак 30% испод нивоа простог обнављања. Недовољна репродукција која је на снази три деценије главни је покретач депопулације и дубоких промена у старосној структури популације. Удео младих у укупном становништву је драстично смањен, а главни узроци су биолошка и миграциона компонента (Живановић, 2015).

Резултати неких аналитичких пројекција указују да ће Србија средином овог века бити малобројнија земља него што је данас и земља старих (Пенев, 2003). Процес старења показује тенденцију пада и континуирано ће се наставити. А неке од пројекција говоре да ће удео старих бити знатно већег обима. Миграције млађег становништва на релацији село–град, условљене потрагом становништва за квалитетнијим условима живота, довеле су не само до смањеног нивоа родности већ и до интензивнијег процеса сенилизације. Стога је та социјална мобилност значајно окарактерисала стање у послератној држави. Становништво углавном почиње насељавати градове и насеља у њиховој непосредној близини, али разлике постоје и између градских насеља централне Србије и Војводине, па већи градски центри као што су Београд, Нови Сад, Ниш, постају јаке зоне гравитације привлачећи велики део становништва. У таквој, централизованој Србији, створени су урбани региони на мањим територијалним целинама, док велики остатак територије остаје празан.

Компоненте кретања становништва

Укупно кретање становништва Србије јавља се као одраз његове природне и миграционе динамике, па у пуној мери показује степен просторне поларизованости демографских процеса. Неповољно природно кретање становништва, уз наставак исељавања (дерурализација) и нарушену старосну структуру, чини основне одреднице негативног укупног кретања становништва највећег дела земље. У сложене показатеље демографског развоја сврставају се и типови кретања становништва, који, како истиче један од аутора њихове класификације М. Фригановић⁵, сажимају разлике природног и миграционог кретања становништва и наглашавају миграциони биланс као врло индикативан процес у коме се огледа општи ток друштвено-економских промена (Табела 5). Према теорији, типови општег кретања становништва могу се сврстати у осам категорија (четири имиграционе и четири емиграционе), у зависности од кретања природног прираштаја и просторне покретљивости становништва. На основу тако издвојеног кретања становништва између два пописа могуће је уочити основни тренд насељености неког простора као функције регионалног развоја (Војковић, 2007).

Привремено и трајно исељавање, неповољан природни прираштај, отежане економске прилике и старење становништва погодовале су продубљивању егзодуса простора. То продубљивање се најјасније види из броја градова

⁵ Модел је дао Фригановић М (1972), на основу измењеног Clark-овог модела (Војковић Г., 2007)

који се налазе у типу Е4 (тип тзв. „изумирање”, када је природно кретање становништва негативно, као и кретање укупног броја становника, док је стопа природног прираштаја мања од стопе просечног годишњег пораста). На основу тако издвојеног кретања становништва између два пописа могуће је уочити основни тренд насељености неког простора као функције регионалног развоја (Војковић, 2007.)

Табела 5. Типови кретања становништва

Емиграцијски типови (Е)		
Е1	Пописом установљен пораст, п.п. позитиван, м.с. негативан	Емиграција
Е2	Пописом установљено опадање, п.п. позитиван, м.с. негативан, стопа пп већа од стопе опадања становништва	Депопулација
Е3	Пописом установљено опадање, п.п. позитиван, м.с. негативан	Изразита депопулација
Е4	Пописом установљено опадање, п.п. негативан, м.с. негативан	Изумирање
Имиграцијски типови		
И1	Пописом установљен пораст, п.п. позитиван, м.с. позитиван	Експанзија имиграцијом
И2	Пописом установљен пораст, п.п. негативан, м.с. позитиван	Регенерација имиграцијом
И3	Пописом установљен пораст, п.п. негативан, м.с. позитиван	Слаба регенерација имиграцијом
И4	Пописом установљено опадање, п.п. негативан, м.с. позитиван	Веома слаба регенерација имиграцијом

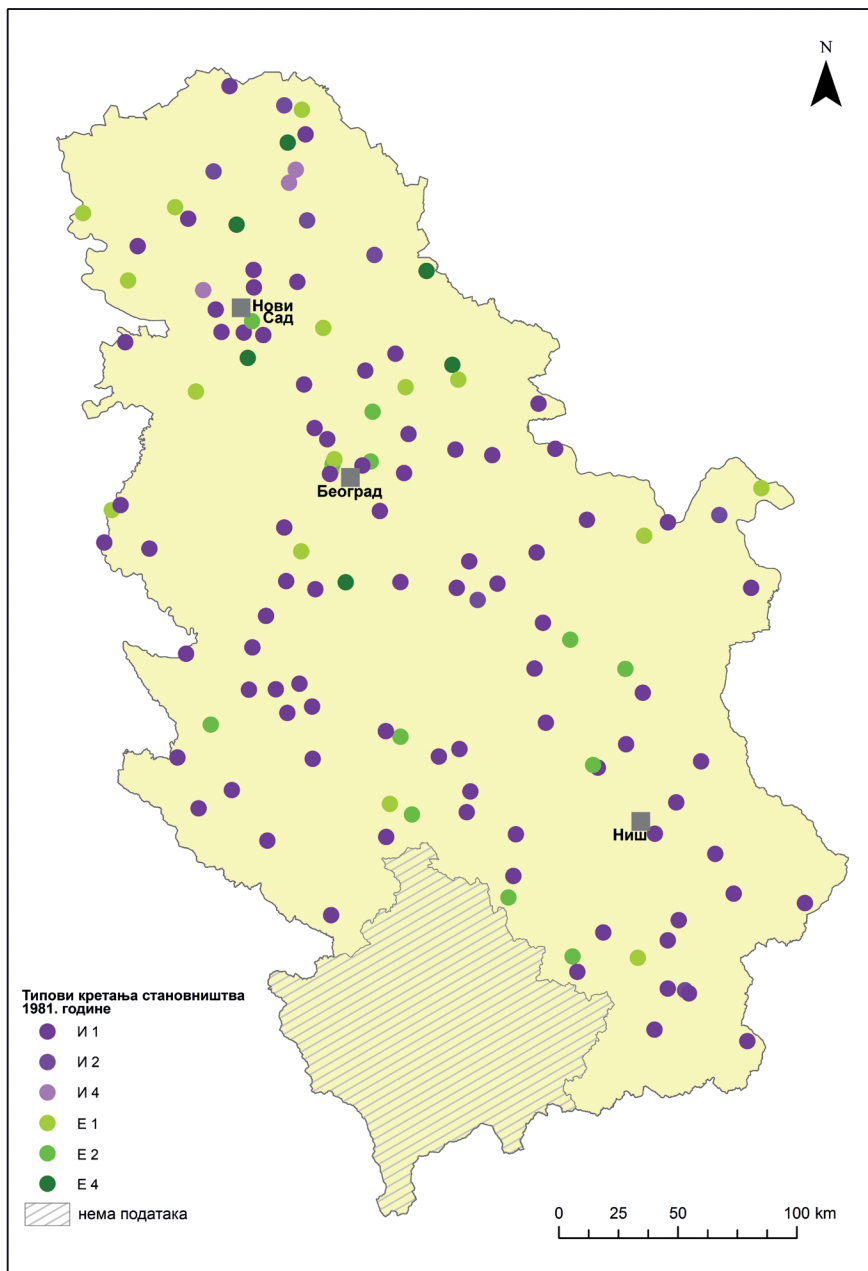
Напомена: п.п – природни прираштај, м.с. – миграциони салдо

Упоредна анализа промена у популационој динамици у малим градским насељима Србије за два међупописна периода (1971–1981. и 2002–2011.), применом типова општег кретања становништва показује све вредности овог индикатора, којим се на једноставан начин исказују врло сложени односи популационих компонената. У међупописном периоду 1971–1981. године у Србији (Скица 10.), је у односу на претходне периоде забележен најслабији пораст становништва, по просечној годишњој стопи од 0,5%. У истом периоду однос компонената демографског раста претрпео је значајне промене, јер се у централној Србији и Војводини први пут исказује негативан миграциони салдо (Војковић, 2007). Применом овог модела за испитивање демографских релација на конкретном случају, подручју малих градских насеља, могуће је идентификовати и објаснити кључне присутне територијалне, демографске и функционалне промене.

Примена метода типова кретања становништва кроз различите међупописне периоде омогућује да се прате историјске промене у развоју малих градова Србије, да се прецизно установи дејство демографских фактора, али посредно и утицаји друштвено-економских и развојних околности. Тако се могу пратити различите фазе кретања становништва, поједина насеља су од имиграционих постајала емиграциона и обрнуто, и различито међудејство природне и миграционе компоненте на укупан број становника.

На основу добијених резултата, представљених на Скици 10, може се констатовати да је почетком посматраног периода, 1971–1981. године, већина малих градова имала карактеристике популационе динамике типа И1 (експанзија имиграцијом), која указује на позитивне вредности природног кретања становништва (8,7‰), као и стопе просечног годишњег пораста (28,7‰). Такође, издвајају се и градови који су већ у том периоду били емиграциона подручја и за које су карактеристичне ниске стопе природног кретања и просечног годишњег раста: Боговина, Ресавица, Димитровград, Кладово, Крупањ, Лајковац, Мајданпек, Мионица, Сјеница, Ада, Ковачица и др.

У појединим малим градским насељима (Белановица, Куршумлијска Бања, Пећани, Боговина, Димитровград) је током друге половине 20. века дошло до смањења броја становника, прво, услед сталне емиграције, а онда се овом фактору придружило и деловање негативног природног прираштаја. Потребно је нагласити разлику између простора обичне емиграције (Е1), тип коме припадају насеља Брус, Рибница, Крупањ, Лајковац, Гуча, Мионица, Нова Варош, Пријеполје, Баљевац. У већини ових насеља становништво је повећано у периоду 1991–2002. године на основу позитивног природног прираштаја, и простора доминантне депопулације различитог интезитета (типови Е2, Е3, Е4). Тренд изразите депопулације, као резултат обимног иселјавања становништва у условима ниског позитивног природног прираштаја (тип Е3) и „изумирања” (тип Е4), који представља смањење укупног броја становника захватио је већ претходно поменута насеља: Димитровград, Ресавица, Вучје, Костолац, Мајданпек, Трстеник, и у Војводини: Ада, Ковачица, Јаша Томић, Чока и др. Насеља у региону Београда су очигледно била изложена његовом јаком утицају, те су прошла кроз више фаза демографског развоја: од насеља имиграционог карактера, преко фазе емиграције, до поновног позитивног деловања имиграције на пораст броја становника, али за разлику од претходних фаза, када је природни прираштај био позитиван, сада у измењеним околностима негативног природног прираштаја (Пећани, Руцка, Умка, Овча и др).

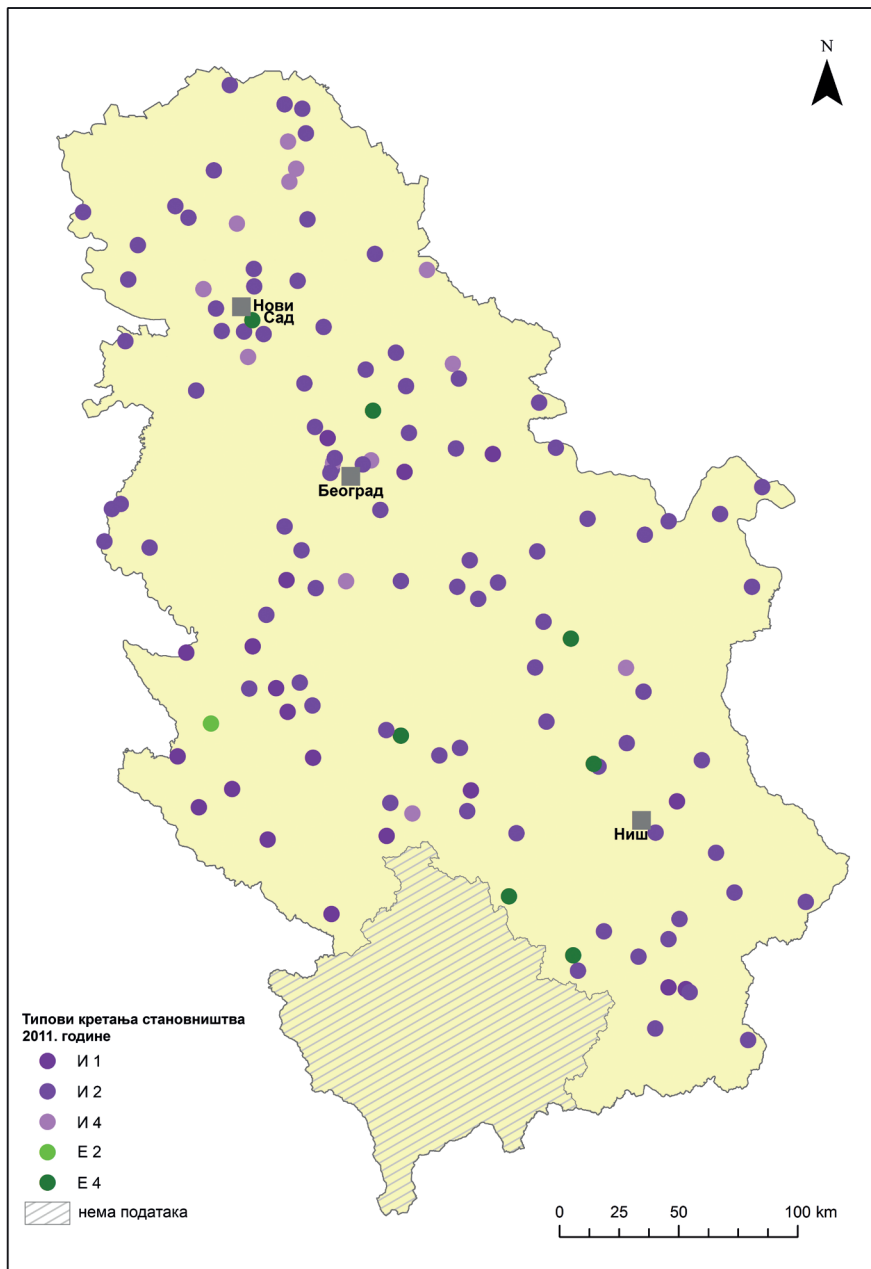
Скица 10. Типови кретања становништва у малим градовима, 1971-1981. године

Имиграциони простори значајно су сужени у истом посматраном периоду, стопе миграционог салда у малим градским насељима кретале су се од 20‰ (1961–1971. године) до 4,8‰ (1991–2002. године). Међупописни период 1991–2002. године, био је под снажним упливом економске кризе са јасним демографским последицама⁶. Прилив избеглица са простора бивше СФРЈ директно се рефлектовао на бројност становништва Србије, пре свега Војводине, где је дошло до повећања броја становника (Апатин, Бачки Јарак, Ириг, Петроварадин, Стара Пазова, Шид и др.).

Два демографска процеса су присутна у анализираним малим градским насељима Србије: концентрација и депопулација. Резултати ове анализе приказани су на Скицама 10 и 11. Генерално гледано, према овом моделу, у првом праћеном пописном периоду 1971–1981. године од 120 градских насеља готово 85% насеља је припадало типу имиграционих, док је 15 насеља карактерисала емиграција. Повећање броја становника у већини малих градских насеља последица је како природног прираштаја тако и миграционог прилива становништва. На основу ове детаљне анализе констатује се да је стопа раста виша од стопе природног прираштаја, стога се може закључити да су мала градска насеља, од којих већина представљају и центре општина, одређена великог броја миграната, пре свега из околних насеља. Како у структури миграторног контингента доминира младо и репродуктивно способно становништво, оно представља и природни и демографски потенцијал.

Депопулација, која је забележена у знатно мањем броју насеља, може се довести у везу са процесом демографског старења становништва, који резултира смањењем природног прираштаја. У периоду 1981–1991. године, повећао се број насеља која имају карактеристике емиграционих насеља (Остружница, Кучево, Лајковац, Лозница, Пријепоље, Рашка, као и већина малих градских насеља на територији Војводине), што сведочи о ширењу процеса демографског пражњења. У међупописном периоду 1991–2002. године, овај тренд се наставља, захватајући већи број насеља, мада је код одређеног броја насеља присутна и појава да она поново постају имиграциона (Врњачка Бања, Кучево, Ћићевац, Лапово, Дивчибаре, Бачка Топола, Алибунар, Ириг и др.). Као разлог повећања броја насеља која се убрајају у емиграциони тип може се издвојити, пре свега, слабо функционисање капацитета који нису у стању да обезбеде задовољавање социјалних и економских потреба досељеног становништва. Недовољан број радних места, недовољно развијена привреда, мали број културно образовних установа, недовољно развијен саобраћај којим би постојећа насеља постала доступнија. У последњем међупописном

⁶ Детаљније о томе видети: Пенев, Г., 2001.

Скица 11. Типови кретања становништва у малим градовима, 2002-2011. године

периоду (2002–2011), примењена методологија указује на нешто другачију слику (Скица 11). Двадесет насеља припада типу И1 (Сурчин, Ариље, Бајина Башта, Пријепоље, Сјеница, Костолац и др.) док типу И2 припада готово 80% од укупног броја градских насеља. Остатак насеља има одлике емиграционог типа. Оваква слика јасно указује да су у периоду од четрдесет година мали градови, који су осамдесетих година привлачили становништво, данас градска насеља из којих се становништво углавном иселило и у којима претежно живи старије средовечно и старо становништво.

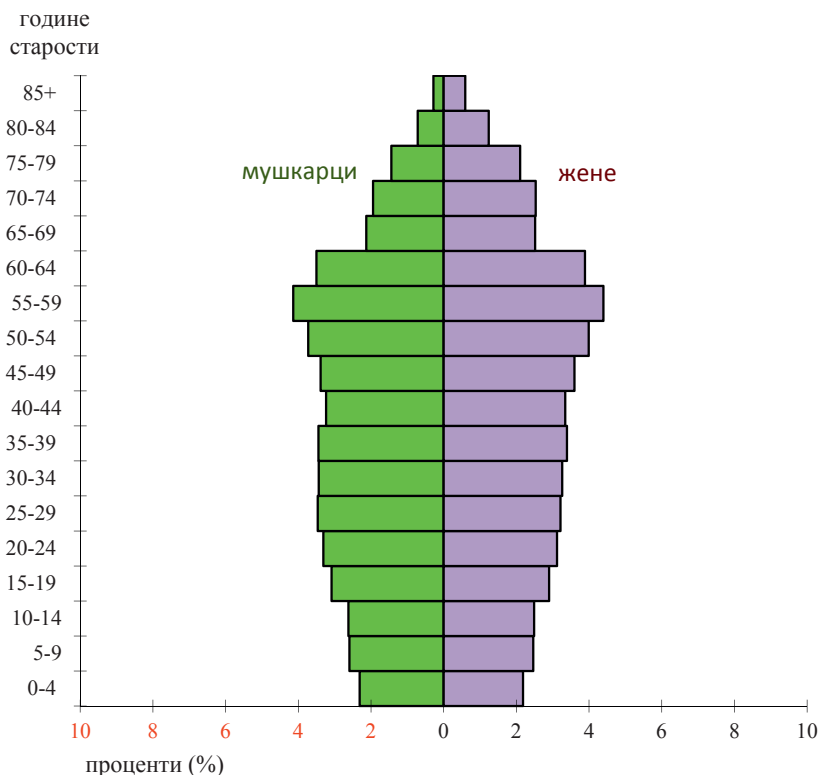
Регионално посматрано јасно се уочава уска повезаност између висине natalитета и утицаја економских и културно-социјалних, као и других фактора. Опадање броја становника у целој земљи је управо она појава која је у тесној вези са поремећајима у биолошкој репродукцији становништва. Разлике у natalитету међу малим градским насељима се могу објаснити, једним делом, узроцима који утичу на регионалне варијације стопе natalитета уопште, а посебно у условима развоја градског становништва и последицама утицаја урбанизације. Садашњи ниво обнављања становништва Србије синтетички је резултат дуготрајних и сложених промена у природном кретању и основним структурама становништва. У првим фазама урбанизације стално подмлађивање градског становништва досељеницима фертилно и радно способног узраста несумњиво је утицало на повећану репродуктивну снагу, стварајући повољне демографске услове за natalитет и природно обнављање становништва (Ранчић, 1990).

Демографске структуре

Целокупно становништво неког простора се, у демографском погледу, сврстава у три групе структура: биолошке, социо-економске и интелектуалне. Структуре становништва условљене су низом фактора, и као такве, веома сложене и подложне значајним променама које се у току даљег развоја манифестују. Демографске структуре су у директној зависности од природног прираштаја и миграција. Да би се добила потпунија информација о неком становништву није довољно разматрати само његову укупност, већ је нужно пратити и његова структурна обележја, а у том погледу је од посебне важности изучавање старосног састава. Ова типично биолошка структура у великој мери утиче на кретање укупног становништва и то преко дејства на све три компоненте популационе динамике (фертилитет, морталитет и миграције). Истовремено, оне су значајно условљене управо обимом рађања, умирања и интензитетом миграционих кретања. Зато, са демографског, али и са социјалног и економског аспекта, старост представља основно и најважније обележје сваке популације (Рашевић, 2009).

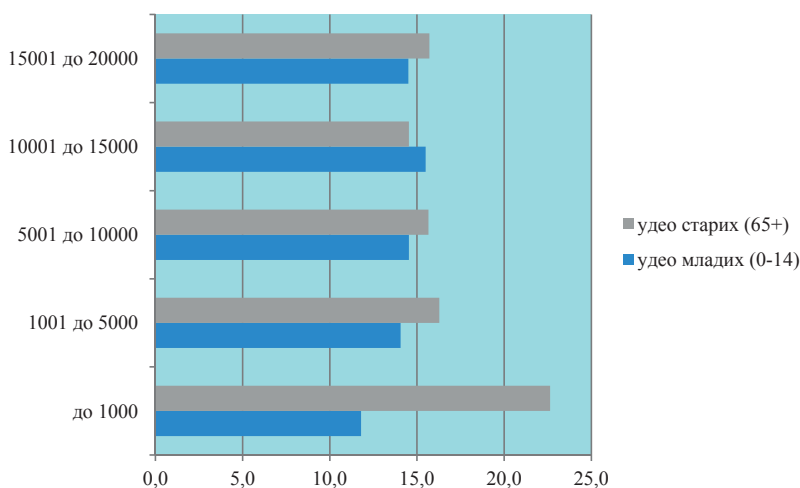
Старосна структура становништва

Старосна структура намеће се као један од значајних индикатора регионалних различитости демографског развоја и ефеката диференцијалног регионалног развоја на токове становништва и будуће демографске потенцијале (Војковић, 2007). Основни индикатори за анализу старосно-полне структуре су учешћа појединих старосних група у укупном становништву, стопе феминитета и маскулинитета, индекс старења као синтезни показатељ односа младог и старог становништва и просечна старост становништва. Становништво Србије се према свим обележјима демографске старости може сврстати у групу изразито старих популација, и то не само у европским већ и у светским оквирима. Уједно, промене остварене у последњих неколико деценија, а посебно оне током деведесетих и двехиљадитих година указују да је становништво Србије било изложено веома интензивном демографском старењу (Пенев, 2006). Удео младих је низак и опадајући, док је удео старих висок и стално растући. Актуелна старосна структура је формирана под непосредним утицајем све три компоненте кретања становништва, и то пре свега под утицајем пада фертилитета, али и под снажним дејством наслеђеног старосног састава, односно под дејством тзв. демографске инерције. (Пенев, 2015). Старосно-полна структура становништва је квалитативни показатељ демографских потенцијала малих и средњих градова Србије. У погледу интезитета демографског старења, популације ових градских средина одликују повољнији трендови у односу на просечне вредности за становништво централне Србије и Војводине, а посебно када се пореде са сеоском средином. Тренд успоравања или престанак раста популација малих градова, замирање имиграције, уз снижавање репродуктивних норми градског становништва, имали су дубоке ефекте и у старосној структури становништва посмаграних насеља. Старосна структура становништва у малим градским насељима указује на његову релативну старост. Просечна старост становништва, према попису 2002. године износила је 39 година, највећа вредност забележена је у Дивчибарима (48), док најмлађе становништво има Тутин са просечном старошћу од 31 године.

Скица 12. Старосно полна пирамида становништва малих градова, према попису 2011.

Због релевантности података на нивоу малих градова, старосно-полна структура се прати кроз резултате два пописа 2002. и 2011. године. На старосној пирамиди (Скица 12) је одвојено приказан број становника према петогодишњим старосним групама, посебно за жене и посебно за мушкарце. Њиховим поређењем, може се констатовати да су оне прилично неуравнотежене, због постојања тзв. крњих генерација, ратних генерација које су последица директних и индиректних ратних губитака. У променама старосне структуре преовлађују утицаји примарно узроковани дугорочним опадањем наталитета, па се самим тим те промене уочавају постепено. У малим градовима је, према попису 2011. године регистровано 138.018 лица млађих од 15 година. Истовремено, старих (65 и више година) забележено је 145.850, што јасно указује да је број старих премашио број младих лица.

Скица 13. Удео великих старосних група, у малим градовима, према популационој величини

Подаци о учешћу великих старосних група, према годинама пописа (1981, 1991, 2002. и 2011), за мала градска насеља у Србији показују основне карактеристике промена у старосној структури становништва, значајно смањење броја и удела младог становништва (0–14), пораст броја и удела становништва у радно-способном контингенту (15–64) и најинтензивнији пораст (практично дуплирање) броја и удела старе популације (65+). Анализирајући процентуално учешће великих старосних група (2011), према величинским категоријама насеља (Скица 13), највећи удео младог становништва (0–14) бележе насеља од 10.000 до 15.000 становника (Куршумлија, Пријеполје, Сјеница и др.), око 18%. Насеља са релативно повољном старосном структуром, тј. са највећим уделом становништва од (0–14) година су Сјеница (22,7%), Костолац (20,56%), што је последица, пре свега, виших стопа природног прираштаја.

Посматрајући, на републичком нивоу однос младе и старе популације у Попису 2011. године (Табела 6) регистрован је већи удео старог становништва (65+) у односу на младо (0–14). Удео младих износи 14%, а удео старих 17%. Код укупне популације малих градских насеља ситуација је готово идентична, удео младих износи 14%, а удео становништва старијег од 65 година 16%. На старосној пирамиди (Скица 12,) јасно се уочава сужена основа као резултат ниског наталитета (још од 90-их година). Градска насеља са изразитијим старењем становништва, тј. са највећим уделом становништва старог 65 и више година су: Куршумлијска Бања (39,6%), Брза Паланка

Табела 6. Становништво према великим старосним групама, 1981-2011.

Године пописа	Број становника у старосним групама		
	0-14	15-64	65+
1981.	179.475	588.249	59.235
1991.	170.503	557.321	68.590
2002.	147.780	629.953	117.014
2011.	138.018	657.328	145.850
	Учешће у укупном становништву (%)		
	0-14	15-64	65+
1981.	22	69	9
1991.	21	63	16
2002.	17	69	14
2011.	14	69	16

Извор: Попис становништва, књига бр. 2, 1981, 1991, 2002., РЗС, Београд.

(29,7%), Белановица (24%). Највећи број старих живи у насељима са мање од 2.000 становника. Са друге стране, највеће уделе младе популације (0–14) бележе градови Тутин (23%), Сјеница (20%), Костолац (20%), Рашка (17%). Значајно је напоменути да у 70 малих градских насеља живи више младих старости 0–14 година у односу на републички просек (14%). Да би прегледније уочили просторне разлике у достигнутој демографској старости, посебно становништва мањих територијалних јединица (у овом случају градских насеља), становништво је сврстано у различите типове старосне структуре. репродуктивног понашања и еволуције популације, најбоље рефлектују значење становништва као отвореног система (Војковић, 2007).

Стадијуми демографског старења

Типови демографске старости⁷ (Пенев, 1995), представљају вишедимензионални показатељ демографског развоја, који сједињује у себи сва обележја биодинамике. Примењен моделски приступ сагледава вредности пет различитих показатеља: просечну старост, удео становништва млађег од 40 година, удео становништва старијег 60 и више година и индекс старења (однос удела старих и удела младих). На основу вредности изабраних показатеља све популације се према достигнутој демографској старости могу разврстати у седам стадијума (Пенев, 1997).

⁷ Стадијуми демографске старости и њихови критеријуми за одређивање према Г. Пеневу (1997)

Становништво малих градских насеља је, према вредностима изабраних показатеља, од популације која се половином двадесетог века налазила у демографској зрелости, на почетку 21. века се нашла у стадијумима демографске старости и дубоке демографске старости. Удео младог становништва (0–19) према попису 1981. године, износио је 29%, удео млађих од 40 година је био 61,9%, удео старијих од 60 година и више чинио је 17,3%, док је индекс старења био 0,34. Према попису 2002. године забележен је знатно мањи удео становништва млађег од 20 година (23,7%), удео становништва млађег од 40 година износио је 50,3%, док је удео лица старих 60 и више година био нешто виши и износио је 19,0%, индекс старења бележио је вредност од 0,60. Последњим пописом 2011. године, регистровано је смањење удела младих до 20 година (20,3%), удео становништва старости до 40 година смањен је на 46,4% док је удео старијих од 60 година повећан за скоро 5,0% (23,6%). Наведени односи важнијих старосних група и тип старосног састава становништва посматраних градских насеља последица су, пре свега, изражених миграција младог становништва ка већим градским центрима и смањење природне репродукције. У условима транзиције природне репродукције, смањења плодности женског становништва и повећања емиграције, наставио је да се развија одавно започет процес демографског старења становништва већине посматраних градских насеља

Становништво малих градских насеља 2002. године, имало је нешто повољнију старосну структуру (налазило се у стадијуму тзв. праг демографске старости), него Србија у целини (са популацијом у стадијуму дубока демографска старост). Исто важи и за индекс старења чија је вредност за Србију нешто већа и износи 1, док је у малим градовима вредност индекса старења 0,9. Процес старења условљен је секуларним падом наталитета, а разлике у достигнутом нивоу демографске старости и интезитету одвијања овог процеса на простору Србије условљене су диференцијалним фертилитетом и морталитетом по старости (Војковић, 2007). У Србији је током деведесетих година становништво већине малих градских насеља зашло у пети стадијум демографске старости. Више од половине малих градских насеља припадала је стадијуму „праг демографске старости” и стадијуму „демографске старости”. Најмлађе је било становништво у градским насељима Тутин („демографска зрелост”) и Сјеница („праг демографске старости”). Према попису 2002. године, у стадијум „најдубље демографске старости” ушло је 5 градских насеља: Дивчибаре, Брза Паланка, Матарушка Бања, Куршумлијска Бања, Пећани. У нисконаталитетним подручјима у централној Србији и Војводини већина градских насеља остарила је за један стадијум више, тако да је 45 насеља ушло у категорију „дубоке демографске старости” (Велика Плана, Деспотовац, Кучево, Свилајнац, Апатин, Бачка Топола, Ириг и др.).

Типологија „Стадијуми демографске старости” је примењена и на резултате пописа 2011. године, насеље Тутин је једино у стадијуму „Праг демографске старости”, насеља Сјеница, Костолац и Медвеђа припадају стадијуму „Демографске старости”, остала насеља припала су стадијуму „Дубоке демографске старости” и „Најдубље демографске старости”, уз напомену да се више од 50,0% насеља налази у стадијуму „Дубоке демографске старости”. Неопходно је истаћи да се типологија примењује за младо становништво старости до 19 година и старо становништво, старије од 60 година. У последњих двадесет година границе за младо и старо становништво су промењене, стога се за младо становништво рачунају млади старости до 15 година, а за старо – старији од 65 година. Сходно томе, резултате добијене овом типологијом неопходно је посматрати са резервом.

Предности извођења типологије становништва према једном или више демографских обележја, долазе до изражаја кроз могућности повезивања на тај начин изведене просторне структуре са другим факторима просторног размештаја становништва. Код насеља са регресивним типом старосне структуре, највише заступљеним у источној и југоисточној Србији, са најдаље одмаклим процесом старења (већина насеља налази се у стадијуму дубоке или најдубље демографске старости, са индексом старења преко 0,90). Истовремено, већина тих насеља бележи највише негативне вредности природног прираштаја. На простору са прогресивним типом старосне структуре, у насељима Рашког округа, утицај специфичних етно-културних фактора био је доминантнији од утицаја економских фактора. Поменута насеља (Сјеница, Тутин, Пријепоље) бележе високе уделе младе популације у укупној популацији (преко 20,0%).

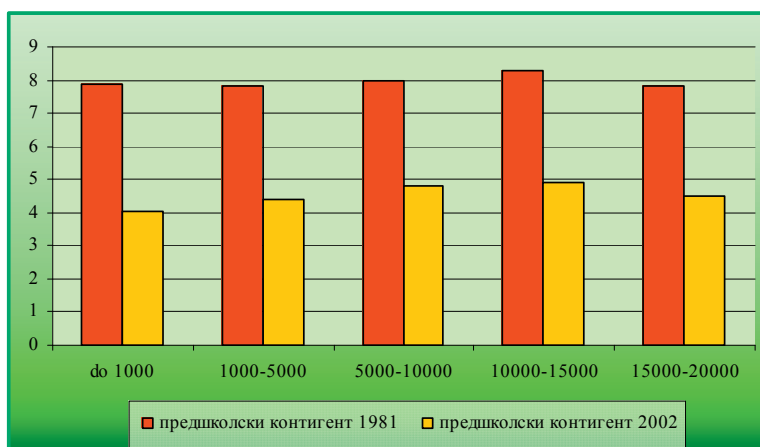
Становништво малих градова, према резултатима последњег пописа (2011), према карактеристикама старосне структуре налази се у стадијуму демографске старости, са продубљивањем процеса старења становништва. Знатно је повећан број градова који се налазе у стадијуму најдубље демографске старости. Ови подаци недвосмислено указују на то да је проблем старења становништва односно неповољне старосне структуре захватио већину малих градских насеља и извесно је да ће у будућности ситуација бити још неповољнија (Пенев, 2015).

Функционални континенти становништва малих градова

Остваривање неких права, извршавање појединих обавеза, одвијање одређених активности и слично, неретко је повезано са достигнутом старашћу односно полом одређеног лица. С тим у вези могу се дефинисати твз. функцио-

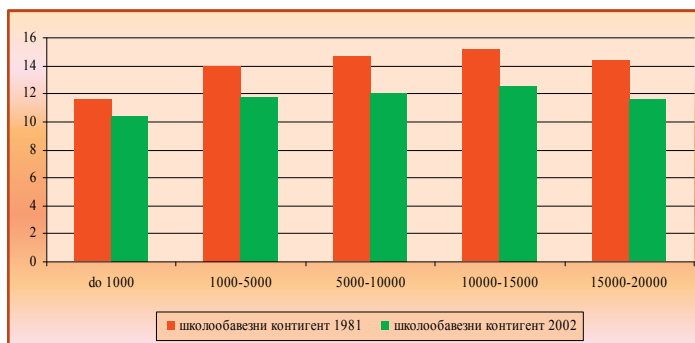
нални старосно-полни контингенти. Старосне границе и пол на основу којих се одређује припадност функционалном контингенту нису идентичне у свим временским раздобљима и срединама (Пенев, 2002). У овом делу ће бити разматрано кретање неколико функционалних контингената у малим градовима (предшколски, школообавезни, радно-способни, фертилни и старачки контингент). Због упоредивости, старосне границе су исте за читаво посматрано раздобље (1981–2002. године).

Предшколски контингент (0–6 година). Преко обима овог старосног контингента се најнепосредније одражава кретање нивоа фертилитета или конкретније, кретање броја живорођене деце у непосредној прошлости. Процентуално учешће ове старосне групе деце у укупном становништву (Скица 14), у Србији, почетком посматраног периода (1981. година) износи 9,9% док мали градови бележе нешто нижу вредност од 7,8%. Међу посматраним насељима највеће уделе предшколског контингента бележе Тутин (12,6%), Нова Варош (11,35%), Косјерић (10,74%) док су ниски удели забележени у Мољу (6,2%), Лапову (6,2%) и Свилајнцу (6,4%). Према попису 2002. године, на републичком нивоу удео је опао на 6,6%, док је у малим градовима забележено такође смањење на 4,5%. Насеља са високим уделима током 1981. године бележе и даље максималне вредности за посматрани скуп насеља (Тутин, Сјеница, Нова Варош и др.), док минималне вредности бележе претежно насеља у Војводини и источној Србији. Према подацима пописа 2011. године у малим градовима задржан је исти удео од 4,5%, иста насеља бележе максималне вредности са значајно смањеним уделима Тутин (7,0%), Сјеница (6,0%) и др.

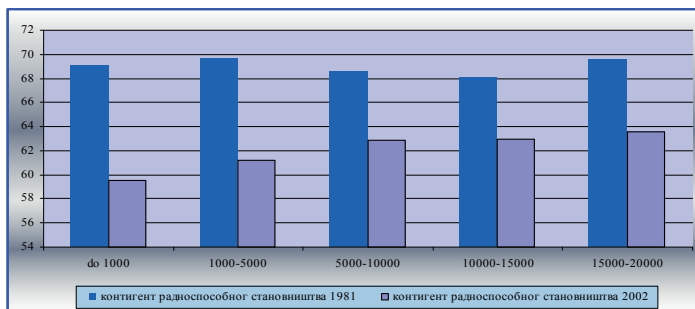
Скица 14. Удео предшколског контингента, према величинским категоријама малих градова

Школообавезни контингент (7–14 година). У Србији је према резултатима пописа 2002. године, било 681 хиљада деце основношколског узраста, у односу на попис 1991. године, бројност овог контингента смањена је за 16,0%. Слична је ситуација и у малим градовима, где је удео овог контингента (Скица 15.), према попису 1981. године, износио 14,5% , а према попису 2002. године 11,9%. Не само да је школообавезни контингент малобројнији у односу на 1981. године, већ је његов обим најмањи у читавом периоду по завршетку Другог светског рата (од пописа 1948. године).

Скица 15. Удео школообавезног контингента, према величинским категоријама малих градова

Радно способно становништво (мушко 15–64, женско 15–59 година). Анализа кретања величине радног контингента (Скица 16.) је нарочито значајна за сагледавање демографских оквира понуде радне снаге. Остварене промене у економској активности становништва по старости условиле су да преко 95% активног становништва буде у радно способном узрасту, што указује на све мање радно ангажованих лица старијих од 65 година. Радно способно становништво Србије чинило је 64,4% лица од укупног броја становника, док је у малим градским насељима удео износио 62,3%.

Скица 16. Удео радноспособног контингента, према величинским категоријама малих градова

Овај удео повећан је на 69,0% према резултатима Пописа 2011. године. За овај контингент карактеристично је релативно стабилно учешће у укупном становништву.

Женско фертилно становништво (15–49). Појам демографског потенцијала у својој основи сједињује деловање демографских и социо-економских одредница, и као што контингент радно-способног становништва, његов обим и структура, рефлектују економска својства и снагу овог потенцијала, величина и обим фертилног контингента, промене у његовој структури, имају највећи значај за сагледавање будуће репродукције, односно утицаја демографских фактора на формирање популационих потенцијала. Број жена у фертилном добу представља један од најважнијих чинилаца обима рађања. У том смислу, динамика женског фертилног становништва Србије у међупописном периоду 1991–2002. године, могла је да има позитиван утицај на ниво рађања. Ипак, такав закључак се може стећи само на први поглед. Наиме, број жена старих 15–49 година према попису становништва 2002. године износио је 1.809 хиљаде, док је у малим градовима износио 212.256. Удео фертилног контингента у малим градовима износио је 49,1%, а према последњем попису 2011. године удео је смањен за 5,0% (44,0%). Највеће вредности бележе Тутин (53,0%), Сјеница (49,0%), Ариље (49,0%), Ивањица (48,0%), а најмање вредности удела бележе Куршумлијска Бања (18,0%), Брза Паланка (31,0%), Кучево (36,0%).

Старачки контингент (80 или више година). Промене броја становника старијих од 80 година се огледају кроз готово непрестано повећање обима старачког контингента и његовог удела у укупном становништву, што је потврда веома интензивног одвијања процеса демографског старења. Према попису 2011. године удео овог контингента, у малим градовима износио је 4,4%, док је на нивоу републике удео износио 1,5%.

Полна структура

Структура становништва према полу представља квантитативни однос мушког и женског становништва у укупном становништву и на њу утиче маскулинитет код живорођења диференцијална смртност и диференцијалне миграције према полу (Брезник, 1980). У градским насељима, с обзиром на велики утицај миграција, полна структура миграната је свакако одређујући фактор⁸. На претходно представљеној старосно-полној пирамиди јасно је

⁸ У Србији се у просеку рађа између 105 и 107 мушке живорођене деце на 100 женске. Због тога долази до вишка мушкараца код млађег становништва. Међутим, у средовечном уз-

Табела 7. Укупно становништво по полу у малим градовима у периоду 1981-2011. године

Година	Укупно становништво	Укупно мушко становништво	Укупно женско становништво	Удео мушког становништва (%)	Удео женског становништва (%)	Стопа маскулинитета
Србија						
1981.	7.460.224	3.664.388	3.795.836	49,1	50,9	965,4
2002.	7.498.001	3.645.930	3.852.071	48,6	51,4	946,5
2011.	7.186.862	3.499.176	3.687.686	48,7	51,3	948,9
Централна Србија						
1981.	5.491.043	2.705.762	2.785.281	49,3	50,7	971,5
2002.	5.466.009	2.660.988	2.805.021	48,7	51,3	948,7
2011.	5.255.053	2.559.559	2.695.494	48,7	51,3	949,1
Војводина						
1981.	1.969.181	958.626	1.010.555	48,7	51,3	948,6
2002.	2.031.992	984.942	1.047.050	48,5	51,5	940,7
2011.	1.931.809	939.617	992.192	48,6	51,4	947
Мали градови						
1981.	719.275	418.483	433.923	49,1	50,8	968
2002.	900.750	453.269	477.571	48,6	51,4	948
2011.	941.196	458.985	482.235	48,7	51,2	955

Извор: Попис становништва, домаћинства и станова 1981-2011, књига бр.2, РСЗ, Београд

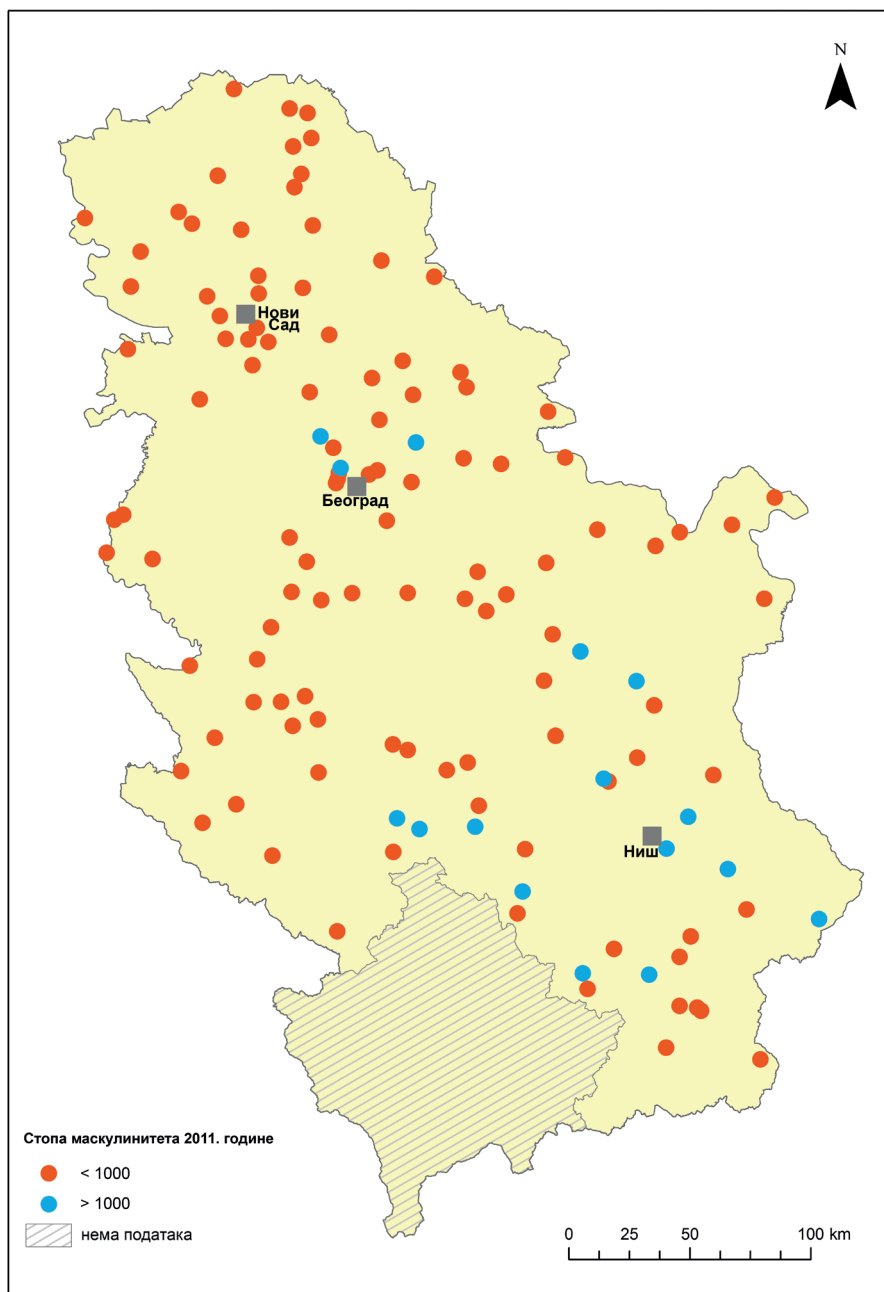
приказана дистрибуција становништва малих градова у Србији по старости и полу, према последњем попису становништва 2011. године. Из старосне пирамиде (Скица 12) примећује се израженије учешће радног контингента (15–64), мањи удео младог становништва (0–14), вишкови жена у групи становника старијих од 65 година, као последица веће смртности мушког становништва у тим годинама и утицаја ратних губитака (Шобот, 2010). По-

расту долази до изједначавања броја мушкараца и жена, док код старих генерација женско становништво постаје многобројније због тога што је смртност мушкараца нешто већа у односу на жене.

писни резултати указују да је у малим градским насељима (Табела 7) између 1991. и 2002. године удео мушког у укупном становништву опао са 49,1% на 48,6%, иста вредност (48,0%) задржана је и у попису 2011. године. Стопа маскулинитета (број мушкараца на 1000 жена) порасла је са 948 на 955.

Када је у питању радно способно становништво (15–64), процентуални удео мушког становништва у укупном мушком становништву износи око 71,0%, док проценат женског становништва у укупном женском становништву износи 68,0%. Релативно висок удео радно-способног становништва последица је, пре свега, досељавања радне снаге из околних насеља у мале градове. Становништво између 20. и 39. године, младо, радно-способно и код мушког и код женског становништва заступљен је са око 26,0% у укупном становништву.

Познато је да у Србији у појединим срединама постоји неравнотежа у полној структури становништва, било да се јавља већа заступљеност мушке популације (углавном у сеоским насељима) или већа заступљеност женске популације. Равнотежа између полова нарушена је под утицајем друштвено-економских промена у земљи. У малим градовима Србије вишкови жена јављају се у категорији становништва старости од 20–39, где удео женског становништва, према попису 2011. године, износи 25,0%, док удео мушког становништва износи 27,0%. У појединим градским насељима (Скица 16.), где је присутан вишак женског становништва, као један од разлога истиче се емиграција мушког становништва (привремени одлазак на рад иностранство) због лоше економске ситуације.

Скица 17. Стопа маскулинитета у малим градовима у Србији 2011. године

ДЕМОГРАФСКИ ПОТЕНЦИЈАЛ МАЛИХ ГРАДОВА СРБИЈЕ

Међу основне стратешке циљеве Републике Србије свакако се убраја и равномеран регионални развој, а унутар њега и складан развој мреже насеља. На општу морфологију појединих регија битно утичу и демографски процеси са депопулационим обележјима и нарушеним обележјима појединих структура. Насељску структуру у Србији након Другог светског рата обележавала је дисперзна насељеност и велик број малих насеља. Наслеђена насељска мрежа била је непримерена у измењеним друштвено-економским условима, јер је убрзан развој секундарних и терцијарних делатности захтевао, између осталог, одређен ниво концентрације становништва. Овај услов испуњавала су већа насеља, која су постала носиоци друштвено-економског развоја, али и све више популационо јачала. У процесу просторног размештаја становништва „заобилазила” су се мала и средња централна насеља и насељавани су већи градски центри.

Појам демографских потенцијала у себи обједињује различите категорије и подразумева присуство различитих квалитативних и квантитативних својстава, које је неопходно „измерити”, ставити у међусобни однос, како би се дале оцене о величини и квалитету тих потенцијала. Стручна литература обилује разним примерима израде и коришћења синтетичких показатеља у сличне сврхе. Пример једног таквог класификовања је раније поменути модел Демографске класификације примењен у докторској дисертацији Зоре Живановић под називом „Улога градова средње величине у равномерном регионалном развоју централне Србије”.

Ипак, неопходно је истаћи недостатак синтетичких показатеља за потребе одређивања демографских потенцијала (Спевец, 2009). Претраживањем научних, али и стручних релевантних база, утврђено је постојање малог броја (објављених и доступних) радова који се баве идентификацијом и анализом демографског потенцијала. Ради смањења или ублажавања неједнакости у друштвено-економском развоју важно је користити развојне ресурсе и потенцијале одређеног простора, па тако и демографске потенцијале. Разлике и сличности у демографским потенцијалима и у њиховој просторној неуравнотежености. покушали смо да утврдимо на основу синтетичког показатеља– индекса демографског потенцијала. У литератури је присутан и појам демографског ресурса који аутори углавном дефинишу као укупна квалитативна и квантитативна, стварна и потенцијална, друштвена и биолошка обележја становништва на неком простору у одређеном времену. Сматра се да су демографски ресурси битан фактор општег и регионалног развоја, а њи-

хова валоризација је неопходан предуслов за регулисање развојне политике. Према аутору Oliveira Rosa (1991) општи развој не зависи само од структурних и динамичних промена становништва, већ и од оптималног размештаја становништва у односу на остале факторе производње, услуга и друштвене инфраструктуре.

Промене у обележјима демографских потенцијала утичу на друштвену структуру и друштвене односе (пример: старење становништва делује на опште друштвене и привредне прилике, у старој популацији радна снага теже прихвата нове идеје и иновације итд.). Претходно наведена стања и тенденције у динамици и структури становништва малих градских насеља заслужују већу пажњу када је у питању друштвено-економски развој регија.

Неповољни демографски процеси у појединим насељима придонели су смањењу укупног људског потенцијала као основног носиоца друштвено економског развоја Србије. Руски аутор Д. Едиев (2003) математичким моделом је егзактно утврдио да се са продубљивањем депопулације смањује демографски потенцијал.

Варијабле за идентификацију, вредновање и пројекцију демографских потенцијала могу се сврстати у две главне категорије:

- а) варијабле о обиму, структури и просторном размештају становништва, или неких његових делова и
- б) варијабле о величини укупног или одређеног контингента становништва и његово природно и миграционо кретање (Oliveira Rosa, 1991).

Истраживање показује да су наведене варијабле основа за обликовање једног оваквог синтетичког демографског показатеља, али да би у даљем развоју модела било корисно уврстити и друге показатеље демографских процеса који га у већој или мањој мери модификују. На пример, показатељи утицаја миграција становништва или промена у економским структурама становништва били би адекватни за оцену реалних потенцијала. У овом делу рада, помоћу синтетичког индикатора, даће се оцена стања и покушати да се утврде демографски потенцијали малих градова.

За одређивање демографског потенцијала у малим градовима коришћена је методологија израде синтезног показатеља „индекс демографског потенцијала” аутора Нејашмић, Мишетић (2007). За обликовање синтетичког показатеља демографских потенцијала (I_d), употребљено је укупно девет варијабли:

1. Општа стопа фертилитета (f)
2. Општа стопа морталитета (m)
3. Удео становништва старости 20–39 година
4. Удео становништва старости 65 и више година
5. Удео женског становништва старости 20–29 година
6. Међупописна промена броја становника (2002/1991)
7. Удео становништва старости (15 и више година) које нема завршено примарно образовање (ОI)
8. Удео становништва које има завршено секундарно образовање (ОII)
9. Удео становништва које има завршено терцијарно образовање (ОIII)

Према наведеним показатељима израчуната су четириосновна индикатора:

1. индекс виталитета – исказан према формули *Veyret–Venera*, представљасинтетички показатељ који садржи елементе природног кретања становништва и старосне структуре;
2. индекс образованости – садржи обележја достигнутог нивоа образованости становништва;
3. млађи женски фертилни контингент $P_f(20-29)$ – односи се на удео женског становништва старости од 20 до 29 година (млађа женска фертилна кохорта) у укупној женској популацији;
4. коефицијент динамике који се односи на релативну промену броја становника два узастопна пописа. Међупописна промена броја становника показује општи смер демографских промена у протеклом периоду.

На основу прорачуна и тестирања наведених индикатора израчунат је индекс демографског потенцијала (I_d) према следећој формули:

$$I_D = [(I_O + P_{f(20-29)}) \cdot P_{(01/91)}] \cdot I_V$$

Резултати анализе

Анализа је урађена на основу резултата пописа становништва 2011. године а према методологији аутора Нејашмић и Мишетић (2010). Виталност, као комплексно обележје стварне и потенцијалне биодинамике, изузетно је ниска у укупној популацији малих градова Србије и износи 5,6. Пожељан индекс виталитета требало би да се креће између 20–30. Виталност је ниска у већини посматраних градских насеља, али ипак постоје значајне регионалне разлике: најниже вредности индекса бележе насеља Западnobачке области (Апатин, Кула), Сремска област (Ириг), Топличка област (Куршумлија) и др. Индекс образованости за посматрана насеља износи 9,6. Непотпуно примарно образовање има 9,7% становника старости 15 и више година, 52,9% има секундарно образовање, а терцијарно образовање има 13,1% становништва старости 15 и више година. Пожељан индекс образованости укупне популације је око 25,0% (на основу удела примарног образовања око 5,0%, секундарног око 50,0% и терцијарног око 25,0%). Разлике међу посматраним насељима су значајне и крећу се у распону од 0,5% (Боговина) до 31,6% (Сремска Каменица). Осим Боговине ниске вредности индекса бележе и Брза Паланка (0,5%), Бабушница (1,2%), Куршумлијска Бања (1,2%), то су пре свега градска насеља са минималним уделом становништва са терцијарним образовањем. Индекс међупописне промене броја становника (2011–2002) показује да је већина насеља захваћена депопулацијом. Просечна вредност индекса за мале градове у Србији износи 1,0%, и креће се у распону од 0,6% (Боговина) до 10,6% (Златибор). Пораст броја становника бележе још и Трстеник, Петроварадин, Гуча. Просечно учешће младог фертилног контингента (20–29) износи 12,2%, а пожељан удео износио би око 17,0%. Распон удела креће се од 7,9% (Боговина) до 16,4% (Сремска Каменица). Одступања од просека нису велика па самим тим овај индикатор, у статистичком смислу, најмање утиче на распон вредности синтетичког показатеља индекса демографског потенцијала.

Највећи распон вредности бележи индекс демографског потенцијала, од два-колико је забележено у Боговини до 559 у Златибору. На основу добијених вредности синтетичког показатеља статистичком методом одређено је 5 типова демографских подручја у малим градовима.

Типологија малих градова на основу индекса демографског потенцијала⁹

Типологија простора често је примењивана метода географских и средних истраживања. Управо из нехомогености простора, па тако и малих градских насеља и њихових потенцијала, произилази важност типологијске методе као инструмента истраживања и планирања простора и регионалног развоја. Представљена типологија односи се пре свега на простор малих градова, али може бити применљива и на друге просторне јединице.

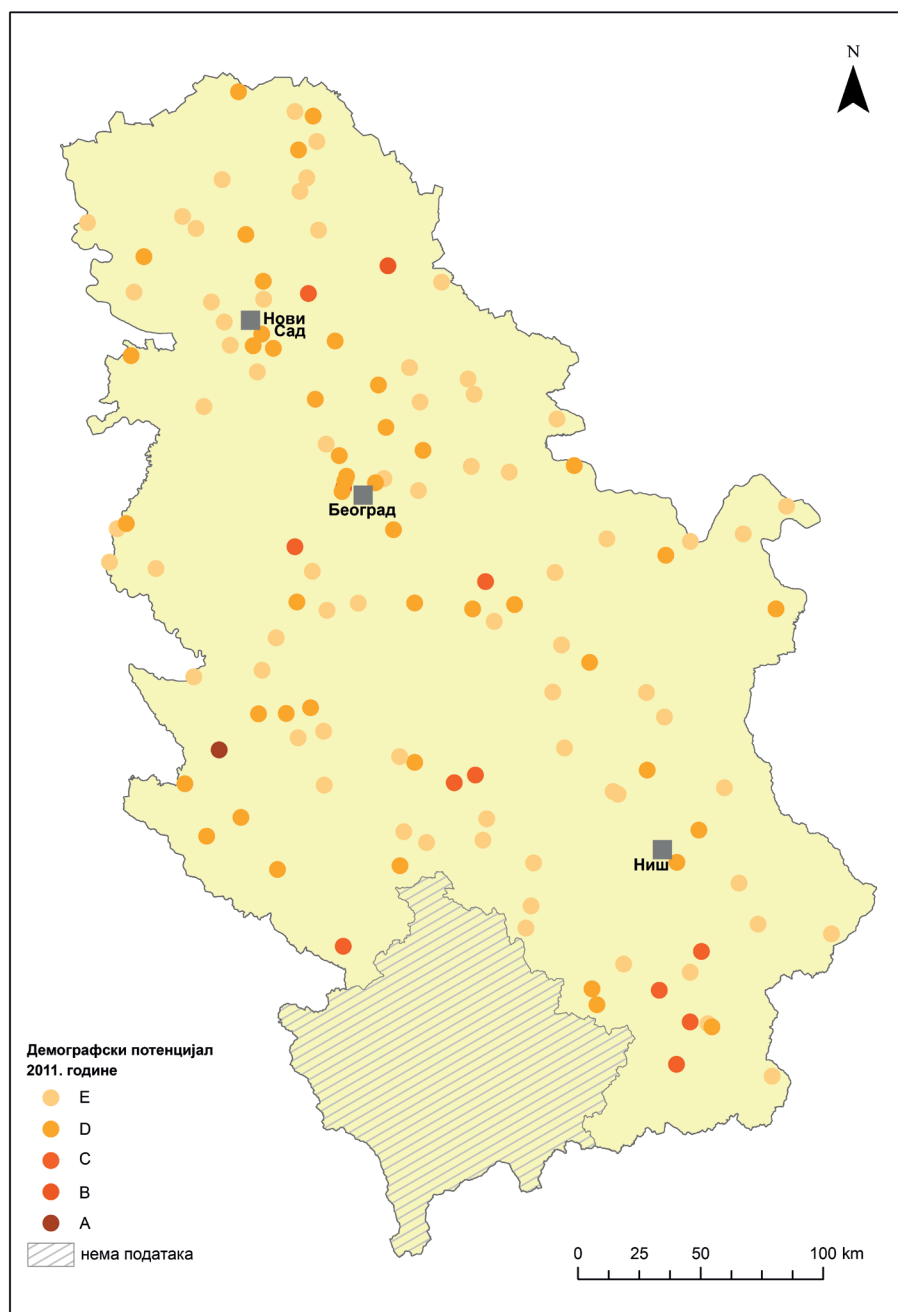
Тип А – *изразито повољни демографски потенцијали*. Овај тип карактерише изражена имиграција и изразито добри демографски потенцијали. На основу анализе утврђено је да њему припада свега једно насеље – Златибор.

Табела 8. Типологија малих градова према индексу демографског потенцијала

Ознака типа	Тип	Обележје	Индекс демографских потенцијала
А	Изразито повољни демографски потенцијали	Имиграција, изразито добри демографски потенцијали	>200
В	Повољни демографски потенцијали	Добри демографски потенцијали	–150-200
С	Добри демографски потенцијали	Просечни демографски потенцијали, стагнација, депопулација	–100-150
Д	Слаби демографски потенцијали	Јака депопулација, слаби демографски потенцијали	–50-100
Е	Изразито слаби демографски потенцијали	Врло слаби демографски потенцијали	<50

Извор: Синтетички показатељ демографских ресурса (Нејашмић и Мишетић, 2010).

⁹ Типологија просторних јединица изведена је на основу добијених вредности синтетичког показатеља-индекса демографског потенцијала. Граничне нумеричке вредности типова изведене су тако да је доња граница (500) највишег типа 95,0% вредности индекса, док су преостале граничне вредности између индекса добијене геометријском прогресијом (Нејашмић, Мишетић, 2010). За потребе истраживања у овом раду величина класа је прилагођена добијеним вредностима индекса.

Скица 18. Индекс демографског потенцијала, малих градова, 2011.

Тип В – *повољни демографски потенцијали* – које карактерише слабији интензитет имиграције, али са још увек повољним демографским потенцијалима. Припада му 9 насеља: Тутин, Уб, Умка, Владичин Хан, Власотинце, Врањска Бања, Врњачка Бања, Вучје, Жабал, и др.

Тип Ц – *добри демографски потенцијали*. Одлике овог типа су стагнација, депопулација са просечним демографским потенцијалима. Обухвата 13 насеља: Петроварадин, Сјеница, Сопот, Сремска Каменица, Сремски Карловци, Стара Пазова, Сурчин, Сурдулица, Темерин, Топола, Трстеник, Велика Плана, Велико Градиште.

Тип Д – *слаби демографски потенцијали*, коме припада највећи број насеља 52, карактерише га изражена депопулација, и слаби демографски потенцијали. Овом типу припала су насеља: Брус, Ивањица, Крупањ, Куршумлија, Лозница, Љиг, Мајданпек, Неготин, Пријепоље, Рашка и др.

Тип Е – *изразито слаби демографски потенцијали*. Простори који припадају овом типу, према показатељима, готово да немају или поседују веома слабе демографске потенцијале. Обухвата 50 малих градова: Александровац, Апатин, Бачка Топола, Бајина Башта, Блаце, Ћуприја, Димитровград, Доњи Милановац, Кладово, Костолац и др.

Приликом анализе демографског потенцијала малих градских насеља у Србији (Скица 18), потврђена је претпоставка о великим регионалним разликама. Код појединих насеља утврђена је десетоструко већа вредност индекса. Највећи број насеља поседује умерено добре демографске индикаторе. Представљена анализа један је од могућих начина идентификације демографског потенцијала. Добијени синтетички показатељ даје грубу слику демографских потенцијала малих градова Србије. За прецизније анализе потребно је укључити још неке демографске варијабле и применити факторску анализу са компонентним методом.

Евалуација малих градова према одабраним демографским показатељима

За потребе прецизнијег одређивања демографских потенцијала у малим градовима примењен је још један моделски приступ тзв. „валоризација малих градова према одабраним демографским показатељима”. Вредновање демографских услова у малим градским насељима омогућава извођење реалне позиције градова у мрежи насеља (Кокотовић и Спалевић, 2014).

За оцењивање демографских прилика неопходно је поређење неколико одабраних демографских показатеља за које се сматра да могу пружити увид у демографске прилике једног насеља. За потребе евалуације примењен је метод валоризације градских насеља (Гргуревић, 1995, 2001).

Оцена је примењена на основу пет показатеља:

- укупан број становника, попис 2011. године;
- међупописна промена броја становника 2002–2011. године, индекс промене;
- контингент младог становништва, удео становништва старости 0–19 година;
- економска активност становништва, удео становништва које обавља занимање;
- дневне миграције (ученици и запослени), удео дневних миграната;

Након израчунавања наведених показатеља, извршено је рангирање на следећи начин: лоше демографске прилике означене су рангом 126, док су најповољније демографске прилике означене рангом 1. Број рангова је једнак броју елемената посматраног скупа (укупан број малих градова, 126).

- Број становника (насеље са највећим бројем становника рангирано је на позицији 1, док се насеље са најмањим бројем становника рангирано позицијом 126);
- Индекс промене броја становника (насеље на најмањом вредношћу индекса оцењено је рангом 126, док је насеље са највећом вредношћу индекса оцењено рангом 1);
- Удео становништва 0–19 (насеље са највећим уделом рангирано је на позицији 1, а насеље са најмањим уделом на позицији 126);
- Удео становништва које обавља занимање (ранг 1 додељен је насељу које има највећи удео запослених, насељу са најмањим уделом запослених додељен је ранг 126);

- Удео дневних миграната (ранг 1 додељен је насељу са највећим бројем миграната, док је насеље са најмањим уделом дневних миграната рангирано на позицији 126). Виши ранг дат је насељима са већим уделом дневних миграната у укупном становништву, јер се пошло од претпоставке да је обим дневних миграната аналоган инфраструктурној повезаности, те да је саобраћајна приступачност предуслов за стварање јачих веза између урбаног и руралног простора. Узимајући у обзир специфичност територије Србије, као и просторно-демографске односе;
- У финалној фази поступка, мали градови се распоређују од највећег ка најмањем рангу чиме се дефинише и хијерархијски однос насеља. Груписање демографски и функционално сличних малих градова урађено је на основу кумулативних вредности збира рангова. За потребе анализе и детаљнијег увида у показатеље који су доминантни у рангирању насеља примењена је квалитативна метода – метод оцене показатеља (Табела 9). Сваки од пет показатеља оцењен је оценом од 1–5 и на тај начин омогућен је јасан увид у факторе који у највећој мери одлучују у одређивању демографског профила једног малог града.

Табела 9. Евалуација малих градова према одређеним демографским показатељима

Показатељ/ оцена	1	2	3	4	5
Популациона величина	<2000	2001-5000	5001-10000	10001-15000	15001-20000
Индекс промене броја становника	<70	71-80	81-90	91-100	>101
Однос млади/ стари	М<20 С>15	М<25 С>12	М<25 С>12	М>25 С>8	М>25 С<8
Запослено становништво	<20	21-25	26-30	31-39	>40
Дневне миграције	<10	11-20	21-50	51-75	>76

Елаборација аутора: Марија Дробњаковић

Демографске прилике у малим градовима сагледане су кроз рангирање и оцену повољности одабраних показатеља. Квантитативно вредновање потврдило је хипотезе да на позитиван развој градског насеља тиче, пре свега, функционална и економска улога града у мрежи насеља. Након евалуације, градови су распоређени у пет категорија: изразито повољни демографски услови, повољни демографски услови, делимично повољни, неповољни и изразито неповољни демографски услови.

У првој категорији налази се десет градских насеља (Табела 9), половина од тога регионално припада Војводини (Темерин, Футог, Сремска Каменица, Петроварадин и Беочин). Два насеља припадају региону Београда (Сурчин и Овча) и три насеља у осталом делу земље (Костолац, Уб и Пожега). Категорији са повољним демографским условима припада знатно већи број насеља (46), регионално су заступљени на целој територији земље (Пиносава, Палић, Сремски Карловци, Добановци и др.). Највећи број малих градова припада трећој групи „насеља са повољним демографским условима”, укупно 49 насеља. Свега једно насеље из региона Београд се налази у овој групи (Руцка). Овој групи припадају и три популационо већа града (Књажевац, Трстеник и Ћуприја). Групи са неповољним демографским карактеристикама припада 17 насеља, већим делом се ради о популационо малим насељима (Соко Бања, Баљевац и др.). Четири насеља припала су последњој групи са изразито неповољним демографским условима (Белановица, Брза Паланка, Куршумлијска Бања и Дивчибаре). Сва наведена насеља одликују негативни трендови према свим анализираним показатељима.

На основу изведене анализе може се констатовати да су демографски услови у малим градовима повољнији у односу на национални просек. Разликује се више група насеља: она насеља која су просторно лоцирана поред већих градских центара, самим тим одликује их добра инфраструктурна повезаност и она насеља која су формирана као градски центри са мањим степеном зависности у демографском и функционалном смислу.

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Једна од најважнијих одлика регионалних развојних неједнакости је ширење депопулационих подручја у Србији, уз јаку концентрацију становништва у највећим урбаним средиштима и околним гравитационим подручјима. Као последица тога крајеви порекла мигрантског становништва (углавном рурални) постали су место становања и рада углавном старијег становништва. Са друге стране урбана подручја као главна одредишта миграната привлачила су младо, образовано, најпродуктивније становништво. Осим тога, емиграција претежно младе популације у иностранство, посебно изражена у последња два међупописна периода такође је утицала на неповољна демографска кретања.

Мали градови нису јединствена група па је доста тешко изводити универзалне закључке. Присутне су велике разлике међу градовима који су по својој развијености близу категорије средњих градова и градских насеља која нису општински центри, затим између градова који имају монофункционалну привреду (рударска насеља, бање и др.) и градови који имају тенденцију уравнотеженог развоја привреде. Неколико заједничких обележја, који се могу извести су: да је то група насеља која има мање од 20.000 становника, по попису 2011. године и карактер градског насеља по статистичко-правном критеријуму, затим, ова насеља имају функцију, значај општинског центра или допунског општинског центра, налазе се у непосредном контакту са руралним окружењем и као најзначајнију карактеристику издвајамо улогу малих градова као најнепосреднијих центара, односно полова урбанизације руралног подручја.

На основу представљених резултата може се констатовати да су демографски услови малих градова у Србији у погледу анализираних индикатора, повољнији од националног просека. Процес урбанизације се уочава у руралним областима где мали градски центри и даље представљају имиграционе мете људи који долазе из сеоских подручја. Посматрајући регионално, код малих градова у Златиборком и Рашком округу присутан је раст популације и то на основу компоненте природног прираштаја (Сјеница, Тутин, Нова Варош). Док градови са туристичком функцијом пораст становништва обезбеђују на основу миграционе компоненте (Златибор, Врњачка Бања, Сокобања и др.). Транзиција ка тржишној економији је створила значајне разлике у групи индустријских градова, пре свега у њиховим демографским карактеристикама. Београд има сигурно најинтензивнији утицај на своје метрополитенско подручје где је процес урбанизације и индустријализације веома изражен и где

је временом формиран велик број малих градова (око 20) чије су функције у знаку доминације метрополитена. Функције малих градова који се налазе у зони интензивног утицаја великог града су по много чему специфичне. Насеља градског карактера која немају функцију општинског центра по правилу се јављају у зони утицаја или у административним границама где функцију центра имају већи градови. Мали градови са функцијом општинског центра ван подручја интензивног утицаја већих градова имају сложенију улогу и истовремено теже услове за своју афирмацију као центра (пола) развоја руралног залеђа. Слабљење миграционих кретања на релацији село – град, односи се на чињеницу да су рурални простори испражњени и да је демографска база из које се регрутују мигранти значајно ослабљена. Дакле, миграције се не могу оценити као фактор који ће допринети демографском јачању малих градова. Такође, нереално је и очекивати обезбеђивање раста становништва на основу оствареног природног прираштаја, што показује и претходна детаљнија анализа фертилитета и промена у фертилним контингентима, изузев Сјенице и Тутина, који бележе високе вредности стопе природног прираштаја. Образовна структура на подручју читаве Републике се константно побољшава, пре свега у општинским центрима који на својој територији имају развијене образовне центре. Самим тим може се очекивати даље повећање удела више и високо образованог становништва у укупном броју старијих 15 и више година.

За разлику од групе великих градских агломерација, мали градови у посматраном периоду, иако су њихове популације исто захваћене процесом демографске транзиције, остварују промене у старосној структури становништва које знатно мање рефлектују негативне утицаје овог процеса, јер су амортизовани не само вишим стопама наталитета, него и нижим стопама морталитета. С обзиром на ублажене ефекте демографске транзиције може се сматрати да мали градови представљају најснажније полове за евентуалну демографску ревитализацију Србије. Посебно из разлога што је њихов ниво виталитета виши не само у руралним већ и у већим урбаним срединама. Уз то реална су очекивања да ће процес социо-економске транзиције, у малим градовима, бити брже завршен него у руралним срединама или у великим урбаним агломерацијама. На тај начин у малим градовима релативно брзо би био створен повољан социјални оквир који је важан предуслов за оживљавање биолошке репродукције становништва (Војковић, Стојановић, 2007).

Урбанизацијски процес може се исказати и у такозваним провинцијским окрузима где мали градови још увек могу бити атрактивни миграциони циљ становништву из околних руралних насеља. Међутим, са друге стране снаж-

нији је утицај субурбанизације, пре свега у околини великих градова- регионалних центара и у региону Београда. Код малих градова са туристичком функцијом, природно је изражен позитиван миграциони салдо, међутим код градова са израженом индустријском функцијом прелазак на тржишну привреду створио је разлике и када су у питању демографски потенцијали. Најинтензивније промене посматрајући скуп малих градских насеља одвиле су се у насељима у региону Београда (Пиносава, Руцка, Остружница, Умка, Овча). Управо мали градови градови би требало да буду основни покретач демографске ревитализације Србије, као и носиоци процеса децентрализације. За демографски опоравак градова Србије неопходна су велика економска улагања, неопходан је убрзан развој појединих слабије развијених подручја и неопходна је, пре свега, експлицитна популациона политика и њено доследно спровођење.

Мали градови поседују економске, социјалне и еколошке карактеристике које се срећу и у већим градским насељима и компактним руралним срединама, али су мање изложени гужви и стресу који владају у великим урбаним срединама. Просторни односи између великих градова присутни су широм Европе, међусобни односи урбаних и руралних простора, малих градова и регионалних средишта добијају на значају у регионалној политици. Субрегионална политика се све чешће ослања на партнерске односе између општина. Снага се темељи на сарадњи, а она се остварује путем мрежа малих градова и села која се на њих везују. Неопходан је заједнички ангажман општина и цивилног друштва на изради планова за остваривање развоја у малим градовима. Да би заједнице у којима живе становници малих градова опстале (дугорочно се одржале) и развиле способност да се одупру спољашњим претњама и променама, њима се мора позабавити локална политика и покренути локалне активности. Неопходно је успоставити систем управљања којим се одговорност преноси на локални ниво, са националног и регионалног на субрегионални ниво. Један од најважнијих критеријума (према ECOVAST-у¹⁰), према коме се одређује да ли неко насеље функционише као мали град јесте постојање и квалитет образовања. Сматра се да је школовање одскочна даска за иновације, фокусира се на вештинама које су важне за савремено подузетништво и за будуће активности у самом граду.

Непостојање популационе политике на нивоу државе као и на нивоу појединих региона и области, допринело је садашњој неповољној демографској ситуацији. Неопходно је осмишљено деловање на ревитализацији простора, најпре природног кретања становништва.

¹⁰ Европско веће за села и мале градове

Многи мали градови заборављени су од својих локалних управа, а без привредног развоја и адекватне инфраструктуре (саобраћајне, стамбене) нема ни демографске стабилности, а може се очекивати да ће се несклад када су у питању демографски потенцијали појединих градова временом додатно продубити.

Мере за мале градове: унапређење квалитета живљења (урбани сервиси, комунална опремљеност, култура и др.), ради смањења одлива становништва у веће градске средине, стимулисање развоја и уређења малих градских средина, што подразумева: нова радна места, подстицање развоја секундарних општинских центара као и њихова опремљеност објектима друштвеног стандарда (школе, обданишта, здравствене установе, трговина, услуге и др.); унапређење и изградња локалног саобраћаја, комунална опремљеност (водовод, канализација, улице).

Улога малог града као општинског, административног, привредног, културног и образовног центра огледа се пре свега кроз утврђивање одговарајуће стратегије и политике развоја на општинском нивоу. У будућности може се очекивати само од малих градова, пре свега од њихових политика локалног развоја, да уколико пронађу решења и одговоре на глобалне изазове могу да се задрже на узлазној путањи и по питању демографских потенцијала.

SUMMARY

The monograph “The demographic potential of small towns in Serbia” is based on the well-known fact about the uneven and differentiated demographic development of Serbia, which represents one of the fundamental principles of a policy of polycentric development of Serbia and its emphasis as a strategic imperative in the Spatial Development Strategy of the Republic of Serbia (2009). That is why the question of development and the potential of small towns in Serbia is extremely important which implies research of demographic resources and demographic potential, as same as estimation of future demographic trends and population movements in them. Accordingly, the main goal of the monograph is to provide insight into the demographic “state” of urban areas in Serbia, through identification of towns up to 20,000 inhabitants and analysis of demographic indicators, such as population dynamics and population changes, vital parameters, age-sex structure characteristics and migration characteristics.

Analytical segment of the monograph includes basic demographic and functional indicators of development, as well as changes in the development of urban settlements. Reached level in demographic development can be shown through identification of changes that have occurred in the redistribution of the population in the settlements, primarily through share of the population inhabited in small urban areas, as indicators of the concentration degree achieved in the given areas.

In recent decades, the Republic of Serbia is characterized by prominent demographic regression. In the last inter-census period (2002-2011.), population development in Serbia recorded extremely unfavorable tendencies, which are reflected in the deepening of the three demographic processes: (1) total depopulation (population decline); (2) natural depopulation (number of deaths exceeds the number of live births), and (3) demographic aging. These processes are particularly noticeable at the settlement level.

Since the late 20th century, population development of the studied settlements can be classified into several groups according to population dynamics. Among the small towns only a few isolated centers in the Western (Arlje, Bajina Bašta, Kosjerić, Ivanjica, Mali Zvornik) and Central Serbia (Topola, Gornji Milanovac, Subotica) have relatively more dynamic growth. Also, the specific situation is in Vojvodina, where a large number of small towns recorded depopulation for many years. These are the towns of eastern Vojvodina, in contrast to the western regions, where the influx of refugees from the former Yugoslavia contributed to the demographic growth of these urban centers.

Small towns are not a unified group and is quite difficult to perform universal conclusions. There are great differences among the towns which development category is similar to medium-sized towns and urban settlements that are not municipal centers, as well as among towns which have monofunctional economy (mining settlements, spa resorts, etc.) and towns with balanced economy development. Several common characteristics of small towns are: this group of settlements have less than 20,000 inhabitants according to 2011 Census and character of urban settlements by statistical and legal criteria; they have a function and importance of the municipal center or supplementary municipal center; they are in direct contact with the rural environment; and as the most important characteristic is the role of small towns as the centers of urbanization in rural areas.

The role of a small town as a municipal, administrative, economic, cultural and educational center is reflected primarily through establishing appropriate strategies and policy for development at the municipal level. In the future, small towns could be the main driver of demographic revitalization of Serbia. For demographic development is essential to establish appropriate and applicable population policy at the local level in order to utilization of existing human resources.

ПРИЛОЗИ

Прилог 1. Мали градови у пописима становништва, у периоду 1948-2011. године

Градско насеље	Године пописа							
	1948.	1953.	1961.	1971.	1981.	1991.	2002.	2011.
Александровац				Г	Г	Г	Г	Г
Алексинац		Г	Г	Г	Г	Г	Г	Г
Алексиначки Рудник		Г	Г	Г	Г	Г	Г	Г
Ариље				Г	Г	Г	Г	Г
Бабушница					Г	Г	Г	Г
Бајина Башта				Г	Г	Г	Г	Г
Баљевац					Г	Г	Г	Г
Бања Ковиљача		Г	Г	Г	Г	Г	Г	Г
Бела Паланка		Г	Г	Г	Г	Г	Г	Г
Белановица					Г	Г	Г	Г
Бели Поток				Г	Г	Г	Г	Г
Бело Поље								Г
Блаце				Г	Г	Г	Г	Г
Боговина					Г	Г	Г	Г
Бољевац					Г	Г	Г	Г
Босилеград					Г	Г	Г	Г
Брус							Г	Г
Брза Паланка					Г	Г	Г	Г
Димитровград			Г	Г	Г	Г	Г	Г
Дивчибаре					Г	Г	Г	Г
Доњи Милановац					Г	Г	Г	Г
Гуча					Г	Г	Г	Г
Ивањица			Г	Г	Г	Г	Г	Г
Јошаничка Бања					Г	Г	Г	Г
Кладово				Г	Г	Г	Г	Г
Књажевац		Г	Г	Г	Г	Г	Г	Г
Косјерић					Г	Г	Г	Г
Крупањ				Г	Г	Г	Г	Г
Куршумлијска Бања					Г	Г	Г	Г

МАЛИ ГРАДОВИ – ДЕМОГРАФСКИ ПОТЕНЦИЈАЛ СРБИЈЕ

Градско насеље	Године пописа							
	1948.	1953.	1961.	1971.	1981.	1991.	2002.	2011.
Куршумлија		Г	Г	Г	Г	Г	Г	Г
Кучево			Г	Г	Г	Г	Г	Г
Лајковац			Г	Г	Г	Г	Г	Г
Лапово					Г	Г	Г	Г
Љиг					Г	Г	Г	Г
Лучани				Г	Г	Г	Г	Г
Мајданпек		Г	Г	Г	Г	Г	Г	Г
Мали Зворник				Г	Г	Г	Г	Г
Матарушка Бања					Г	Г	Г	Г
Неготин	Г	Г	Г	Г	Г	Г	Г	Г
Нишка Бања			Г	Г	Г	Г	Г	Г
Нова Варош		Г	Г	Г	Г	Г	Г	Г
Остружница				Г	Г	Г	Г	Г
Овча					Г	Г	Г	Г
Златибор					Г	Г	Г	Г
Петровац		Г	Г	Г	Г	Г	Г	Г
Пећани					Г	Г	Г	Г
Пиносава					Г	Г	Г	Г
Пожега		Г	Г	Г	Г	Г	Г	Г
Прибој			Г	Г	Г	Г	Г	Г
Пријеполје		Г	Г	Г	Г	Г	Г	Г
Рашка			Г	Г	Г	Г	Г	Г
Рача					Г	Г	Г	Г
Ресавица				Г	Г	Г	Г	Г
Рибница			Г	Г	Г	Г	Г	Г
Руцка					Г	Г	Г	Г
Рудовци					Г	Г	Г	Г
Севојно			Г	Г	Г	Г	Г	Г
Сијеринска Бања					Г	Г	Г	Г
Сјеница				Г	Г	Г	Г	Г
Сокобања		Г	Г	Г	Г	Г	Г	Г
Сопот					Г	Г	Г	Г

МАЛИ ГРАДОВИ – ДЕМОГРАФСКИ ПОТЕНЦИЈАЛ СРБИЈЕ

Градско насеље	Године пописа							
	1948.	1953.	1961.	1971.	1981.	1991.	2002.	2011.
Сурдулица		Г	Г	Г	Г	Г	Г	Г
Сврљиг			Г	Г	Г	Г	Г	Г
Топола				Г	Г	Г	Г	Г
Тутин					Г	Г	Г	Г
Уб					Г	Г	Г	Г
Умка			Г	Г	Г	Г	Г	Г
Велики Црљени			Г	Г	Г	Г	Г	Г
Велика Плана				Г	Г	Г	Г	Г
Велико Градиште		Г	Г	Г	Г	Г	Г	Г
Владичин Хан			Г	Г	Г	Г	Г	Г
Власотинце		Г	Г	Г	Г	Г	Г	Г
Врањска Бања				Г	Г	Г	Г	Г
Врњачка Бања		Г	Г	Г	Г	Г	Г	Г
Вучје				Г	Г	Г	Г	Г
Мионица						Г	Г	Г
Ћићевац						Г	Г	Г
Ада		Г	Г	Г	Г	Г	Г	Г
Алибунар					Г	Г	Г	Г
Апатин		Г	Г	Г	Г	Г	Г	Г
Банатски Карловац					Г	Г	Г	Г
Бач					Г	Г	Г	Г
Бачки Петровац					Г	Г	Г	Г
Бачка Паланка		Г	Г	Г	Г	Г	Г	Г
Бачки Јарак				Г	Г	Г	Г	Г
Бела Црква			Г	Г	Г	Г	Г	Г
Беочин		Г	Г	Г	Г	Г	Г	Г
Бечеј		Г	Г	Г	Г	Г	Г	Г
Црвенка				Г	Г	Г	Г	Г
Футог				Г	Г	Г	Г	Г
Ириг					Г	Г	Г	Г
Јаша Томић					Г	Г	Г	Г
Кањижа		Г	Г	Г	Г	Г	Г	Г

МАЛИ ГРАДОВИ – ДЕМОГРАФСКИ ПОТЕНЦИЈАЛ СРБИЈЕ

Градско насеље	Године пописа							
	1948.	1953.	1961.	1971.	1981.	1991.	2002.	2011.
Качарево				Г	Г	Г	Г	Г
Ковачица					Г	Г	Г	Г
Ковин			Г	Г	Г	Г	Г	Г
Кула		Г	Г	Г	Г	Г	Г	Г
Мол					Г	Г	Г	Г
Нови Бечеј		Г	Г	Г	Г	Г	Г	Г
Нови Кнежевац					Г	Г	Г	Г
Озаци			Г	Г	Г	Г	Г	Г
Опово					Г	Г	Г	Г
Палић					Г	Г	Г	Г
Петроварадин		Г	Г	Г	Г	Г	Г	Г
Србобран			Г	Г	Г	Г	Г	Г
Сремска Каменица			Г	Г	Г	Г	Г	Г
Сремски Карловци			Г	Г	Г	Г	Г	Г
Стара Пазова		Г	Г	Г	Г	Г	Г	Г
Старчево					Г	Г	Г	Г
Темерин			Г	Г	Г	Г	Г	Г
Шид			Г	Г	Г	Г	Г	Г
Жабалъ					Г	Г	Г	Г
Житиште					Г	Г	Г	Г
Чока					Г	Г	Г	Г

Извор: Попис становништва, домаћинства и станова 1948-2011, књига.9, РЗС, Београд.

Прилог 2. Број становника у малим градовима, према пописима становништва 1948-2011. године

Назив насеља	1948.	1953.	1961.	1971.	1981.	1991.	2002.	2011.
Ада	10.800	10.935	11.472	12.347	12.331	12.078	10.547	9.564
Александровац	1.027	1.153	1.320	3.067	5.177	6.354	6.476	6.228
Алексинач	5.797	6.788	8.828	12.007	15.734	17.030	17.171	16.685
Алексиначки Рудник	1.074	2.151	2.461	1.961	1.927	1.645	1.467	1.293
Алибунар	3.616	3.811	3.705	3.951	3.803	3.738	3.431	3.007
Апатин	13.195	14.465	17.191	17.565	18.320	18.389	19.320	17.411
Ариље	785	1.006	1.328	3.164	4.982	6.074	6.744	6.763
Бабушница	603	749	972	1.668	2.906	4.270	4.575	4.601
Бајина Башга	12.22	1.638	1.394	3.961	6.284	8.555	9.543	9.148
Баљевац	1.111	1.341	1.568	1.502	1.707	1.614	1.636	1.482
Банатски Карловац	5.834	5.186	6.025	6.273	6.319	6.286	5.820	5.082
Бања Ковиљача	2.260	2.960	4.023	5.199	5.478	5.516	6.340	5.151
Бач	5.158	6.094	6.321	5.916	5.994	6.046	6.087	5.399
Бачка Топола	14.051	14.322	15.184	16.056	17.027	16.704	16.171	14.573
Бачки Јарак	2.438	2.544	3.362	3.858	5.396	5.426	6.049	5.687
Бачки Петровац	7.452	7.503	8.104	7.822	7.729	7.236	6.727	6.155
Бела Паланка	2.823	3.168	4.300	5.772	7.502	8.347	8.626	8.143
Бела Црква	9.428	9.803	10.722	11.084	12.317	11.634	10.675	9.080
Белановица	422	416	344	373	336	260	266	199
Бели Погоч	1.726	2.082	2.825	3.242	3.150	3.069	3.417	3.621
Бело Поље	148	201	238	324	480	568	545	512
Беочин	3.639	4.082	5.145	6.563	7.298	7.873	8.058	7.839

Назив насеља	1948.	1953.	1961.	1971.	1981.	1991.	2002.	2011.
Блаце	1.824	2.181	2.564	3.373	4.409	5.228	5.465	5.253
Боговина	1.753	2.001	2.444	2.086	1.810	1.611	1.348	1.151
Бољевац	1.082	1.259	1.400	2.288	3.289	3.926	3.784	3.333
Босилеград	1.233	1.320	1.355	1.662	2.029	2.440	2.702	2.624
Брза Паланка	1.739	1.683	1.801	1.668	1.699	1.557	1.076	860
Брус	769	1223	940	2.434	3.406	4.558	4.653	4.636
Бујановац	3.177	3.681	4.603	7.524	11.789	17.050	12.011	/
Велика Мошганица	2.453	2.497	2.563	2.417	2.751	3.084	3.210	3.490
Велика Плана	7.347	8.343	9.922	12.657	16.175	17.197	16.210	16.088
Велико Градиште	2.783	3.264	3.391	4.075	4.977	5.973	5.658	5.825
Владичин Хан	1.262	1.782	2.395	3.809	6.207	7.835	8.338	8.030
Власотинце	4.917	5.225	5.932	8.787	12.166	14.552	16.212	15.882
Врањска Бања	2.108	2.362	2.735	4.088	5.004	5.779	5.882	5.347
Врњачка Бања	2.355	3.158	4.971	6.520	9.699	9.812	9.877	10.065
Вучје	1.784	1.943	2.680	3.178	3.318	3.492	3.258	2.865
Грделица (варош)	840	1.007	1.488	1.893	2.204	2.431	2.383	2.136
Гроцка	2.927	3.200	3.726	4.956	6.394	7.642	8.338	8.441
Гуча (варошица)	601	754	932	1.378	1.852	2.026	2.022	1.755
Деспотовац	1.513	1.282	1.671	2.308	3.268	4.170	4.363	4.197
Дивчибаре	39	43	58	64	172	130	235	141
Димитровград	2.944	2.891	3.665	5.488	7.055	7.276	6.968	6.278
Добановци	3.873	3.559	5.065	6.807	7.703	8.011	8.247	8.503
Доњи Милановац	2.274	2.629	2.669	2.595	2.996	3.338	3.132	2.410

МАЛИ ГРАДОВИ – ДЕМОГРАФСКИ ПОТЕНЦИЈАЛ СРБИЈЕ

Назив насеља	1948.	1953.	1961.	1971.	1981.	1991.	2002.	2011.
Жабалъ	6.273	6.672	7.457	7.851	8.503	8.766	9.598	9.161
Жигиште	3.163	3.326	3.078	2.921	3.060	3.074	3.242	2.903
Златибор	115	362	357	834	1.237	1.684	2.344	2.821
Ивањица	1.532	1.829	2.082	5.507	8.765	11.093	12.350	11.715
Ириг	4.343	4.211	4.442	4.652	4.598	4.414	4.848	4.415
Јаша Томтић	4.378	4.569	4.420	3.831	3.625	3.544	2.982	2.373
Јошаничка Бања	1.175	1.342	1.332	1.391	1.366	1.296	1.154	1.036
Кањлижа	11.139	10.842	10.722	11.240	11.759	11.541	10.200	9.871
Качарево	5.044	5.899	7.792	8.088	8.309	8.103	7.624	7.100
Кладово	2.128	2.336	2.683	6.957	8.325	9.626	9.142	8.869
Књажевац	4.862	5.906	7.448	11.249	16.665	19.705	19.351	18.404
Ковачица	6.359	6.674	6.990	7.119	7.357	7.426	6.764	6.259
Ковин	8.309	9.766	11.986	12.408	13.779	13.669	14.250	13.515
Косјерић (варош)	558	698	630	1.860	2.988	3.794	4.116	3.992
Костолац	2.946	4.332	4.981	6.678	9.274	10.365	9.313	9.569
Ќрупањ	853	1.085	1.389	2.479	3.779	4.795	4.912	4.429
Кула	10.704	11.733	13.609	17.245	18.847	19.311	19.301	17.866
Курушумлија	2.382	2.649	3.391	7.185	10.550	12.525	13.639	13.200
Курушумлијска Бања	415	485	457	333	198	185	151	106
Кучево	3.176	3.751	3.956	4.441	5.051	4.846	4.506	3.944
Лајковац (варош)	1.500	1.683	2.677	3.044	3.188	3.428	3.443	3.249
Лапово (варошица)	7.169	7.569	8.112	8.307	8.837	8.655	7.422	7.143
Лебане	1.975	2.103	2.617	5.889	7.966	9.528	10.004	9.272

Назив насеља	1948.	1953.	1961.	1971.	1981.	1991.	2002.	2011.
Лозница	3.226	5.031	10.411	13.871	17.790	18.845	19.863	19.212
Лучани (варошица)	423	1.167	1.399	2.465	3.076	3.841	4.053	3.387
Љиг	2.154	2.332	2.403	2.634	3.058	3.094	3.327	3.226
Мајданпек	1.919	2.244	3.746	8.065	9.489	11.760	10.071	7.699
Мали Зворник	768	2.783	1.888	2.560	3.786	4.321	4.736	4.407
Магарушка Бања	470	704	915	1.329	2.132	2.262	2.732	2.950
Мачванска Митровица	705	869	1.408	3.357	3.661	3.788	3.896	3.873
Медвеђа	1.732	1.810	2.188	2.621	2.488	3.057	2.810	2.860
Мионица (варошица)	568	656	860	1.227	1.438	1.679	1.723	1.620
Мол	8.275	8.121	8.097	8.128	7.950	7.522	6.786	6.009
Неготин	6.143	6.982	8.635	11.166	15.311	17.355	17.758	16.882
Ниш (Црвени Крст)	3.499	4.186	5.823	9.192	11.638	12.993	12.992	12.516
Нишка Бања	910	1.168	1.991	3.131	3.854	4.179	4.437	4.380
Нова Варош	1.768	2.163	3.176	5.675	8.500	10.345	10.257	8.795
Нови Бечеј	15.644	16.303	16.378	16.075	16.091	15.404	14.452	13.133
Нови Кнежевац	7.246	7.784	8.235	8.134	8.166	8.062	7.581	6.960
Обреновац	6.106	7.206	10.414	14.785	18.489	22.748	23.929	25.429
Овча	1.950	1.767	2.926	3.381	2.530	2.444	2.567	2.742
Опово	4.396	4.415	4.254	4.482	4.769	4.777	4.693	4.527
Остружница	2.304	2.663	3.840	4.016	4.060	3.787	3.929	4.218
Оџаци	6.607	7.266	7.841	9.052	9.933	10.567	9.940	8.811
Палић	4.026	4.103	4.776	5.646	7.650	8.246	8.443	7.771
Петроварадин	5.719	6.428	8.408	10.477	10.338	11.285	13.973	14.810

Назив насеља	1948.	1953.	1961.	1971.	1981.	1991.	2002.	2011.
Петровац на Млави	5.548	5.893	6.485	7.354	8.027	8.255	8.117	7.447
Пећани	336	356	450	477	467	632	493	562
Пиносава	1.713	1.915	2.306	2.689	2.837	2.700	2.839	3.151
Пожега	2.249	2.710	4.094	8.503	10.410	12.552	13.206	13.153
Прибој	2.300	2.750	5.758	10.699	14.917	18.083	16.209	14.920
Пријеполје	2.828	3.536	5.303	10.904	14.543	15.634	15.031	13.330
Рача	1.017	1.315	1.351	1.751	2.305	2.729	2.744	2.603
Рашка	1.513	1.832	2.278	3.935	5.639	6.437	6.619	6.590
Ресавица	453	829	2.224	2.936	2.716	2.693	2.365	2.035
Рибница	330	440	628	947	1.384	2.119	1.527	1.624
Руцка	340	320	290	257	278	317	310	316
Свилајнац	5.046	5.049	5.895	7.762	9.340	9.622	9.395	9.198
Сврљиг	1.618	1.929	2.212	3.563	5.593	7.126	7.358	7.553
Севојно	1.847	3.143	3.873	3.853	4.655	6.501	7.445	7.101
Сента	23.277	23.320	25.062	24.723	23.690	22.827	20.302	18.704
Сијаринска Бања	104	106	255	307	582	530	568	376
Сјеница	3.770	4.440	5.085	8.515	11.099	14.381	13.130	14.060
Сокобања	3.370	3.984	4.227	5.554	7.204	8.439	8.407	7.982
Сопот	576	552	970	1.272	1.581	1.720	1.752	1.920
Србобран	13.747	13.635	14.391	14.189	13.596	12.798	13.091	12.009
Сремска Каменица	2.491	2.849	3.646	5.051	7.532	7.955	11.205	12.273
Сремски Карловци	5.350	5.618	6.390	7.040	7.547	7.534	8.839	8.750
Стара Пазова	9.193	10.103	12.089	13.776	16.217	17.110	18.645	18.602

Назив насеља	1948.	1953.	1961.	1971.	1981.	1991.	2002.	2011.
Старчево	3.880	3.676	4.854	6.545	7.304	7.579	7.615	7.473
Сурдулица	2.971	4.032	4.769	6.493	9.538	11.357	10.914	10.888
Сурчин	3.487	3.599	6.160	10.654	12.575	12.264	14.292	18.205
Темерин	11.438	11.621	12.705	13.584	14.875	16.971	19.216	19.661
Тител	5.650	5.481	5.717	5.957	6.227	6.007	5.894	5.294
Топола (варошица)	965	1.467	1.761	2.876	3.482	4.592	5.422	4.973
Трстеник	3.273	5.312	7.226	9.957	13.239	18.441	17.180	15.282
Тутин	600	870	1.536	3.458	6.233	8.840	9.111	10.094
Ћићевац	4.410	4.598	4.952	5.143	5.520	5.398	5.094	4.667
Ђуприја	9.609	11.967	14.053	17.564	20.547	21.367	20.585	19.471
Уб	1.770	2.176	2.592	3.650	4.819	5.797	6.018	6.191
Умка	2.058	2.368	3.731	5.393	5.618	5.005	5.292	5.272
Футог	5.366	6.049	8.256	10.614	14.664	16.048	18.582	18.641
Црвенка	6.879	7.797	9.369	10.098	10.629	10.409	10.163	9.001
Чока	4.115	4.342	4.770	5.214	5.414	5.244	4.707	4.028
Шид	6.710	7.268	9.058	11.823	13.450	14.275	16.311	14.893
УКУПНО	487.407	538.858	637.154	795.759	945.066	1.031.843	1.038.662	984.666

Извор: Попис становништва, домаћинства и станова 2011, књига бр. 9, РЗС, Београд

Прилог 3. Демографски профил малих градова у Србији, према подацима пописа становништва 2011. године

Назив насеља	Број становника	Индекс промене 2002/2011.	Стопа природног прираштаја 2002/2011.	Стопа маскулинитета	Индекс демографског потенцијала
Ада	9.564	90,7	-10,0	930,2	6,8
Александровац	6.228	96,2	1,1	965,3	17,2
Алексинац	16.685	97,2	-2,5	931,1	6,2
Алексиначки Рудник	1.293	88,1	-0,9	1.049,1	9,6
Алибунар	3.007	87,6	-8,5	926,3	10,6
Апатин	17.411	90,1	-5,9	942,5	21,3
Ариље	6.763	100,3	3,8	947,3	37,4
Бабушница	4.601	100,6	-0,7	979,8	21,5
Бач	5.399	88,7	-8,3	972,6	22,6
Бачка Топола	14.573	90,1	-7,9	911,2	28,2
Бачки Јарак	5.687	94,0	-2,3	939,0	28,9
Бачки Петровац	6.155	91,5	-7,9	999,7	24,4
Бајина Башта	9.148	95,9	4,7	958,5	36,9
Балевац	1.482	90,6	-7,8	1.041,3	29,7
Банатски Карловац	5.082	87,3	-10,5	939,0	29,1
Бања Ковиљача	5.151	81,2	-6,6	927,8	29,4
Бела Црква	9.080	85,1	-7,8	953,5	32,3
Бела Паланка	8.143	94,4	-4,6	1.049,1	32,8
Белановица	199	74,8	-26,1	970,3	34,1
Бели Поток	3.621	106,0	-4,7	980,9	46,9
Бело Поље	512	93,9	1,0	992,2	42,1
Беочин	7.839	97,3	-1,4	966,6	32,7
Блаце	5.253	96,1	-2,7	961,5	44,9
Боговина	1.151	85,4	-12,5	1040,8	22,1
Бољевац	3.333	88,1	-4,9	956,0	36,9
Босилеград	2.624	97,1	-3,9	989,4	51,6

МАЛИ ГРАДОВИ – ДЕМОГРАФСКИ ПОТЕНЦИЈАЛ СРБИЈЕ

Назив насеља	Број становника	Индекс промене 2002/2011.	Стопа природног прираштаја 2002/2011.	Стопа масулинитета	Индекс демографског потенцијала
Брус	4.636	99,6	-1,4	1.027,1	51,9
Брза Паланка	860	79,9	-19,5	898,5	20,7
Ћићевац	4.667	91,6	-9,0	938,9	34,6
Чока	4.028	85,6	-10,8	944,0	33,4
Црвенка	9.001	88,6	-5,6	967,4	36,3
Ћуприја	19.471	94,6	-4,9	923,4	40,5
Деспотовац	4.197	96,2	-4,7	919,1	37,8
Димитровград	6.278	90,1	-6,5	1.003,2	37,3
Дивчибаре	141	60,0	-2,1	762,5	31,0
Добановци	8.503	104,6	-3,0	1.041,5	50,9
Доњи Милановац	2.410	76,9	-7,8	923,4	35,2
Футог	18.641	100,3	-0,2	963,0	44,8
Грделица_варош	2.136	89,6	-2,2	926,1	45,5
Гроцка	8.441	101,2	9,4	959,8	52,5
Гуча_варошица	1.755	86,8	-2,1	941,4	64,0
Ириг	4.415	91,1	-6,3	954,4	39,7
Ивањлица	11.715	94,9	3,3	949,3	55,4
Јаша Томић	2.373	79,6	-13,7	992,4	33,3
Јошаничка Бања	1.036	89,8	-6,7	1.019,5	33,7
Качарево	7.100	93,1	-3,4	984,9	43,3
Кањига	9.871	96,8	-7,4	919,3	45,6
Кладово	8.869	97,0	-1,7	948,4	48,1
Књажевац	18.404	95,1	-3,8	951,6	42,8
Косјерић_варош	3.992	97,0	1,8	965,5	52,4
Костолац	9.569	102,7	2,7	948,9	47,3
Ковачица	6.259	92,5	-7,1	982,6	44,1
Ковин	13.515	94,8	-4,9	970,7	52,2

МАЛИ ГРАДОВИ – ДЕМОГРАФСКИ ПОТЕНЦИЈАЛ СРБИЈЕ

Назив насеља	Број становника	Индекс промене 2002/2011.	Стопа природног прираштаја 2002/2011.	Стопа маскулинитета	Индекс демографског потенцијала
Крупањ	4.429	90,2	-0,6	923,1	64,0
Кучево	3.944	87,5	-9,2	910,9	42,9
Кула	17.866	92,6	-4,9	930,8	53,8
Куршумлија	13.200	96,8	0,0	1.028,9	57,8
Куршумлијска Бања	106	70,2	-17,0	1.000,0	15,7
Лајковац_варош	3.249	94,4	-3,0	933,9	64,1
Лапово_варошица	7.143	96,2	-9,7	962,9	49,1
Лебане	9.272	92,7	-0,1	975,7	61,4
Љиг	3.226	108,3	-2,8	901,0	64,8
Лозница	19.212	96,7	-1,5	879,5	76,1
Лучани_варошица	3.387	78,6	-2,3	971,5	80,6
Мачванска Митровица	3.873	99,4	-1,9	957,0	55,1
Мајданпек	7.699	76,4	-2,0	959,0	73,2
Мали Зворник	4.407	93,1	-0,8	921,9	60,5
Матарушка Бања	2.950	108,0	-7,1	898,3	50,6
Медвеђа	2.860	101,8	-1,3	1.002,8	69,0
Мионича_варошица	1.620	94,0	1,7	883,7	79,2
Мол	6.009	88,5	-9,8	922,9	52,7
Неготин	16.882	95,1	-1,2	940,5	65,3
Нишка Бања	4.380	98,7	-3,8	1.011,9	66,7
Нова Варош	8.795	85,1	-3,1	961,4	83,7
Нови Бечеј	13.133	90,9	1,1	924,5	62,1
Нови Кнежевац	6.960	91,8	-7,0	956,7	66,2
Одаци	8.811	88,6	-8,7	925,9	70,5
Опово	4.527	96,5	-8,1	958,0	71,8
Остружница	4.218	107,4	-4,0	1.002,8	82,3
Овча	2.742	106,8	-3,7	982,6	73,3

МАЛИ ГРАДОВИ – ДЕМОГРАФСКИ ПОТЕНЦИЈАЛ СРБИЈЕ

Назив насеља	Број становника	Индекс промене 2002/2011.	Стопа природног прираштаја 2002/2011.	Стопа маскулитетa	Индекс демографског потенцијала
Палић	7.771	100,3	-3,9	926,9	68,6
Пећани	562	114,0	-6,2	924,7	76,9
Петровац на Млави	7.447	94,9	-7,7	904,6	49,7
Петроварадин	14.810	106,0	-4,8	950,0	100,3
Пиносава	3.151	111,0	-0,5	985,5	82,1
Пожега	13.153	99,6	-5,2	924,6	79,9
Прибој	14.920	76,3	0,8	955,2	86,9
Пријеполје	13.330	88,7	0,9	955,7	83,1
Рача	2.603	94,9	3,2	926,7	76,1
Рашка	6.590	99,6	-2,6	989,1	92,4
Ресавица	2.035	86,0	4,9	1.043,2	79,9
Рибница	1.624	58,4	-5,0	982,9	93,0
Руцка	316	101,9	-26,5	881,0	90,2
Сента	18.704	92,1	-1,3	918,6	80,7
Севојно	7.101	95,4	-8,5	944,4	92,6
Шид	14.893	91,3	-1,4	930,4	92,0
Сијаринска Бања	376	66,2	-4,2	958,3	97,1
Сјеница	14.060	106,8	-0,3	987,3	116,0
Сокобања	7.982	94,9	7,1	916,9	92,1
Сопот	1.920	109,6	-5,9	871,3	100,7
Србобран	12.009	91,7	-0,5	968,7	91,3
Сремска Каменица	12.273	109,5	-7,0	947,8	116,2
Сремски Карловци	8.750	99,0	-0,9	932,8	106,6
Стара Пазова	18.602	99,8	-4,3	936,9	105,2
Старчево	7.473	98,1	-1,6	1.002,4	83,6
Сурчин	18.205	127,4	-1,5	979,0	120,4
Сурдулица	10.888	99,8	1,3	933,2	105,5

Назив насеља	Број становника	Индекс промене 2002/2011.	Стопа природног прираштаја 2002/2011.	Стопа маскулитета	Индекс демографског потенцијала
Свилајнац	9.198	97,9	-0,6	888,3	85,5
Сврљиг	7.553	98,0	-3,1	1016,3	99,5
Темерин	19.661	102,3	0,2	976,0	119,1
Тител	5.294	89,8	-1,9	990,2	94,2
Топола_варосица	4.973	91,7	-7,6	930,5	124,8
Трстеник	15.282	89,0	-2,0	931,5	145,1
Тутин	10.094	110,8	-1,2	995,7	167,3
Уб	6.191	102,9	13,9	911,4	159,9
Умка	5.272	99,6	-0,2	971,6	150,1
Велика Плана	16.088	99,2	-5,8	950,3	129,0
Велико Градиште	5.825	103,0	-4,8	902,4	124,4
Владичин Хан	8.030	96,3	-2,4	966,2	155,4
Власотинце	15.882	98,0	1,9	989,7	172,4
Врањска Бања	5.347	90,9	-1,5	996,6	174,1
Врњачка Бања	10.065	101,9	-1,9	861,8	159,5
Вучје	2.865	87,9	-3,5	1.011,9	185,7
Жабалъ	9.161	95,4	-8,3	994,1	182,2
Житиште	2.903	89,5	-1,4	987,0	274,8
Златибор	2.821	1.018,4	-10,7	932,2	559,2
УКУПНО/ПРОСЕК	941.220	101,3	-3,9	955,2	74,0

Извор: Попис становништва, домаћинства и станова 2011. године, РЗС, Београд.

Прилог 4. Компоненте кретања становништва, за период 1961-2011. године

Градови	1961-1971.			1971-1981.			1981-1991.			1991-2002.			2002-2011.		
	Просечне годишње стопе			Просечне годишње стопе			Просечне годишње стопе			Просечне годишње стопе			Просечне годишње стопе		
	пораста	природног прираштаја	миграционог салда	пораста	природног прираштаја	миграционог салда	пораста	природног прираштаја	миграционог салда	пораста	природног прираштаја	миграционог салда	пораста	природног прираштаја	миграционог салда
до 1.000	-0,2	4,2	-4,4	14,2	5,8	8,5	-4,4	1,1	-5,5	6,2	-3,4	9,9	-22,1	-9,1	-13
1-5.000	22,1	7,7	14,4	10,6	7,3	3,3	6,3	4,8	1,6	4,9	0,6	4,3	-3,7	-4,9- 49	1,2
5-10000	34,1	9,9	24,2	20,4	9,6	10,8	9,4	5,9	3,5	4,6	0,8	3,4	-6,4	-3,4	-3,1
10-15 000	35,8	9,0	26,8	18,2	8,1	10,1	6,9	5,2	1,8	6,4	0,4	6,1	-3,8	0,4	-3,3
15-20 000	35,1	9,9	25,2	22,3	9,1	13,2	10,8	6,4	4,4	6,4	1,2	5,2	-2,5	-2,9	0,3

Извор: Попис становништва, домаћинства и станова, књига 9, Демографска статистика, РЗС, Београд.

Прилог 5. Велике старосне групе, према подацима пописа 2011. године

Назив насеља	укупно	0-14 година		20-39 година		15-64 година		65 и више година		85 и више година	
		укупно	%	укупно	%	укупно	%	укупно	%	укупно	%
Ада	9.564	1254	13,1	2.507	26,2	6.549	68,5	1.761	18,4	82	0,9
Мол	6.009	871	14,5	1.503	25,0	4.066	67,7	1.072	17,8	69	1,1
Александровац	6.228	900	14,5	1.633	26,2	4.457	71,6	871	14,0	32	0,5
Алексинач	16.685	2442	14,6	4.592	27,5	11.609	69,6	2.634	15,8	159	1,0
Алексиначки Рудник	1.293	203	15,7	345	26,7	900	69,6	190	14,7	7	0,5
Алибунар	3.007	384	12,8	727	24,2	2.104	70,0	519	17,3	36	1,2
Банатски Карловац	5.082	609	12,0	1.236	24,3	3.487	68,6	986	19,4	57	1,1
Апатин	17.411	2371	13,6	4.537	26,1	12.050	69,2	2.990	17,2	202	1,2
Ариље	6.763	1095	16,2	1.940	28,7	4.895	72,4	773	11,4	37	0,5
Бабушница	4.601	639	13,9	1.347	29,3	3.403	74,0	559	12,1	25	0,5
Бач	5.399	702	13,0	1.381	25,6	3.777	70,0	920	17,0	38	0,7
Бачка Топола	14.573	1962	13,5	3.862	26,5	10.056	69,0	2.555	17,5	177	1,2
Бачки Петровац	6.155	899	14,6	1.539	25,0	4.219	68,5	1.037	16,8	72	1,2
Бајина Башта	9.148	1421	15,5	2.534	27,7	6.624	72,4	1.103	12,1	49	0,5
Бела Црква	9.080	1277	14,1	2.315	25,5	6.364	70,1	1.439	15,8	95	1,0
Бела Паланка	8.143	1161	14,3	2.051	25,2	5.631	69,2	1.351	16,6	108	1,3
Беочин	7.839	1406	17,9	2.082	26,6	5.358	68,4	1.075	13,7	36	0,5
Остружница	4.218	639	15,1	1.157	27,4	2.936	69,6	643	15,2	32	0,8
Пећани	562	76	13,5	143	25,4	382	68,0	104	18,5	4	0,7
Рупка	292	37	12,7	72	24,7	196	67,1	59	20,2	3	1,0
Умка	5.272	719	13,6	1.392	26,4	3.629	68,8	924	17,5	42	0,8
Гроцка	8.441	1164	13,8	2.303	27,3	5.931	70,3	1.346	15,9	64	0,8
Овча	2.742	446	16,3	753	27,5	1.906	69,5	390	14,2	21	0,8
Сопот	1.920	273	14,2	522	27,2	1.358	70,7	289	15,1	18	0,9
Добановци	8.503	1230	14,5	2.467	29,0	6.044	71,1	1.229	14,5	56	0,7

МАЛИ ГРАДОВИ – ДЕМОГРАФСКИ ПОТЕНЦИЈАЛ СРБИЈЕ

Назив насеља	укупно	0-14 година		20-39 година		15-64 година		65 и више година		85 и више година	
		укупно	%	укупно	%	укупно	%	укупно	%	укупно	%
Сурчин	18.205	3089	17,0	5.337	29,3	12.760	70,1	2.356	12,9	119	0,7
Бели Поток	3.621	486	13,4	1.023	28,3	2.611	72,1	524	14,5	26	0,7
Пиносава	3.151	467	14,8	866	27,5	2.227	70,7	457	14,5	19	0,6
Блаце	5.253	853	16,2	1.380	26,3	3.597	68,5	803	15,3	51	1,0
Боговина	1.151	172	14,9	239	20,8	744	64,6	235	20,4	22	1,9
Бољевац	3.333	477	14,3	847	25,4	2.384	71,5	472	14,2	25	0,8
Босилеград	2.624	360	13,7	675	25,7	1.872	71,3	392	14,9	28	1,1
Брус	4.636	667	14,4	1.222	26,4	3.315	71,5	654	14,1	36	0,8
Златибор	2.821	420	14,9	780	27,6	1.997	70,8	404	14,3	22	0,8
Ћићевац	4.667	637	13,6	1.122	24,0	3.168	67,9	862	18,5	72	1,5
Чока	4.028	505	12,5	1.033	25,6	2.813	69,8	710	17,6	37	0,9
Ђуприја	19.471	2640	13,6	4.998	25,7	13.387	68,8	3.444	17,7	222	1,1
Деспотовац	4.197	539	12,8	1.034	24,6	2.808	66,9	850	20,3	58	1,4
Ресавица	2.035	270	13,3	486	23,9	1.425	70,0	340	16,7	14	0,7
Димитровград	6.278	789	12,6	1.539	24,5	4.231	67,4	1.258	20,0	90	1,4
Ириг	4.415	611	13,8	1.133	25,7	3.055	69,2	749	17,0	43	1,0
Ивањица	11.715	1705	14,6	3.297	28,1	8.604	73,4	1.406	12,0	99	0,8
Кањижа	9.871	1372	13,9	2.668	27,0	6.705	67,9	1.794	18,2	115	1,2
Брза Паланка	860	96	11,2	158	18,4	509	59,2	255	29,7	16	1,9
Кладово	8.869	1218	13,7	2.315	26,1	6.271	70,7	1.380	15,6	72	0,8
Књажевац	18.404	2412	13,1	4.692	25,5	12.771	69,4	3.221	17,5	277	1,5
Косјерић	3.992	637	16,0	1.088	27,3	2.853	71,5	502	12,6	31	0,8
Ковачица	6.259	917	14,7	1.667	26,6	4.284	68,4	1.058	16,9	60	1,0
Ковин	13.515	1850	13,7	3.609	26,7	9.628	71,2	2.037	15,1	114	0,8
Магарушка Бања	2.950	400	13,6	650	22,0	1.794	60,8	756	25,6	79	2,7
Рибница	1.624	248	15,3	452	27,8	1.121	69,0	255	15,7	13	0,8

МАЛИ ГРАДОВИ – ДЕМОГРАФСКИ ПОТЕНЦИЈАЛ СРБИЈЕ

Назив насеља	укупно	0-14 година		20-39 година		15-64 година		65 и више година		85 и више година	
		укупно	%	укупно	%	укупно	%	укупно	%	укупно	%
Крупањ	4.429	645	14,6	1.170	26,4	3.229	72,9	555	12,5	23	0,5
Кучево	3.944	493	12,5	896	22,7	2.630	66,7	821	20,8	81	2,1
Кула	17.866	2640	14,8	4.678	26,2	12.040	67,4	3.186	17,8	146	0,8
Црвенка	9.001	1294	14,4	2.336	26,0	6.126	68,1	1.581	17,6	89	1,0
Куршумлија	13.200	2243	17,0	3.550	26,9	9.186	69,6	1.771	13,4	73	0,6
Куршумлијска Бања	106	6	5,7	17	16,0	58	54,7	42	39,6	1	0,9
Лајковац	3.249	453	13,9	873	26,9	2.319	71,4	477	14,7	30	0,9
Лапово	7.143	963	13,5	1.772	24,8	4.824	67,5	1.356	19,0	118	1,7
Лебане	9.272	1552	16,7	2.465	26,6	6.435	69,4	1.285	13,9	47	0,5
Вучје	2.865	352	12,3	711	24,8	1.942	67,8	571	19,9	37	1,3
Грделица	2.136	337	15,8	580	27,2	1.484	69,5	315	14,7	9	0,4
Белановица	199	24	12,1	47	23,6	127	63,8	48	24,1	3	1,5
Љиг	3.226	500	15,5	852	26,4	2.247	69,7	479	14,8	29	0,9
Бања Ковиљача	5.151	689	13,4	1.220	23,7	3.543	68,8	919	17,8	54	1,0
Лозница	19.212	2875	15,0	5.286	27,5	13.537	70,5	2.800	14,6	122	0,6
Гуча	1.755	231	13,2	455	25,9	1.247	71,1	277	15,8	11	0,6
Лучани	3.387	372	11,0	886	26,2	2.486	73,4	529	15,6	19	0,6
Доњи Милановац	2.410	334	13,9	551	22,9	1.659	68,8	417	17,3	33	1,4
Мајданпек	7.699	983	12,8	2.100	27,3	5.840	75,9	876	11,4	29	0,4
Мали Зворник	4.407	644	14,6	1.165	26,4	3.211	72,9	552	12,5	25	0,6
Медвеђа	2.860	501	17,5	792	27,7	1.945	68,0	414	14,5	23	0,8
Сијаринска Бања	376	60	16,0	97	25,8	266	70,7	50	13,3	82	0
Мионица	1.620	221	13,6	431	26,6	1.153	71,2	246	15,2	69	1,0
Неготин	16.882	2415	14,3	4.421	26,2	12.060	71,4	2.407	14,3	32	0,9
Нишка Бања	4.380	544	12,4	1.100	25,1	2.951	67,4	885	20,2	159	1,4
Нова Варош	8.795	1244	14,1	2.345	26,7	6.477	73,6	1.074	12,2	7	0,4

МАЛИ ГРАДОВИ – ДЕМОГРАФСКИ ПОТЕНЦИЈАЛ СРБИЈЕ

Назив насеља	укупно	0-14 година		20-39 година		15-64 година		65 и више година		85 и више година	
		укупно	%	укупно	%	укупно	%	укупно	%	укупно	%
Нови Бечеј	13.133	1904	14,5	3.373	25,7	9.156	69,7	2.073	15,8	36	0,9
Нови Кнежевац	6.960	883	12,7	1.781	25,6	4.925	70,8	1.152	16,6	57	1,1
Јаша Томић	2.373	250	10,5	522	22,0	1.657	69,8	466	19,6	202	1,0
Сента	18.704	2578	13,8	4.855	26,0	12.585	67,3	3.541	18,9	37	1,3
Шид	14.893	2087	14,0	4.000	26,9	10.609	71,2	2.197	14,8	25	0,7
Петроварадин	14.810	2066	14,0	4.318	29,2	10.692	72,2	2.052	13,9	38	0,8
Сремска Каменица	12.273	1805	14,7	3.202	26,1	8.375	68,2	2.093	17,1	177	0,6
Футог	18.641	2984	16,0	5.260	28,2	13.010	69,8	2.647	14,2	72	0,9
Оџаци	8.811	1112	12,6	2.299	26,1	6.248	70,9	1.451	16,5	49	0,9
Опово	4.527	706	15,6	1.239	27,4	3.104	68,6	717	15,8	95	0,6
Качарево	7.100	1028	14,5	1.907	26,9	4.970	70,0	1.102	15,5	108	0,7
Старчево	7.473	1114	14,9	1.989	26,6	5.172	69,2	1.187	15,9	36	0,7
Петровац на Млави	7.447	1079	14,5	1.949	26,2	5.127	68,8	1.241	16,7	32	1,2
Костолац	9.569	1967	20,6	2.620	27,4	6.468	67,6	1.134	11,9	4	0,8
Пожега	13.153	1960	14,9	3.573	27,2	9.287	70,6	1.906	14,5	3	0,9
Прибој	14.920	2004	13,4	3.719	24,9	10.608	71,1	2.308	15,5	42	0,5
Пријеполје	13.330	2066	15,5	3.470	26,0	9.220	69,2	2.044	15,3	64	0,5
Рача	2.603	389	14,9	705	27,1	1.836	70,5	378	14,5	21	1,2
Баљевац	1.482	181	12,2	361	24,4	1.051	70,9	250	16,9	18	0,9
Јосаничка Бања	1.036	149	14,4	236	22,8	663	64,0	224	21,6	56	1,0
Рашка	6.590	1124	17,1	1.829	27,8	4.699	71,3	767	11,6	119	0,6
Сјеница	14.060	2919	20,8	4061	28,9	9.703	69,0	1.438	10,2	26	0,5
Сокобања	7.982	1004	12,6	2.019	25,3	5.542	69,4	1.436	18,0	19	1,5
Србобран	12.009	1880	15,7	3.100	25,8	8.240	68,6	1.889	15,7	51	0,9
Мачванска Митровица	3.873	583	15,1	1.005	25,9	2.679	69,2	611	15,8	22	0,8
Сремски Карловци	8.750	1207	13,8	2.346	26,8	6.078	69,5	1.465	16,7	25	1,0

Назив насеља	укупно	0-14 година		20-39 година		15-64 година		65 и више година		85 и више година	
		укупно	%	укупно	%	укупно	%	укупно	%	укупно	%
Стара Пазова	18.602	2699	14,5	5.233	28,1	13.068	70,3	2.835	15,2	28	0,9
Палић	7.771	1028	13,2	1.974	25,4	5.205	67,0	1.538	19,8	36	1,4
Сурдулица	10.888	1696	15,6	2.989	27,5	7.748	71,2	1.444	13,3	22	0,7
Бело Поље	512	72	14,1	142	27,7	370	72,3	70	13,7	72	1,0
Свилајнац	9.198	1360	14,8	2.298	25,0	6.226	67,7	1.612	17,5	37	1,1
Сврљиг	7.553	1057	14,0	2.018	26,7	5.368	71,1	1.128	14,9	222	1,1
Бачки Јарак	5.687	853	15,0	1.545	27,2	3.923	69,0	911	16,0	58	0,7
Темерин	19.661	3042	15,5	5.575	28,4	13.865	70,5	2.754	14,0	14	0,7
Тител	5.294	693	13,1	1.284	24,3	3.672	69,4	929	17,5	90	1,0
Топола	4.973	648	13,0	1.333	26,8	3.515	70,7	810	16,3	43	0,8
Трстеник	15.282	1893	12,4	4.060	26,6	10.926	71,5	2.463	16,1	99	0,7
Тутин	10.094	2355	23,3	3.263	32,3	7.006	69,4	733	7,3	115	0,3
Уб	6.191	876	14,1	1.779	28,7	4.523	73,1	792	12,8	16	0,5
Севојно	7.101	1007	14,2	1.950	27,5	5.091	71,7	1.003	14,1	72	0,6
Дивчибаре	141	13	9,2	32	22,7	97	68,8	31	22,0	277	1,4
Велика Плана	16.088	2303	14,3	4.264	26,5	11.199	69,6	2.586	16,1	31	1,1
Велико Градиште	5.825	903	15,5	1.563	26,8	4.059	69,7	863	14,8	60	0,8
Владичин Хан	8.030	1288	16,0	2.206	27,5	5.685	70,8	1.057	13,2	114	0,6
Власотинце	15.882	2412	15,2	4.446	28,0	11.360	71,5	2.110	13,3	79	0,5
Врањска Бања	5.347	872	16,3	1.447	27,1	3.834	71,7	641	12,0	13	0,6
Врњачка Бања	10.065	1302	12,9	2.404	23,9	6.617	65,7	2.146	21,3	23	1,2
Жабалъ	9.161	1563	17,1	2.464	26,9	6.339	69,2	1.259	13,7	81	0,8
Житиште	2.903	422	14,5	749	25,8	2.041	70,3	440	15,2	146	0,6
УКУПНО / ПРОСЕК	941.196	138018	14,3	250.802	26,1	657.328	69,5	145.850	16,2	89	0,9

Извор: Попис становништва, домаћинства и станова 2011, књига.2, РЗС, Београд

Прилог 6. Одабране варијабле за прорачун индекса демографског потенцијала, 2011. године

Назив насеља	Индекс образовног потенцијала	Удео жена старости 20-29	Промена броја становника 2002-2011.	Индекс виталитета	Индекс демографског потенцијала
Ада	5,5	12,4	0,6	0,2	6,8
Александровац	15,7	12,0	0,6	0,2	17,2
Алексинач	1,9	12,5	0,7	0,5	6,2
Алексиначки Рудник	3,1	12,5	0,7	0,7	9,6
Алибунар	2,1	11,8	0,7	1,0	10,6
Апатин	7,1	11,9	0,8	1,6	21,3
Ариље	20,3	13,4	0,8	1,7	37,4
Бабушница	1,2	14,4	0,8	1,8	21,5
Бач	4,3	11,9	0,8	2,0	22,6
Бачка Топола	8,9	12,2	0,8	2,0	28,2
Бачки Јарак	9,4	12,1	0,8	2,0	28,9
Бачки Петровац	7,2	10,4	0,8	2,0	24,4
Бајина Башта	13,4	12,1	0,9	2,3	36,9
Балјевац	6,9	11,4	0,9	2,3	29,7
Банатски Карловац	5,7	11,6	0,9	2,4	29,1
Бања Ковиљача	6,8	11,1	0,9	2,4	29,4
Бела Црква	9,4	10,8	0,9	2,5	32,3
Бела Паланка	5,5	12,6	0,9	2,5	32,8
Белановица	3,9	13,9	0,9	2,5	34,1
Бели Поток	17,2	13,5	0,9	2,5	46,9
Бело Поље	7,7	14,8	0,9	2,7	42,1
Беоцин	3,8	12,2	0,9	2,7	32,7
Блаце	13,7	12,8	0,9	2,8	44,9
Боговина	0,5	8,9	0,9	2,8	22,1

МАЛИ ГРАДОВИ – ДЕМОГРАФСКИ ПОТЕНЦИЈАЛ СРБИЈЕ

Назив насеља	Индекс образовног потенцијала	Удео жена старости 20-29	Промена броја становника 2002-2011.	Индекс виталитета	Индекс демографског потенцијала
Бољевац	8,3	11,6	0,9	2,8	36,9
Босилеград	22,6	11,6	0,9	2,8	51,6
Брус	21,0	12,4	0,9	2,8	51,9
Брза Паланка	0,5	7,9	0,9	2,9	20,7
Ђићевац	3,4	12,1	0,9	2,9	34,6
Чока	5,6	10,6	0,9	3,0	33,4
Црвенка	5,7	11,5	0,9	3,0	36,3
Ђуприја	10,1	11,3	0,9	3,0	40,5
Деспотовац	8,2	11,0	0,9	3,0	37,8
Димитровград	8,5	10,7	0,9	3,0	37,3
Дивчибаре	6,9	8,8	0,9	3,1	31,0
Добановци	8,2	15,2	0,9	3,1	50,9
Доња Милановац	6,6	10,1	0,9	3,1	35,2
Футог	8,9	12,6	0,9	3,1	44,8
Грделица	5,2	14,0	0,9	3,2	45,5
Гроцка	15,3	12,9	0,9	3,2	52,5
Гуча	27,1	12,7	0,9	3,2	64,0
Ириг	4,6	11,9	0,9	3,3	39,7
Ивањица	14,7	13,7	0,9	3,3	55,4
Јаша Томић	3,3	10,0	0,9	3,3	33,3
Јошаничка Бања	1,6	10,1	0,9	3,3	32,2
Качарево	4,6	12,5	0,9	3,4	43,3
Кањижа	6,8	12,2	0,9	3,5	45,6
Кладово	10,4	11,7	0,9	3,5	48,1
Књажевац	6,0	11,1	0,9	3,6	42,8

Назив насеља	Индекс образовног потенцијала	Удео жена старости 20-29	Промена броја становника 2002-2011.	Индекс виталитета	Индекс демографског потенцијала
Косјерић	12,5	11,8	0,9	3,7	52,4
Костолац	3,5	12,9	0,9	3,7	47,3
Ковачица	3,3	11,9	0,9	3,7	44,1
Ковин	7,9	12,4	0,9	3,8	52,2
Крупањ	12,5	14,0	0,9	4,0	64,0
Кућево	5,6	10,0	0,9	4,0	42,9
Кула	8,0	12,1	0,9	4,0	53,8
Куршумлија	8,7	12,8	0,9	4,1	57,8
Куршумлијска Бања	1,2	3,8	0,9	4,1	15,7
Лајковац	10,4	13,6	0,9	4,2	64,1
Лапово	2,6	11,8	0,9	4,2	49,1
Лебане	6,7	13,4	0,9	4,3	61,4
Лозница	26,5	12,1	0,9	4,3	76,1
Лучани	23,0	14,0	0,9	4,3	80,6
Љиг	14,8	12,0	0,9	4,4	64,8
Мачванска Митровица	4,9	12,0	0,9	4,4	55,1
Мајданпек	17,2	13,3	0,9	4,5	73,2
Мали Зворник	4,1	13,2	1,0	4,5	60,5
Матарушка Бања	7,4	10,0	1,0	4,5	50,6
Медвеђа	0,3	15,6	1,0	4,6	69,0
Мионица	15,4	14,3	1,0	4,7	79,2
Мол	1,6	11,2	1,0	4,7	52,7
Неготин	13,4	11,3	1,0	4,8	65,3
Нишка Бања	12,5	11,3	1,0	5,0	66,7
Нова Варош	13,1	14,1	1,0	5,2	83,7

Назив насеља	Индекс образовног потенцијала	Удео жена старости 20-29	Промена броја становника 2002-2011.	Индекс виталитета	Индекс демографског потенцијала
Нови Бечеј	3,3	11,4	1,0	5,3	62,1
Нови Кнежевац	5,6	11,6	1,0	5,4	66,2
Оцаци	10,9	11,4	1,0	5,4	70,5
Опово	3,9	12,8	1,0	5,5	71,8
Остружница	10,8	13,4	1,0	5,5	82,3
Овча	4,1	12,9	1,0	5,5	73,3
Палић	9,0	11,1	1,0	5,5	68,6
Пећани	6,9	13,0	1,0	5,5	76,9
Петровац на Млави	10,7	11,9	1,0	3,4	49,7
Петроварадин	28,0	13,4	1,0	5,6	100,3
Пиносава	8,9	13,5	1,0	5,6	46,4
Пожега	14,2	12,0	1,0	5,6	79,9
Прибој	17,1	12,4	1,0	5,8	86,9
Пријетоље	12,6	12,3	1,0	5,8	83,1
Рача	9,5	11,6	1,0	5,8	76,1
Рашка	18,3	12,1	1,0	6,2	92,4
Ресавица	3,4	12,3	1,0	6,3	79,9
Рибница	5,8	13,9	1,0	6,3	93,0
Рудка	7,6	13,1	1,0	6,3	90,2
Сента	7,3	11,5	1,0	6,4	80,7
Севојно	9,0	13,0	1,0	6,5	92,6
Шид	9,5	12,7	1,0	6,5	92,0
Сигаринска Бања	15,7	12,0	1,0	6,8	97,1
Сјеница	13,0	14,8	1,0	7,0	116,0
Сокобања	9,4	11,9	1,0	7,0	92,1

Назив насеља	Индекс образовног потенцијала	Удео жена старости 20-29	Промена броја становника 2002-2011.	Индекс виталитета	Индекс демографског потенцијала
Сопот	15,8	12,0	1,0	7,1	100,7
Србобран	2,6	12,5	1,0	7,1	91,3
Сремска Каменица	31,6	11,9	1,0	7,1	116,2
Сремски Карловци	13,8	12,8	1,0	7,2	106,6
Стара Пазова	9,3	13,1	1,0	7,2	105,2
Старчево	3,8	11,9	0,9	7,4	83,6
Сурчин	13,0	14,2	1,0	7,4	120,4
Сурдулица	7,8	12,6	1,0	7,6	105,5
Свилајнац	6,7	10,2	1,0	7,6	85,5
Сврљиг	6,6	11,9	1,0	7,7	99,5
Темерин	6,9	13,3	1,0	8,2	119,1
Тител	3,6	10,8	1,0	8,2	94,2
Топола	16,3	12,4	1,0	8,5	124,8
Трстеник	28,6	12,8	1,0	8,7	145,1
Тутин	9,2	16,4	1,1	9,1	167,3
Уб	19,6	13,9	1,1	9,5	159,9
Умска	17,8	12,8	1,1	9,6	150,1
Велика Плана	6,6	11,7	1,1	9,8	129,0
Велико Градиште	8,8	10,8	1,1	9,9	124,4
Владичин Хан	8,3	12,9	1,1	10,6	155,4
Власотинце	8,2	13,6	1,1	11,1	172,4
Врањска Бања	2,2	13,1	1,1	11,9	174,1
Врњачка Бања	17,7	10,7	1,1	12,1	159,5
Вучје	7,1	12,7	1,1	12,7	185,7
Жабалъ	2,9	12,5	1,1	13,0	182,2

Назив насеља	Индекс образовног потенцијала	Удео жена старости 20-29	Промена броја становника 2002-2011.	Индекс виталитета	Индекс демографског потенцијала
Житиште	5,0	11,3	1,1	21,0	274,8
Златибор	30,5	12,7	1,3	32,8	559,2
ПРОСЕК	9,6	12,2	0,9	5,2	73,7

Извор: Попис становништва, домаћинства и станова, 2011. године;
Демографска статистика 2002-2011, РЗС, Београд

ЛИТЕРАТУРА

- Бан, М. (1970). *Насеља у Југославији и њихов развој у периоду 1948-1961*. Београд: Центар за демографска истраживања – Институт друштвених наука.
- Брезник, Д. (1980). *Развитак становништва у СР Србији и промене до 2000. Године*. Београд: Центар за демографска истраживања – Институт друштвених наука.
- Бубало-Живковић, М. & Плавша, Ј. (2001). Утицај избеглица на промене природног кретања у Срему. *Зборник Матице српске за друштвене науке*, 110/111, 215-224.
- Бурсаћ, М., Бјељац Ж. & Никитовић, В. (2001). Старење и национална структура становништва Војводине. *Зборник матице српске за друштвене науке*, 110/111, 147-155.
- Вељковић, А., Јовановић, Р. & Тошић Б. (1995). *Градови Србије центри развоја у мрежи насеља*. Посебна издања, књ.44., Београд: Географски институт “Јован Цвијић” САНУ.
- Вреск, М. (1979). *Основе урбане географије*. Загреб: Школска књига.
- Вреск, М. (1979-1980). Градови СР Хрватске и њихове околице – проблем дефинирања градова и њихових регија. *Географски гласник*, 41-42, 61-70.
- Вреск, М. (2002). *Град и урбанизација: основе урбане географије*. Загреб: Школска књига.
- Вогелник, Д. (1961). *Урбанизација као одраз привредног развоја ФНРЈ*. Београд: Савез друштва економиста Југославије.
- Војковић, Г. (2007). *Становништво као елемент регионализације Србије*. Београд: Српско географско друштво.
- Војковић, Г. & Кокотовић, В. (2009). Улога малих и средњих градова у полицентричном развоју Србије: демографски аспект, у: *Зборник радова са Међународног научног симпозијума „Територијални аспекти развоја Србије и суседних земаља”*, Србољуб Ђ. Стаменковић (ур), 325-332.
- Гинић, И. (1967). *Динамика и структура градског становништва Југославије- демографски аспект урбанизације*. Београд: Институт друштвених наука.
- Група аутора. (1984). *Становништво и домаћинства СР Србије, према попису 1981.*, Београд: Републички завод за статистику – Центар за демографска истраживања.
- Група аутора (1995а). *Становништво и домаћинства СР Југославије, према попису 1991.*, Београд: Савезни завод за статистику – Центар за демографска истраживања.
- Група аутора (1995б). *Развитак становништва Србије 1950-1991*. Београд: Институт друштвених наука - Центар за демографска истраживања.

- Група аутора (1999). *Развитак становништва Србије 1991-1997*. Београд: Институт друштвених наука - Центар за демографска истраживања.
- Група аутора (2006). *Становништво и домаћинства према попису 2002. године*, Београд: Републички завод за статистику – Центар за демографска истраживања.
- Група аутора (2009). *Стратегија просторног развоја Републике Србије 2003-2013-2020*, Београд: Урбанистички завод.
- Група аутора (2015). *Популација Србије почетком 21. века*, Београд: Републички завод за статистику.
- Девеџић, М. & Смиљанић, З. (2003). Утицај друштвено економских и политичких промена у Србији 90-тих година на компоненте укупне динамике становништва, у: *Регионални развој и демографски токови Балканских земаља*, књига. 8, 215-221, Београд.
- Девеџић, М. (2007). Демографске карактеристике старог становништва Београда. *Гласник Српског географског друштва*, 87., 93-102.
- Дробњаковић, М. & Спалевић, А. (2016). Насеља Србије, у: *Географија Србије.*, Милан Радовановић (ур), Београд: Географски институт „Јован Цвијић, САНУ, (у штампи).
- Ђурђевић, Б. & Арсенић, Д. (2015). Популациона динамика у међупописном периоду, у: *Популација Србије почетком 21. века*, Владимир Никитовић (ур), 42-64. Београд: Републички завод за статистику.
- Живановић, З. (2015). *Градови средње величине: развојни центри на подручју Централне Србије*. Београд: Географски факултет – Универзитет у Београду.
- Јовановић, Р. (1995). *Мрежа градова Србије – модел просторно-функцијске организације*. Посебна издања, књ.46., Београд: Географски институт “Јован Цвијић” САНУ.
- Којић, Б. (1973). *Систематизација насеља у ужој Србији крајем XX века: једно мишљење и идејни предлог*. Београд: Институт за архитектуру и урбанизам (ИАУС).
- Kokotović, V. & Filipović, M. (2013). Refugees in Serbia – twenty years later. *Journal of the Geographical institute “Jovan Cvijic”*, 63(2), 21-33.
- Kokotović, V. & Spalević A. (2014). Demographic evaluation of urban areas in Vojvodina region. *Зборник Матице српске за друштвене науке*, 148, 593-605.
- Kokotović, V. & Drobnjaković, M. (2015). Demografski profil malih gradova u Srbiji, knjiga sažetaka sa Znanstvene konferencije „Migracije i etičnosti na početku 21. stoljeća“, Zagreb, Hrvatska.
- Кокотовић, В., Филиповић, М. & Магдаленић, И. (2016). Internal Mobility of Serbian Population in the Second Half of the XX and Beginning of the XXI Century. *Гласник Етнографског института САНУ*, OnlineFirst (00):5-5.

- Крунић, Н. & Милијић, С. (2009). Истраживање просторне организације мреже насеља у функцији израде просторног плана општина Јужног Поморавља. *Демографија*, 6, 175-196.
- Малобабих, Р. (1997). Улога малих градова и сеоских центара у спровођењу политике равномернијег регионалног развоја, *Просторно планирање, регионални развој и заштита животне средине*, посебна издања бр.31, Београд: Институт за архитектуру и урбанизам (ИАУС).
- Мацура, М. (1954). Критеријум за разграничење градског и сеоског становништва. *Статистичка ревија*, 3-4.
- Мацура, В. (1991). *Типови насеља градског карактера у Србији, њихова просторна организација и проблеми*. Београд: Институт за архитектуру и урбанизам (ИАУС).
- Павков, С. (2008). Подела насеља на сеоска и градска, у: Зборник радова „Саветовање Попис 2011“, Републички завод за статистику, Београд.
- Пенев, Г. (1997). Демографске детерминанте старења становништва СР Југославије - моделски приступ, *Становништво*, 35,109-129.
- Пенев, Г. (2001). Замена генерација у Србији у периоду 1950-2000. године, *Становништво*, 39, 45-71.
- Пенев, Г. & Стевановић Р. (2002). Смањење или повећање становништва централне Србије и Војводине? Први резултати пописа 2002. године, *Становништво*, .40, 105-127.
- Пенев, Г. (2003). Трендови морталитета у Србији током деведесетих година, *Становништво*, 41.
- Пенев, Г. (2015). Структура становништва према полу и старости, у: *Популација Србије почетком 21. века*, Владимир Никитовић (ур), Београд :Републички завод за статистику.
- Радивојевић, Б. (1978). Смртност становништва Југославије према старости и полу у раздобљу 1952-1976, *Становништво*, 1-4.
- Радовановић, С. (1986). Савремене карактеристике природног кретања становништва на територији СР Србије без покрајина, магистарски рад, Одсек за географију и просторно планирање, Природно Математички Факултет (ПМФ), Београд.
- Радовановић, С. (1994). Депопулациона кретања на просторима Србије према типу насеља у периоду 1981-1991., *Становништво*, 32 (3/4), 103-120.
- Ранчић, М. (1979). Природно кретање становништва у градским, мешовитим и сеоским насељима СР Србије ван територија САП, *Становништво*, бр.1-4.
- Ранчић, М. (1990). Просторно демографски профил уже Србије, у: *Проблеми политике обнављања становништва у Србији*, 85-94.

- Рашевић, М. (2009). Популационо старење у Србији, *Геронтологија*, 1 (2009), 87-98.
- Службени гласник (2007). *Закон о територијалној организацији Републике Србије*, СЛ. Гласник бр. 129/2007, 18/2016.
- Спасић, Н. (1984). *Мали градове Србије: Карактеристике, перспективе и методолошке основе урбанистичког планирања малих градова СР Србије ван територија САП*, Београд: Институт за архитектуру и урбанизам(ИАУС).
- Спасић, Н. (1995). Мали градови: карактеристике и могућа улога у мрежи центара, у: *Дугорочни развој, организација и коришћење простора Србије*. Београд: Институт за архитектуру и урбанизам (ИАУС).
- Спасић, Н., Петрић, Ј. & Крунић, Н. (2005). Просторна и функционална структура града на примерима Ваљева, Бора и Књажевца, *Архитектура и урбанизам*, 16/17, 40-53.
- Спасовски, М. (1996). Главни трендови у просторном размештају у Србији, *Зборник радова са међународног скупа: „Регионални развој и демографски токови у СР Југославији”*, Економски факултет, Ниш.
- Станојевић Г., Спалевић А. & Кокотовић В. (2011). Природни услови као фактор социо – економског развоја Периурбаног појаса Београда, у: *Зборник радова са Међународног научног скупа „Проблеми и изазови савремене географске науке и наставе”*, Мирко Грчић (ур.), 355-361.
- Стевановић Р. (2004). Градска насеља Републике Србије у пописима становништва од 1948. до 2002. године, *Становништво* 1-4, 109-126.
- Стојановић, Б. (1990). Процес урбанизације, Проблеми регионалног развоја Србије, Београд: Центар за демографска истраживања – Институт друштвених наука (ЦДИ-ИДН).
- Стојановић, Б. & Војковић, Г. (2005). Урбане англомерације на главним развојним осовинама као полови демографске ревитализације Србије, *Становништво*, 1/4, 61-79.
- Тошић, Д. & Невенић, М. (2005). Просторно планерске основе развоја мреже насеља општине Тутин, *Демографија*, 2, 163-182.
- Тошић, Д. & Невенић, М. (2006). Мрежа насеља општине Нови Пазар – стање и тенденције у развоју. *Гласник Српског географског друштва*, 86(1), 151-164.
- Тошић, Д., Крунић, Н. & Петрић Ј. (2009). Дневни урбани системи у функцији просторне организације Србије, *Архитектура и урбанизам*, 27, 35-45.
- Фригановић, М. (1972-1973). Типови кретања становништва и егзодусна подручја Републике Хрватске 1961-1971, *Становништво*, 3-4.
- Шобот, А. (2010). Промене структурних карактеристика становништва Србије: разлике између жена и мушкараца. *Социолошки преглед*, 44(2), 265-282.

- Bell, D. & Jayne, M. (2009). Small Cities? Towards a Research Agenda. *International Journal of Urban and Regional Research*, 33(3), 683-699.
- Grgurević, O. (1995). Prilog proučavanju postupka demografskog vrednovanja naselja. *Prostor*, 3(2), 217-232.
- Grgurević, O. (2001). Prostorno demografska valorizacija naselja Istarske županije. *Prostor*, 9(2), 93-99.
- Goodman, N. (1983). *Fact, Fiction and Forecast*. Cambridge: Harvard University Press.
- Ediev, D. (2001). Application of the Demographic Potential Concept To Understanding the Russian Population History and Prospects: 1897-2100. *Demographic Research*, Vol.4, Article 9: 289-336.
- Ediev, D. (2003). The Concept of Demographic Potential and Its Applications. Mathematical Modeling. Vol. 15, No. 12, 37-74. In Russian (Review article)
- Ediev, D. (2007). Demographic potentials: theory and applications. Moscow: Max-PRESS. 348 pp. In Russian
- ESPON (2006). *The role of small and medium sized towns 1.4.1(SMESTO)*, Austrian Institute for Regional Studies and Spatial Planning.
- Zavodnik Lamovšek A., Drobne, S. & Žaucer, T. (2008). Small and medium-size towns as the basis of polycentric urban development. *Geodetski vestnik*, 52(2), 290-312.
- McNicoll, G. (1999). Population Weights in the International Order. *Population and Development Review*, 25(3), 411 – 442.
- Nejašmić, I. (2008). *Stanovništvo Hrvatske – Demografske studije i analize*. Zagreb: Hrvatsko geografsko društvo.
- Nejašmić, I. & Mišetić, R. (2010). Sintetički pokazatelj demografskih resursa – doprinos tipologiji hrvatskog prostora. *Hrvatski geografski glasnik*, 72(1), 49-60.
- Oliveira Roca, M. (1991). Demografski resursi regija Hrvatske – prijedlog konceptualno metodološkog okvira istraživanja, u: Društvene promjene u prostoru, Zagreb: Institut za društvena istraživanja.
- Pirisi, G. & Trócsányi, A. (2014). Shrinking small towns in Hungary: The Factors behind the urban decline in small scale. *Acta Geographica Universitatis Comenianae*. 58(2), 131-147.
- Spasić, N., Petrić, J. & Filipović, M. (2007) *Small and Medium Towns of Central Serbia: – Standpoints and Assumptions on Development Perspectives*, Monograph No. 55, Belgrade: Institute of Architecture and Urban & Spatial Planning of Serbia, Belgrade.
- Spevec, D. (2009). Populacijski potencijal Krapinsko-zagorske županije. *Hrvatski geografski glasnik*, 71(2), 43-63.

Статистички извори

Савезни завод за статистику (1982 а). Пол и старост, У Попис становништва, домаћинства и станова 1981. године, књ. 2, Београд

Савезни завод за статистику (1982 б). Миграциона обележја У Попис становништва, домаћинства и станова 1981. године, књ. 8, Београд

Савезни завод за статистику (1991 а). Пол и старост У Попис становништва, домаћинства и станова 1991. године, књ. 2, Београд

Савезни завод за статистику (1991 б). Миграциона обележја У Попис становништва, домаћинства и станова 1991. године, књ. 8, Београд

Републички завод за статистику Србије (2003 а). Пол и старост У Попис становништва, домаћинства и станова 2002. године, књ. 2, Београд

Републички завод за статистику Србије (2003 б). Миграциона обележја У Попис становништва, домаћинства и станова 2002. године, књ. 8, Београд

Републички завод за статистику Србије (1991 б). Подаци о природном кретању становништва 2005-2011, документациона табела, Београд

Републички завод за статистику Србије (2012). Природно кретање становништва у Републици Србији 1961-2010, подаци по општинама, Београд.

Републички завод за статистику Србије (2013 а). Пол и старост У Попис становништва, домаћинства и станова 2011. године, књ. 2, Београд

Републички завод за статистику Србије (2013 б). Подаци о природном кретању становништва 2005-2011, документациона табела, Београд

Републички завод за статистику Србије (2014). Упоредни преглед броја становника 1948-2011., књига. 21, Попис становништва, домаћинства и станова 2011, Београд.

Републички завод за статистику Србије (2015). Пројекције становништва Републике Србије 2014-2041., подаци по општинама и градовима, Београд.

СПИСАК ТАБЕЛА И СКИЦА

Табеле:

- Табела 1. Класификација градских насеља према популационој величини, 2011
- Табела 2. Мали градови према популационој величини, 1961-2011.
- Табела 3. Градска насеља Србије, према попису 2011. године
- Табела 4. Стопа укупног фертилитета по општинама, 1990-2008
- Табела 5. Типови кретања становништва
- Табела 6. Становништво према великим старосним групама, 1981-2011.
- Табела 7. Укупно становништво по полу, у малим градовима 1981-2011. године
- Табела 8. Типологија малих градова према индексу демографског потенцијала
- Табела 9. Евалуација малих градова према одређеним демографским варијаблама

Скице:

- Скица 1. Просторна дистрибуција малих градова у Србији
- Скица 2. Мали градови према популационој величини, према попису становништва 2011.
- Скица 3. Индекс промене броја становника, за период 1971-1981 и 2002-2011.
- Скица 4. Број становника у малим градовима, према популационој величини, 1948-2011.
- Скица 5. Просечна стопа промене броја становника за период 1971-1981 и 2002-2011.
- Скица 6. Апсолутан број живорођених и умрлих у малим градовима, 1963-2011.
- Скица 7. Стопе природног прираштаја у малим градовима, према величинским категоријама, 1963-2008.
- Скица 8. Просечне годишње стопе природног прираштаја, 1971-1981. и 2002 – 2011.
- Скица 9. Удео фертилног континента и општа стопа фертилитета, у малим градовима, 2011.
- Скица 10. Типови кретања становништва у малим градовима, 1971-1981. године
- Скица 11. Типови кретања становништва у малим градовима, 2002-2011. године
- Скица 12. Старосно полна пирамида становништва малих градова, према попису 2011.
- Скица 13. Удео великих старосних група, у малим градовима, према популационој величини
- Скица 14. Удео предшколског континента, према величинским категоријама малих градова
- Скица 15. Удео школообавезног континента, према величинским категоријама малих градова
- Скица 16. Удео радноспособног континента, према величинским категоријама малих градова
- Скица 17. Стопа маскулинитета у малим градовима у Србији 2011. године
- Скица 18. Индекс демографског потенцијала, малих градова, 2011.

CIP - Каталогизација у публикацији -
Народна библиотека Србије, Београд

711.435:314(497.11)

КОКОТОВИЋ Каназир, Власта, 1984-
Мали градови : демографски потенцијал Србије / Власта Кокотовић Каназир.
- Београд : Географски институт "Јован Цвијић" САНУ, 2016 (Београд : ДЦ
Графички центар). - 122 стр. : граф. прикази, табеле ; 25 cm. - (Посебна
издања ; књ. 90)

На спор. насл. стр.: Small Cities - demographic potential of Serbia. -
Тираж 300. - Напомене и библиографске референце уз текст. - Библиографија:
стр. 115-120. - Summary.

ISBN 978-86-80029-69-6
1. Stv. nasl. na upog. nasl. str.
а) Градови - Демографски развој - Србија
COBISS.SR-ID 227003660

ISBN 978-86-80029-69-6

9 788680 029696